International Center for Science and Social Transformation

MODERN SCIENCE: THEORY, PRACTICE, EVOLUTION

COLLECTIVE MONOGRAPH

www.isst.co.ua

COLLECTIVE MONOGRAPH

SCIENTIFIC MULTIDISCIPLINARY MONOGRAPH
«MODERN SCIENCE: THEORY, PRACTICE, EVOLUTION»

www.isst.co.ua

The collective monograph is a scientific and practical publication containing scientific articles by Doctors and Candidates of Sciences, Doctors of Philosophy and Arts, postgraduate students, applicants for higher (professional pre-higher) education, student researchers and practical worker from European and other countries. The articles contain research that reflects current processes and trends in the development of world science.

Recommended for printing and publication on the Internet
(Decision № 16-2025/1)
www.isst.co.ua

Published by Staten House
www.statenhouse.com

©Text Copyright 2025 by the International Center for Science and Social Transformation (isst.co.ua) and authors.
©Cover art: International Center for Science and Social Transformation (isst.co.ua).
©All rights reserved. Printed in the United States of America. No part of this publication may be reproduced, distributed, or transmitted, in any form or by any means, or stored in a data base or retrieval system, without the prior written permission of the publisher. When using and borrowing materials, reference to the publication is required.

Reviewers: Olena ARSHA, Maksym KAISTRO

The texts of scientific materials are published in the author's version with minor corrections (without changing the meaning). The authors and their supervisors are responsible for the accuracy of the information provided.

UDC 001.1

ISBN – 979-8-90148-309-1

The materials are approved by the scientific and metrological base: Academic Resource Index ResearchBib

CC BY

ISBN 979-8-90148-309-1
9 798901 483091

TABLE OF CONTENT

ЕКОЛОГІЧНА ТА ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ БЕТОНІВ ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ ЗАПОВНЮВАЧІВ З ВІДХОДІВ РУЙНОВАНИХ БУДІВЕЛЬ....6

CURRENT STATE OF THE STOCK MARKET OF UKRAINE....15

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ КАДРОВОГО ТА ВІЙСЬКОВОГО ОБЛІКУ ЯК ЧИННИК СТАЛОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА....27

ВПЛИВ БІЗНЕСОВИХ ТА МІЖОСОБИСТИХ КОНФЛІКТІВ НА ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА....33

ХАРАКТЕРИСТИКА ТРЕНДІВ ЦИФРОВОГО МАРКЕТИНГУ B2B ТА B2C....41

УПРАВЛІННЯ СТРАТЕГІЧНИМ ПОТЕНЦІАЛОМ ПІДПРИЄМСТВА....47

МІСЦЕ БІОЕНЕРГЕТИКИ У ПОВОЄННОМУ ВІДНОВЛЕННІ УКРАЇНИ..53

АНАЛІЗ СИСТЕМ НОРМУВАННЯ ЯКОСТІ ПОВЕРХНЕВИХ ВОД У КРАЇНАХ ЄС, США ТА КАНАДИ....60

ОСОБЛИВОСТІ АНАЛІТИЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК БІОСЕНСОРІВ, ЇХ ВИКОРИСТАННЯ В МЕДИЦИНІ....66

КОНЦЕПТИ-ФІТОНІМИ МОВОСВІТУ БРАТІВ ТЮТЮННИКІВ ЯК ПРИКЛАД ХУДОЖНЬОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕТНООБРАЗІВ Й ЕТНОСТЕРЕОТИПІВ....83

ГОТОВНІСТЬ СТУДЕНТІВ ДО ПРОФЕСІЙНОГО САМОВДОСКОНАЛЕННЯ ЯК ФІЛОСОФСЬКА ОСНОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТИ....95

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА НА ПРОЦЕС АДАПТАЦІЇ МОЛОДІ З НАБУТОЮ ІНВАЛІДНІСТЮ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ....104

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ КОМПЛЕКСНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ОСІБ ПОСТРАЖДАЛИХ НА ПОСТТРАВМАТИЧНИЙ СТРЕСОВИЙ РОЗЛАД В УМОВАХ БОЙОВИХ ДІЙ....113

ОСОБЛИВОСТІ ТРИВОЖНО-ДЕПРЕСИВНОГО СТАНУ ОСОБИСТОСТІ В МЕТОДІ ПОЗИТИВНОЇ ПСИХОТЕРАПІЇ....136

ЦИФРОВИЙ ДЕТОКС ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ АДАПТИВНИХ КОПІНГ-СТРАТЕГІЙ У СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ВІЙНИ .143

ДІДЖИТАЛ ТРАНСФОРМАЦІЯ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ....151

СУЧАСНІ МЕТОДИ ВИЗНАЧЕННЯ ФІЗИЧНИХ ЯКОСТЕЙ У СПОРТСМЕНІВ....160

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ У ПЛАНУВАННІ ТРЕНУВАЛЬНИХ ПРОГРАМ З ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МОЛОДІ В УНІВЕРСИТЕТІ 167

ЗНАЧЕННЯ ПЕДАГОГІКИ У ФОРМУВАННІ МОВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ МУЙБУТНЬОГО ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ 174

ТИПОЛОГІЯ СЕМАНТИЧНИХ ВІДНОШЕНЬ У МІКРОЕПІДИГМАХ НЕПОХІДНИХ СОМАТИЗМІВ 179

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РОЗГЛЯДУ АДМІНІСТРАТИВНИМИ СУДАМИ СПРАВ ПО СУТІ 190

КАДРОВА ПОЛІТИКА В ОРГАНАХ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ 209

ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНИЙ АНАЛІЗ МІГРАЦІЙНИХ ПОТОКІВ ЗА МЕЖІ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ 215

OPTIMIZATION OF KNOWLEDGE MANAGEMENT AT ENTERPRISES IN THE CONTEXT OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY 222

УДОСКОНАЛЕННЯ ПІДХОДІВ ДО ФОРМУВАННЯ СПРОМОЖНОЇ ОСВІТНЬОЇ МЕРЕЖІ ЗЗСО ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ 232

DEVELOPMENT OF AN INTEGRATED STRATEGY AS AN ELEMENT OF HUMAN CAPITAL AND KNOWLEDGE MANAGEMENT SYSTEM IN ENTERPRISES IN THE CONTEXT OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY .239

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ОГЛЯД ЗАСАД СТИМУЛЮВАННЯ ПОВЕРНЕННЯ МІГРАНТІВ В УКРАЇНУ В УМОВАХ ВІЙНИ 250

АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ ІНДУСТРІЇ ГОСТИННОСТІ В УМОВАХ НОВОГО ОСВІТНОГО ТА ПРОФЕСІЙНОГО КОНТЕНТУ 255

DEVELOPMENT OF MEDIATION IN UKRAINE: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS 263

PROFESSIONAL CULTURE OF CIVIL SERVANTS AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF THE CIVIL SERVICE SYSTEM IN UKRAINE 267

RECONSTRUCTION OF A BUILDING WITH A CHANGE OF FUNCTIONAL PURPOSE 271

STRENGTHENING OF THE LOAD-BEARING STRUCTURES OF AN EXISTING BUILDING FOR THE POSSIBILITY OF ITS ADAPTATION TO THE CIVIL DEFENSE SHELTER 278

ЕЛЕКТРОННИЙ ДОКУМЕНТООБІГ: СУТНІСТЬ, ВИДИ, ФУНКЦІЇ 284

ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ ЯК АКТУАЛЬНА ФОРМА ОТРИМАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ 292

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

Валовой Олександр Іванович,
кандидат технічних наук, професор, завідувач кафедри промислового, цивільного та міського будівництва
Криворізький національний університет
Україна
Балаба Денис Валерійович,
здобувач вищої освіти ступеня бакалавра
Криворізький національний університет
Україна
Науковий керівник: Валовой Максим Олександрович,
кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри промислового, цивільного та міського будівництва
Криворізький національний університет
Україна

ЕКОЛОГІЧНА ТА ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ БЕТОНІВ ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ ЗАПОВНЮВАЧІВ З ВІДХОДІВ РУЙНОВАНИХ БУДІВЕЛЬ

Будівельна галузь України сьогодні функціонує в умовах масштабних руйнувань і активних відновлювальних процесів, що призводить до утворення значних обсягів відходів під час нового будівництва, реконструкції, модернізації та знесення споруд; саме тому детальне планування складу, кількості й подальшого використання таких відходів виступає окремим і надзвичайно важливим завданням сучасної політики управління відходами. За структурою будівельні відходи більш як наполовину складаються з бетону та залізобетону (≈52%), далі йдуть кам’яні стінові матеріали (≈32%), асфальт/розчини (≈8%), метали (≈4%), деревина й пластмаси (≈2%) тощо. Нині основна частина

будівельних відходів в Україні вивозиться на звалища/місця захоронення, тоді як у країнах ЄС рівень переробки будівельних відходів перевищує 80%. Саме з цього випливає практична доцільність перероблення бетонного лому на заповнювач та його повторного використання в бетоні замість частини природного щебеню[1].

Важливо, щоб стратегічні документи не залишалися лише деклараціями. Для ефективного впровадження рециклінгу будівельних матеріалів необхідно створювати систему економічних стимулів, подібну до європейської моделі: податкові пільги на використання вторинної сировини, компенсації за перероблення відходів та публічні закупівлі з пріоритетом екологічних матеріалів. Такий підхід забезпечує сталість процесу – підприємства отримують не тільки моральну, а й фінансову мотивацію інвестувати у власні переробні потужності. На практиці це дає змогу перетворити утилізацію на частину бізнес-моделі, а не на витратну статтю виробництва.

Відповідно до досліджень[2], ефективне використання будівельних відходів можливе лише за наявності технологій, які забезпечують стабільну якість вторинних матеріалів. Автори наголошують, що подрібнений бетон, очищений від арматури й пилу, може виступати повноцінним заповнювачем у бетонних сумішах за умови правильного підбору гранулометричного складу. Таким чином, рециклінг будівельного бетону є не просто способом утилізації, а засобом збереження природних ресурсів і зменшення антропогенного тиску на довкілля.

Розробки з використання промислових відходів у бетоні вказують на доцільність застосування паливних шлаків як заповнювачів: у посібнику[3] наведено дані про фізико-механічні властивості бетонів на паливних шлаках (міцність, модуль пружності, морозостійкість), що підтверджує можливість їх

[1] Про схвалення Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08 листопада 2017 р. № 820-р // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. – Київ, 2017. – (дата звернення: 30 вересня 2025 р.).

[2] Попович О. Р., Захарко Я. М., Мальований М. С. Проблеми утилізації та переробки будівельних відходів // Науковий вісник Львівської політехніки. Серія «Теорія і практика будівництва». – 2013. – № 755. – С. 321–324.

[3] Дворкін Л. Й., Мироненко А. В. Будівельні матеріали та вироби із застосуванням промислових відходів : навчальний посібник. – Рівне : Національний університет водного господарства та природокористування, 2019. – 298 с.

використання без критичного зниження експлуатаційних характеристик. Додатково для шлаколужних/шлаковмісних бетонів подано типові склади і діапазони показників (міцність, водонепроникність, морозостійкість) та сфери застосування, що ще раз засвідчує технологічну й економічну доцільність залучення промислових відходів у бетоні. У контексті адгезії посібник підкреслює, що залізисті мінерали покращують адгезійні властивості поверхні дрібних заповнювачів за нормальних умов твердіння, що актуально для кварцово-залізистих пісків.

Проблему міцності бетонів із вторинними заповнювачами детально вивчено в сучасних дослідженнях[4]. Показано, що при заміщенні природного щебеню до 50% вторинним матеріалом, за умови використання пуцоланових домішок і суперпластифікаторів, вдається зберегти міцність бетону на рівні контрольних зразків. Це досягається завдяки ущільненню контактної зони між заповнювачем і цементним каменем. При більш високих рівнях заміщення спостерігається підвищення водопоглинання, однак ця проблема компенсується модифікованими добавками.

У дослідженні[5] наведено порівняння екологічних показників бетонів із природними та вторинними заповнювачами. Згідно з розрахунками, використання заповнювачів із відходів руйнації дає помітне зменшення впливу на довкілля за всіма основними критеріями: споживання енергетичних ресурсів знижується з 2,22 до 1,29 (10^3 МДж), виснаження абіотичних ресурсів – із 1,70 до 0,90 кг Sb екв, а показник «глобальне потепління» – із 4.69 до 3.57 (10^2 кг CO_2 екв). Таке зниження парникового потенціалу та енергомісткості виробництва свідчить, що повторне використання бетонного лому дійсно зменшує екологічний слід будівельної галузі, роблячи її більш ресурсоефективною та узгодженою з принципами циркулярної економіки.

[4] Рихліцька О. В. Бетони з підвищеними експлуатаційними властивостями на основі заповнювачів рециклінгу бетону : дисертація ... доктора філософії : 192 – Будівництво та цивільна інженерія / О. В. Рихліцька. – Львів : Національний університет «Львівська політехніка», 2023. – 176 с.

[5] Палій О. В. Підвищення екологічної безпеки за рахунок впровадження рециклінгу відходів руйнації у виробництво бетону : дисертація ... доктора філософії : 192 – Будівництво та цивільна інженерія / О. В. Палій. – Житомир : Державний університет «Житомирська політехніка», 2024. – 256 с.

Дослідження[6] підтверджують доцільність застосування вторинних заповнювачів саме в основах жорсткого дорожнього одягу: зафіксовано підвищену ударостійкість бетонів на вторинному щебені з неоднорідним складом (з формулюванням «мають високу ударостійкість»), а також морозостійкість F100 і міцнісні показники, що відповідають і перевищують мінімальні нормативи: міцність на розтяг при згині 2,82–3,84 МПа (для досліджених складів) і, для складів на вторинному щебені з неоднорідним складом та цементі з високим вмістом шлаку, міцність на стиск 26,3–32,7 МПа, міцність при згині 2,65–3,29 МПа, морозостійкість F100, що на 50–100% вище мінімальних вимог ДБН В.2.3-4:2015 для монолітної основи.

Фактичні результати[7] показують, що якість бетону на вторинних заповнювачах безпосередньо залежить від того, як саме проводиться подрібнення та сортування бетонного брухту. Якщо матеріал має оптимальний зерновий склад – без надлишку пилу та дрібних фракцій – структура бетону виходить щільною й рівномірною. Автори відзначають, що при повторному використанні заповнювачів важливо зберегти баланс між крупними і середніми фракціями, адже саме вони відповідають за несучу здатність суміші. Перероблений бетон демонструє задовільну міцність і морозостійкість, особливо коли використовується цемент з мінеральними домішками, які компенсують нерівномірність поверхні старого заповнювача. Дослідники підкреслюють, що технологічно грамотно очищений і відсортований щебінь може повністю замінювати природний у конструкційних бетонах без втрати надійності та довговічності.

Системний аналіз наведених досліджень свідчить, що оптимальна частка заміщення природного заповнювача вторинним знаходиться в межах 30–50%. Це забезпечує баланс між екологічними, економічними та технічними показниками. При цьому вторинні матеріали не є компромісом, а стають рівноправною

[6] Чистяков А. О. Бетони основи дорожнього одягу з використанням вторинних заповнювачів : дисертація ... доктора філософії : 192 – Будівництво та цивільна інженерія / А. О. Чистяков. – Одеса : Одеська державна академія будівництва та архітектури, 2024.

[7] Савицький М. В., Смирнов А. С. Особливості використання подрібненого бетонного брухту як крупного заповнювача для бетону // Український журнал будівництва та архітектури. – 2023. – № 6(018). – С. 111–117.

альтернативою у виробництві бетонів, орієнтованих на принципи сталого розвитку. Умовно кажучи, майбутнє українського будівництва – це не просто «новий бетон», а безпечний бетон із минулого, який повертається в цикл життя будівель.

Реальна ефективність поводження з відходами руйнації починається не з окремих ініціатив, а з організованої регіональної системи. У багатьох країнах ЄС діють спеціалізовані центри, де будівельне сміття приймають, сортують, дроблять і знову повертають у виробництво у вигляді вторинних матеріалів. Україна поступово рухається в тому ж напрямку: у розпорядженні[1] підкреслено необхідність створення інфраструктури на місцевому рівні та переходу до принципів циркулярної економіки. Для цього потрібні регіональні підприємства, здатні перетворювати бетонний лом на якісний заповнювач із перевіреними характеристиками. Такий підхід не лише зменшує обсяг відходів на полігонах, а й формує новий виробничий ринок – постачання сертифікованої вторинної сировини для бетонних заводів, що дає змогу стабільно контролювати якість сумішей і знижувати вартість їх виготовлення[7].

Сучасний рециклінг бетонних відходів поступово перетворюється на самостійний напрям у будівельній індустрії, що поєднує виробництво, екологію та міську логістику. Те, що ще десять років тому вважалось технічним експериментом, нині стає нормою для великих девелоперських компаній. Перероблення матеріалів зі зруйнованих споруд не просто зменшує кількість сміття – воно змінює культуру будівництва, де цінність має не лише нове, а й збережене. Це означає перехід до відповідальнішого виробництва, у якому вартість матеріалу вимірюється не лише гривнею, а й впливом на довкілля та місто.

Розвиток технології повторного використання бетонних відходів сьогодні переходить із теоретичної площини в практичну. Якщо ще кілька років тому

[1] Про схвалення Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08 листопада 2017 р. № 820-р // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. – Київ, 2017. – (дата звернення: 30 вересня 2025 р.).

[7] Савицький М. В., Смирнов А. С. Особливості використання подрібненого бетонного брухту як крупного заповнювача для бетону // Український журнал будівництва та архітектури. – 2023. – № 6(018). – С. 111–117.

мова йшла переважно про лабораторні експерименти, то тепер з’являються конкретні підприємства, які не лише переробляють бетонний лом, а й випускають сертифікований вторинний заповнювач. В Україні ця тенденція поки не має системного масштабу, проте окремі регіони вже демонструють, що якість переробленого матеріалу може бути стабільною, якщо дотримано технологічних етапів дроблення, очищення та сортування[7].

Значна перевага таких матеріалів полягає в тому, що вони дозволяють зменшити споживання природних ресурсів, не втрачаючи технічних характеристик. практичні результати[3] доводять, що промислові відходи й вторинні заповнювачі здатні забезпечити необхідну щільність і міцність бетонних сумішей при правильному підборі складу. Це підтверджується і практичними результатами досліджень[6], які показують, що бетон на основі переробленого щебеню має морозостійкість F100–F150 і витримує циклічні навантаження, що відповідає нормативним вимогам до дорожніх основ.

Для підтвердження описаних тенденцій були виконані власні експерементальні дослідження бетонів із використанням переробленого бетонного брухту як крупного заповнювача (табл.1.), проведені у лабораторії Криворізького національного університету. Метою дослідження було визначення зміни міцності на стиск при частковому та повному заміщенні природного щебеню вторинним і оцінка впливу типу дрібного заповнювача на результат. У процесі роботи виготовлялися кубові зразки розміром 150×150×150 мм із чотирма комбінаціями заповнювачів. Усі суміші готувалися на портландцементі марки М500 при водоцементному відношенні 0,5. Зразки витримувалися протягом 28 діб у стандартних умовах, після чого випробовувалися на стискання на гідравлічному пресі.

[7] Савицький М. В., Смирнов А. С. Особливості використання подрібненого бетонного брухту як крупного заповнювача для бетону // Український журнал будівництва та архітектури. – 2023. – № 6(018). – С. 111–117.

[3] Дворкін Л. Й., Мироненко А. В. Будівельні матеріали та вироби із застосуванням промислових відходів : навчальний посібник. – Рівне : Національний університет водного господарства та природокористування, 2019. – 298 с.

[6] Чистяков А. О. Бетони основи дорожнього одягу з використанням вторинних заповнювачів : дисертація ... доктора філософії : 192 – Будівництво та цивільна інженерія / А. О. Чистяков. – Одеса : Одеська державна академія будівництва та архітектури, 2024.

Таблиця 1. Середні значення руйнівних навантажень і відповідні розрахункові міцності.

Комбінація заповнювачів	Середня сила руйнування, кгс	Міцність на стиск, МПа
Граніт, річковий пісок, цемент М500	67000	29,2
Граніт, ММС, цемент М500	68000	29,6
Бой бетону, річковий пісок, цемент М500	58000	25,1
Бой бетону, ММС, цемент М500	59000	25,7

Отримані результати свідчать, що заміна природного щебеню на перероблений призводить до зменшення міцності приблизно на 13–15%. Водночас застосування піску ММС у складі суміші забезпечило незначне підвищення показників у порівнянні з річковим піском, що пояснюється кращою гранулометрією та шорсткістю поверхні зерен. Це дозволяє зробити висновок, що оптимізація дрібної фракції здатна частково компенсувати втрати міцності під час використання вторинного заповнювача.

Під час випробувань відзначено більшу різницю між окремими зразками у випадках із битим бетоном, що пов’язано з наявністю пилоподібних частинок, залишків старого цементного каменю та різною вологістю зерен. Після миття та стабілізації вологості заповнювача структура бетону ставала рівномірнішою, а характер руйнування наближався до поведінки контрольних складів. Це підтверджує важливість попередньої підготовки матеріалу – миття, просіву, видалення пилу та стабілізації вологості перед використанням у бетонній суміші.

Узагальнюючи отримані дані, можна стверджувати, що бетон на переробленому щебені зберігає робочий рівень міцності в межах 25–26 МПа, що відповідає класам В20–В25 і є цілком достатнім для застосування у шарах жорстких дорожніх основ, масивних ненапружених елементах і допоміжних конструкціях. Для досягнення вищих показників доцільно комбінувати технологічну підготовку заповнювача з введенням мінеральних добавок та

сучасних суперпластифікаторів, що забезпечує ущільнення структури й стабільність властивостей. Таким чином, проведені експерименти підтверджують реальну можливість використання вторинних заповнювачів у виробництві бетону без суттєвих втрат експлуатаційних характеристик за умови правильної підготовки матеріалу.

Підсумовуючи, зазначимо, що майбутнє будівельної галузі неминуче пов'язане з відмовою від лінійної логіки «виробив – використав – викинув» і переходом до свідомого циклічного мислення, у якому матеріали не зникають, а повертаються у виробництво в оновленій формі. Бетон із заповнювачами з руйнованих будівель перестає бути компромісом – він стає свідченням зрілості інженерного підходу, коли міцність і довговічність поєднуються з економічною доцільністю та повагою до ресурсу. Те, що ще недавно сприймалося як сміття, сьогодні перетворюється на цінну сировину, здатну замінити природні щебені й зменшити тиск на екосистеми. Правильно підготовлений вторинний заповнювач забезпечує стабільні показники міцності, а при дотриманні технологічної дисципліни – навіть перевищує очікування, доводячи, що якість визначається не походженням матеріалу, а ставленням до процесу.

Разом з екологічними вигодами рециклінг відкриває новий економічний горизонт для галузі. Використання переробленого щебеню знижує собівартість бетонних сумішей, скорочує витрати на транспортування та видобуток природних ресурсів, підвищує енергоефективність і створює додану вартість на етапі перероблення. Замість витратної логіки утилізації формується економіка замкненого циклу, де відходи перетворюються на товар, а кожна тонна вторинного матеріалу означає менше кар'єрних вибухів, менше пального і більше робочих місць у секторі переробки. У такій системі рециклінг стає не просто інженерним рішенням, а частиною сталого розвитку – коли економіка, довкілля і технологія працюють в одному напрямку.

Важливо, щоб цей процес не зупинився на рівні експериментів чи окремих проєктів. Потрібні сталі рішення – від законодавчої бази до освітніх програм, які формуватимуть нове покоління фахівців, здатних мислити не лише категоріями

витрат, а й впливу. Потрібні підприємства, що не просто переробляють бетон, а створюють культуру відповідального виробництва, у якій жодна сировина не втрачає цінності. Це новий тип мислення – не про технологію, а про ставлення: до матеріалу, до міста, до природи.

Рециклінг – це не тимчасовий тренд, а еволюція будівельної свідомості, що поєднує інженерну точність із моральною відповідальністю. Україна лише стоїть на початку цього шляху, але саме зараз формується підхід, який визначить її майбутнє – чи буде воно хаотичним, чи раціональним, чи здатним поєднати відновлення з розвитком. Якщо цей курс буде продовжено послідовно, бетон перестане асоціюватися з руйнуванням – він стане матеріалом відродження, символом міцності, розумного прогресу й людського вибору на користь свідомості замість споживання.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Roman Zhelizniak
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Finance
Lviv Polytechnic National University
ORCID: 0000-0001-9033-4490

CURRENT STATE OF THE STOCK MARKET OF UKRAINE

The stock market of Ukraine, being an integral component of the national financial system, is in a state of permanent transformation, caused by both internal structural features of the economy and external challenges of a geopolitical nature. Research into the current state of the domestic securities market requires a comprehensive analysis of its institutional structure, dynamics of emission activity, trading volumes and qualitative characteristics of the functioning of trade organizers.

As of today, a limited number of trade organizers operate in Ukraine. The register includes Public Joint Stock Company "Stock Exchange PERSPEKTYVA" (EDRPOU code 33718227) and Public Joint Stock Company "Stock Exchange PFTS" (EDRPOU code 21672206). At the same time, such institutions as Private Joint Stock Company "Ukrainian Interbank Currency Exchange" (EDRPOU code 22877057), Private Joint Stock Company "Ukrainian Stock Exchange" (EDRPOU code 14281095), Public Joint Stock Company "Ukrainian Exchange" (EDRPOU code 36184092) and Private Joint Stock Company "Stock Exchange INNEX" (EDRPOU code 23425110) have been excluded from the register. Such consolidation of market infrastructure indicates processes of concentration of trading on leading platforms and optimization of the organizational structure of the domestic stock market.[1]

The primary securities market, where capital is raised through the issuance of new financial instruments, demonstrates significant volatility in emission activity

[1] Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку: https://www.nssmc.gov.ua

indicators. Analysis of the volumes and number of share issues registered by the National Securities and Stock Market Commission during 2019-2025 allows to identify characteristic trends in the development of the corporate market segment.[2]

In 2019, the total volume of registered share issues amounted to 63539,38 million hryvnias with 78 issues. Particularly significant were emissions in August (37791,63 million hryvnias), October (18437,95 million hryvnias) and July (1899,83 million hryvnias), which reflected increased activity of issuers in the second half of the year. The following year 2020 was characterized by a decrease in emission activity to 32982,80 million hryvnias with 71 issues, which is explained by the negative impact of the COVID-19 pandemic on the business environment and investment sentiments of market participants. The largest volumes of emissions during this period were observed in September (12750,12 million hryvnias), July (6724,66 million hryvnias) and November (4757,29 million hryvnias).

In 2021, there was a partial recovery of emission activity to the level of 42884,28 million hryvnias with 86 issues. The concentration of emissions in October (20734,22 million hryvnias) and May (4357,27 million hryvnias) indicated a gradual revival of investment activity and restoration of confidence in the corporate securities market. However, the full-scale military invasion by the russian federation in February 2022 dramatically changed the situation on the domestic stock market.

During 2022, the volume of emissions decreased to 35048,30 million hryvnias with only 20 issues, and trading was completely suspended in March-May. Indicative is the fact that 32075,08 million hryvnias (91,5% of the annual volume) was registered in December, which reflected attempts by large issuers to carry out necessary corporate procedures under martial law conditions. In 2023, emission activity continued to decline to 9151,70 million hryvnias with 30 issues, demonstrating the lowest indicator for the period under study.

In contrast, 2024 was marked by a dramatic increase in emission volumes to 364557,84 million hryvnias with 60 issues. Particularly striking is the indicator for

[2] Річні звіти національної комісії з цінних паперів та фондового ринку за 2019-2025 роки. (2025). https://www.nssmc.gov.ua/news/insights/

February, 306303,86 million hryvnias, which represents 84% of the annual volume and is related to large-scale corporate restructurings. Significant emissions were also observed in December (21126,98 million hryvnias), June (18908,00 million hryvnias) and July (7403,15 million hryvnias). In 2025 (as of August), issues totaling 5975,00 million hryvnias have already been registered with 25 issues, with the largest volumes falling on May (1944,99 million hryvnias), June (1267,26 million hryvnias) and July (1036,51 million hryvnias).

The corporate bond market demonstrates somewhat different dynamics compared to the stock market. In 2019, corporate bond issues were registered in the amount of 11206,08 million hryvnias (88 issues), of which 11006,09 million hryvnias fell on enterprises that are not banks or insurance companies, and only 0,20 million hryvnias on banks. The greatest activity was observed in July (3500,00 million hryvnias), December (1250,00 million hryvnias) and October (1215,49 million hryvnias).

In 2020, the volume of bond emissions increased to 32949,00 million hryvnias with 96 issues, with peak values recorded in June (13642,00 million hryvnias) and April (5992,00 million hryvnias). This growth reflected the increased need of enterprises for debt financing sources under pandemic conditions and limited access to bank lending. However, in 2021 the bond market contracted to 9979,08 million hryvnias (113 issues), which indicated normalization of financial conditions and reduction of acute need for debt financing.

The military actions of 2022 led to the collapse of the corporate bond market, only 2026,45 million hryvnias with 39 issues, with a complete absence of registrations in March-June and August. In 2023, there was some revival to 13045,00 million hryvnias with 24 issues, with the lion's share (10800,00 million hryvnias) registered in January. However, already in 2024 the volume of bond emissions decreased to 5075,00 million hryvnias with 38 issues, and in 2025 (as of August) only 3736,70 million hryvnias have been registered with 17 issues.

The secondary securities market, represented by the activities of trade organizers, is a key indicator of liquidity and efficiency of the stock market. Analysis

of the volumes of exchange contracts on trade organizers allows to assess the real intensity of financial instrument turnover and structural changes in trading activity.

In 2019, the total volume of exchange contracts amounted to 304965,73 million hryvnias, of which PJSC "Stock Exchange PFTS" accounted for 114757,95 million hryvnias, PJSC "Stock Exchange PERSPEKTYVA" accounted for 186363,23 million hryvnias, Ukrainian Exchange accounted for 3840,18 million hryvnias, Ukrainian Interbank Currency Exchange accounted for 4,36 million hryvnias. The largest trading volumes were observed in July (36805,01 million hryvnias), March (25358,80 million hryvnias) and November (25619,83 million hryvnias).

In 2020, there was an increase in total trading volume to 335410,42 million hryvnias, and the market structure underwent certain changes: PFTS accounted for 131534,53 million hryvnias, PERSPEKTYVA accounted for 201455,17 million hryvnias, UE accounted for 2413,95 million hryvnias, UICE accounted for 6,77 million hryvnias. The dramatic increase in trading in December (52849,68 million hryvnias) and March (41957,63 million hryvnias) reflected increased market volatility during the pandemic period.

The year 2021 was marked by further growth in market activity to 451960,57 million hryvnias, with distribution among organizers: PFTS accounted for 221543,78 million hryvnias, PERSPEKTYVA accounted for 217113,06 million hryvnias, UE accounted for 13290,61 million hryvnias, UICE accounted for 13,12 million hryvnias. The most active months were November (53908,05 million hryvnias), March (42792,06 million hryvnias) and October (42293,23 million hryvnias), which indicated restoration of investor activity after the pandemic crisis.

The military invasion in 2022 caused a dramatic reduction in trading volumes to 160636,02 million hryvnias, the lowest indicator for the period under study. The PFTS and PERSPEKTYVA exchanges demonstrated volumes of 83974,32 million hryvnias and 61240,43 million hryvnias respectively, while UE showed only 15416,82 million hryvnias. Trading was virtually frozen in March-July (volumes ranged from 1068,46 million hryvnias to 4434,04 million hryvnias), after which a gradual recovery was observed, which ended with a December indicator of 16547,93 million hryvnias.

In 2023, there was a significant restoration of market activity to 436432,10 million hryvnias, with distribution: PFTS accounted for 274684,70 million hryvnias, PERSPEKTYVA accounted for 146978,90 million hryvnias, UE accounted for 14768,60 million hryvnias. Particularly active were November (49646,50 million hryvnias), September (47381,80 million hryvnias) and May (45832,60 million hryvnias). This recovery indicated adaptation of market participants to martial law conditions and restoration of confidence in exchange trading mechanisms.

The year 2024 demonstrated further growth to 656685,25 million hryvnias, with PFTS strengthening its leading position with a volume of 466957,77 million hryvnias, while PERSPEKTYVA showed 168510,34 million hryvnias, and UE showed 21217,15 million hryvnias. Peak months, December (79433,71 million hryvnias), May (70905,53 million hryvnias) and June (60630,26 million hryvnias), confirmed stabilization of trading activity and growth of investor confidence.

In 2025 (as of August), a trading volume of 678603,96 million hryvnias has already been recorded, which exceeds the entire indicator for 2024. PFTS demonstrates 552142,73 million hryvnias, PERSPEKTYVA shows 126461,23 million hryvnias. The most active months were June (96304,41 million hryvnias), January (98085,81 million hryvnias) and April (92797,91 million hryvnias). Such dynamics indicates significant revival of market activity and possible achievement of a historical maximum trading volume by the end of the year.

Analysis of the structure of exchange contracts by types of financial instruments allows to identify dominant market segments and their development trends. In 2019, the absolutely dominant instrument was domestic government bonds of Ukraine, which accounted for 295249,47 million hryvnias (96,8% of the total volume). A significantly smaller share was occupied by corporate bonds, 8761,87 million hryvnias (2,9%), while shares amounted to only 337,80 million hryvnias (0,1%). Such distribution reflected the dominance of government debt instruments in the structure of the domestic stock market and the limited role of corporate securities.

In 2020, the structure changed somewhat, but domestic government bonds retained their dominant position, 328653,97 million hryvnias (98,0%). The share of

domestic municipal bonds increased to 3856,51 million hryvnias (1,1%), which indicated activation of municipal borrowing. Corporate bonds amounted to only 927,56 million hryvnias (0,3%), and shares accounted for 594,13 million hryvnias (0,2%).

The year 2021 confirmed the established trend of dominance of government debt instruments: domestic government bonds accounted for 443756,00 million hryvnias (98,2%), foreign government bonds of Ukraine accounted for 2784,66 million hryvnias (0,6%), corporate bonds accounted for 2395,00 million hryvnias (0,5%), domestic municipal bonds accounted for 1916,04 million hryvnias (0,4%). Shares amounted to only 591,08 million hryvnias (0,1%), which confirmed the marginal role of the corporate equity securities market.

In 2022, despite the military actions, domestic government bonds of Ukraine retained absolute dominance, 152825,19 million hryvnias (95,1%). At the same time, there was an increase in the share of foreign government bonds to 3819,30 million hryvnias (2,4%) and bonds of foreign states to 2296,08 million hryvnias (1,4%), which reflected diversification of sources of government financing under war conditions.

In 2023, the market structure remained stable: domestic government bonds accounted for 406008,70 million hryvnias (93,0%), bonds of foreign states accounted for 21071,70 million hryvnias (4,8%), corporate bonds accounted for 8799,00 million hryvnias (2,0%). The share of shares decreased to a minimum of 109,90 million hryvnias (0,03%), which indicated almost complete absence of activity in the corporate equity securities market.

The year 2024 was marked by certain structural changes: domestic government bonds retained dominance with an indicator of 547926,26 million hryvnias (83,4%), but their share decreased. At the same time, there was a dramatic increase in volumes of bonds of foreign states to 56006,68 million hryvnias (8,5%), which reflected activation of operations with international debt instruments. The volume of swap operations increased significantly to 37289,86 million hryvnias (5,7%), which indicated development of the derivatives market. Corporate bonds amounted to 9980,11 million hryvnias (1,5%), while shares remained marginal, 42,35 million hryvnias (0,006%).

In 2025 (as of August), structural trends continued: domestic government bonds accounted for 502539,92 million hryvnias (74,1%), swap contracts accounted for 119024,02 million hryvnias (17,5%), bonds of foreign states accounted for 41834,52 million hryvnias (6,2%), foreign government bonds accounted for 7390,62 million hryvnias (1,1%), corporate bonds accounted for 5059,19 million hryvnias (0,7%). Shares again remained almost insignificant, 39,74 million hryvnias (0,006%).

Detailed distribution of exchange contracts between primary and secondary markets, as well as by types of operations, allows to understand more deeply the mechanisms of functioning of the domestic stock market. In 2019, on the primary market (placement of securities through the spot market) operations amounting to 3251,75 million hryvnias were carried out, while on the secondary market the volume amounted to 301714,00 million hryvnias, of which the REPO market accounted for 68152,27 million hryvnias (22,3%), the derivatives market accounted for 4,36 million hryvnias, the spot market accounted for 233557,27 million hryvnias (76,6%).

In 2020, the primary market contracted to 246,45 million hryvnias, but the secondary market grew to 335163,97 million hryvnias, with the share of the REPO market significantly increasing to 58376,29 million hryvnias (17,4%), the derivatives market amounted to 23,37 million hryvnias, and the spot market accounted for 276764,31 million hryvnias (82,5%). This growth in REPO operations reflected the increased need of market participants for short-term financing secured by securities under pandemic uncertainty conditions.

The year 2021 demonstrated growth of the primary market to 520,75 million hryvnias, while the secondary market reached 451439,82 million hryvnias. The REPO market expanded significantly to 86385,09 million hryvnias (19,1%), the derivatives market amounted to 37,17 million hryvnias, the spot market accounted for 365017,57 million hryvnias (80,8%). Such dynamics indicated restoration of normal functioning of market mechanisms and growth of liquidity.

In 2022, the primary market was limited to 73,36 million hryvnias, the secondary market contracted to 160562,66 million hryvnias. However, the share of the REPO market remained significant, 28370,84 million hryvnias (17,7%), the derivatives

market accounted for 5,87 million hryvnias, the spot market accounted for 132185,95 million hryvnias (82,3%). The preservation of a relatively high share of REPO operations under martial law conditions confirmed their role as a flexible instrument of liquidity management.

In 2023, the primary market revived somewhat to 360,00 million hryvnias, the secondary market grew to 436072,10 million hryvnias. The REPO market amounted to 88989,40 million hryvnias (20,4%), the spot market accounted for 347082,70 million hryvnias (79,6%), while the derivatives market was virtually absent. Such structure indicated a transition of market participants to more conservative trading strategies with emphasis on cash operations and REPO operations.

The year 2024 was characterized by growth of the primary market to 865,38 million hryvnias and significant expansion of the secondary market to 618530,01 million hryvnias. At the same time, the REPO market amounted to 186518,04 million hryvnias (30,2%), the derivatives market increased dramatically to 37289,86 million hryvnias (6,0%), the spot market accounted for 432011,98 million hryvnias (69,9%). The growth of the derivatives market, represented mainly by swap contracts, indicated diversification of risk hedging instruments and development of more complex financial technologies.

In 2025 (as of August), the primary market amounts to 263,35 million hryvnias, the secondary market accounts for 559316,59 million hryvnias. The REPO market reached 141732,87 million hryvnias (25,3%), the derivatives market accounted for 119024,02 million hryvnias (21,3%), the spot market accounted for 417583,72 million hryvnias (74,7%). Particularly indicative is the dramatic growth of the derivatives market, which indicates active use of derivatives and development of the derivatives market as risk management instruments under uncertainty conditions.

Statistical data on trading volumes of derivative instruments on the Ukrainian stock market indicate limited development of this segment until 2024. In 2019, the volume of futures contracts amounted to only 209,54 million hryvnias, in 2020 it was 23,37 million hryvnias, in 2021 it was 37,17 million hryvnias, in 2022 it was 5,87 million hryvnias, in 2023 operations with derivatives were virtually absent. However,

in 2024 there was a breakthrough with the appearance of swaps in the amount of 37289,86 million hryvnias, and in 2025 (as of August) the volume of swap operations already reached 119024,02 million hryvnias, which represents 17,5% of the total trading volume.

Such dramatic growth indicates activation of the use of derivatives as risk hedging instruments under conditions of increased macroeconomic volatility and currency fluctuations. Swap contracts allow market participants to manage interest rate and currency risks, which is critically important for the banking system and corporate sector under martial law conditions and significant fluctuations in the national currency exchange rate.

The conducted analysis allows to state that the stock market of Ukraine is in a state of deep structural transformation, caused by both long-term systemic factors and acute challenges of martial law. The key characteristic of the domestic market remains the absolute dominance of government debt instruments, the share of which consistently exceeds 90% of the total trading volume, which reflects the fiscal model of market development and the limited role of the corporate segment.

Emission activity demonstrates high volatility with a tendency towards concentration of large issues in certain periods, which indicates the episodic nature of capital raising through the securities market and the dominance of alternative sources of financing for the corporate sector. The corporate bond market, despite periodic bursts of activity, remains relatively small compared to the government debt instruments market, and the corporate equity market is virtually in stagnation with a negligible share in the overall trading structure.

At the same time, positive dynamics of restoration of total trading volumes after the military shock of 2022 are observed, with recovery rates in 2024-2025 exceeding pre-war indicators. Particularly important is the development of the derivatives market, specifically swap contracts, which indicates growing need of market participants for risk hedging instruments. The growth in the share of REPO operations confirms the role of this instrument as an effective mechanism for managing short-term liquidity under conditions of limited access to traditional financing sources.

The concentration of trading on two main organizers, PFTS and PERSPEKTYVA, creates certain risks of monopolization of market infrastructure, but at the same time ensures consolidation of liquidity and reduction of transaction costs. The preservation of functionality of exchange infrastructure under martial law conditions demonstrates high adaptability of the domestic stock market and professionalism of its participants.

The regulatory architecture of the Ukrainian stock market is at the stage of gradual harmonization with European standards, which is an integral condition for future integration into the single European financial space. Although Ukraine is not a member of the European Union, the processes of adaptation of national legislation to the requirements of European directives began long before obtaining candidate status for EU membership.

The key international regulatory frameworks that determine the trajectory of development of European stock markets are the MiFID (Markets in Financial Instruments Directive), which came into force in 2007, and its updated version MiFID II, which began to operate from 2018. These regulatory acts establish comprehensive requirements for the activities of exchanges, other trade organizers, investment companies and broker-dealers, aimed at ensuring investor protection, increasing market transparency and preventing abuses.[3]

MiFID II introduced significant innovations compared to the initial version, particularly expanding the definition of financial instruments to cover a wider range of derivatives and instruments traded on over-the-counter platforms, including multilateral trading facilities (MTF). The directive established mandatory detailed registration of transactions and provision of detailed information about transactions, strengthened requirements for storage and protection of client data, introduced stricter standards for disclosure of information about service costs and conflicts of interest.

In parallel with MiFID II, other important European regulations operate, particularly MAR (Market Abuse Regulation), which came into force in 2016 and

[3] International Financial Market Relations Regulation Center. (2025). Main page. https://ifmrrc.com/main.html

prohibits insider trading, illegal disclosure of insider information and market manipulation, as well as EMIR (European Market Infrastructure Regulation), adopted in 2012, which establishes requirements for reporting on derivatives transactions, mandatory clearing of certain classes of over-the-counter derivatives through central counterparties and risk management standards.

For Ukraine, implementation of principles and standards laid down in these directives is a strategic priority for financial infrastructure development. The National Securities and Stock Market Commission is gradually adapting regulatory requirements to international standards, although this process is constrained by limited financial resources of market participants, technological backwardness of exchange infrastructure and the need to balance between raising regulatory standards and maintaining market accessibility for smaller participants.

The prospects for development of the domestic stock market will depend on macroeconomic stabilization, completion of the active phase of military actions and implementation of structural reforms aimed at diversifying instruments, developing the corporate segment and enhancing investor protection. Critically important is the creation of favorable conditions for entry to the market of new issuers and stimulation of institutional investors to increase the share of securities in their portfolios, which will ensure transition from the fiscal to the investment model of stock market development.

Comprehensive analysis of the current state of the stock market of Ukraine allows to formulate several key conclusions that are significant both for understanding the current situation and for determining strategic directions of further development. Thus, the Ukrainian stock market is characterized by deep structural asymmetry with dominance of government debt instruments and marginalization of the corporate segment, which limits its functionality as a mechanism for capital mobilization for the real sector of the economy and transforms it into predominantly an instrument for financing government needs.

Despite the dramatic impact of military invasion on all aspects of market functioning, the domestic exchange infrastructure demonstrated high resilience and

ability to recover, as evidenced by the rapid growth of trading volumes after the military shock of 2022. This creates grounds for cautious optimism regarding the market's ability to restore and even exceed pre-war activity indicators after completion of active hostilities and the beginning of economic reconstruction.

Also, the emergence and rapid growth of the derivatives market, specifically swap contracts, indicates evolution of the domestic market towards greater selectivity and diversification of risk management instruments. This is a positive signal indicating growing professionalism of market participants and their readiness to use more complex financial technologies for portfolio optimization and risk hedging.

Fourth, the process of harmonization of the national regulatory environment with European standards, although slow, creates long-term prerequisites for integration of the Ukrainian stock market into the European financial space, which can open access to a wider investor base and increase the attractiveness of domestic financial instruments for international market participants.

At the same time, significant challenges remain that require systematic response from regulators, market participants and the state as a whole. Critically important is the creation of incentives for development of the corporate market segment through simplification of public offering procedures for small and medium-sized issuers, improvement of corporate governance quality, ensuring effective protection of minority shareholder rights and creation of tax incentives for long-term investments in corporate securities.

It is also necessary to develop the institutional investor base through pension system reform with introduction of a mandatory accumulation component, which will create powerful long-term demand for domestic securities, stimulation of development of investment and pension funds, insurance companies and other institutional investors, as well as increasing financial literacy of the population to ensure its conscious participation in investment processes.

Удодова Яна Вадимівна
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку та оподаткування
Запорізького національного університету

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ КАДРОВОГО ТА ВІЙСЬКОВОГО ОБЛІКУ ЯК ЧИННИК СТАЛОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА

Сучасна економіка України стрімко змінюється під впливом цифровізації, глобалізації та викликів воєнного часу. Підприємства стикаються з необхідністю швидкої адаптації до нових вимог ринку, державного регулювання та безпекового контексту. У таких умовах цифрова трансформація кадрового менеджменту та військового обліку набуває стратегічного значення, оскільки забезпечує ефективне управління людськими ресурсами, дотримання законодавства та підвищення довіри держави до бізнесу[1].

Поняття «цифрова трансформація» сьогодні виходить за межі автоматизації – це стратегічна зміна мислення, культури й процесів підприємства. У сфері кадрового менеджменту цифровізація визначає здатність компанії бути адаптивною, прозорою та конкурентоспроможною. Водночас цифровий військовий облік стає елементом національної безпеки, адже забезпечує синхронізацію між бізнесом і державними структурами[2].

Особливістю поточного етапу є поєднання цифровізації із потребою забезпечення стійкості та безперервності бізнес-процесів навіть в умовах ризиків війни, кіберзагроз та кадрового дефіциту. Саме тому впровадження електронного кадрового документообігу, цифрових реєстрів військовозобов'язаних та аналітичних HRM-платформ стає не лише технологічним, а й соціально-економічним завданням сталого розвитку підприємств.

[1] United Nations (UN). (2023). Sustainable Development Goals Report 2023. United Nations Publications.
[2] Міністерство оборони України. (2024). Електронний військовий квиток: порядок впровадження та особливості функціонування. https://www.mil.gov.ua

Цифрова трансформація – це стратегічний процес зміни бізнес-моделі організації через впровадження цифрових технологій, що змінюють способи створення цінності, управління ресурсами та взаємодії з працівниками і клієнтами. На рівні кадрової політики це означає перехід від традиційного обліку до цифрового управління персоналом, що включає електронні картки працівників, онлайн-звітність, дистанційні сервіси та хмарні бази даних.

Теоретично цифрова трансформація пов'язана з концепцією сталого розвитку, що поєднує три складові: економічну ефективність, соціальну відповідальність і екологічну безпеку. У сфері HR це означає створення гнучких, інклюзивних і технологічно орієнтованих систем управління людьми.

Відповідно до досліджень Європейської комісії[3], підприємства, що активно впроваджують цифрові рішення у сфері кадрового менеджменту, демонструють на 30–40% вищу продуктивність праці та стійкість до кризових явищ.

Кадровий облік – це основа управління людськими ресурсами, яка забезпечує достовірність, системність і своєчасність інформації про персонал. Цифровізація цього напряму передбачає:

- автоматизацію обліку особових даних;
- формування електронних трудових книжок;
- дистанційне укладання трудових договорів;
- онлайн-звітність до контролюючих органів;
- аналітику для планування розвитку кадрів[4].

Протягом 2020–2025 рр. Україна зробила суттєвий прорив у сфері електронного урядування. Після запуску застосунку «Дія» та платформи «Дія.Бізнес» підприємства отримали можливість онлайн-реєстрації працівників, подання звітності та взаємодії з податковими та військовими структурами.

Ключові кроки цифровізації кадрового обліку в Україні:

[3] European Commission. (2022). The Digital Economy and Society Index (DESI) 2022. https://digital-strategy.ec.europa.eu

[4] Davenport, T. H. (2018). The AI Advantage: How to Put the Artificial Intelligence Revolution to Work. MIT Press.

1 етап: 2021 р. – впровадження електронних трудових книжок.

2 етап: 2022 р. – розвиток електронного документообігу через «Дія.Сигнатуру».

3 етап: 2023 р. – запуск реєстру військовозобов'язаних та цифрового військового квитка.

4 етап: 2024–2025 рр. – інтеграція HRM-систем із державними сервісами через API.

Уже понад 60% середніх і великих підприємств використовують HRM-платформи (PeopleForce, Hurma, BambooHR)[5]. Ці системи не лише спрощують облік кадрів, а й формують аналітичну базу для стратегічного управління персоналом.

Впровадження HRM-систем, таких як BAS HR, PeopleForce, Hurma System, дозволяє створити єдиний цифровий простір управління персоналом. Наприклад, за даними Hurma, автоматизація кадрових процесів зменшує адміністративні витрати на 25–40% і підвищує продуктивність HR-відділів на 30%.

Військовий облік в Україні має стратегічне значення, особливо під час воєнного стану. Згідно з Постановою КМУ №1487 від 30.12.2022 р., роботодавці повинні вести військовий облік призовників, військовозобов'язаних і резервістів у взаємодії з ТЦК та СП.

У 2024 році Міністерство оборони запровадило проєкт «Електронний військовий квиток» та оновлену систему єдиного державного реєстру військовозобов'язаних. Це стало важливим кроком до цифрової інтеграції підприємств із державними структурами.

Впровадження електронного військового обліку на рівні підприємства має такі переваги:

- скорочення часу на формування звітності;
- мінімізація помилок у персональних даних;

[5] Hurma System. (2024). Звіт про ефективність автоматизації HR-процесів в Україні. https://hurma.work

- швидкий доступ до інформації для керівництва;
- зменшення ризиків адміністративної відповідальності.

Однак цифровізація цієї сфери вимагає посиленої уваги до захисту персональних даних, оскільки обробка військової інформації належить до категорії конфіденційної.

Розглянемо вплив цифровізації на кадровий облік з практичної точки зору. Підприємство ТОВ «Метінвест-Діджитал» впровадило систему SAP SuccessFactors, що дозволила автоматизувати кадровий документообіг для понад 25 000 працівників. В результаті підприємство скоротило час на обробку даних на 60%, підвищило точність звітності до 99,8% та покращило комунікацію між кадровою службою та бухгалтерією.

У 2023 році ПрАТ «Укрнафта» розпочала проєкт «Digital HR», спрямований на інтеграцію HRM і військового обліку. Введення електронних особових справ і синхронізація з реєстром військовозобов'язаних зменшили кількість порушень у звітності до 0%.

Мережа аптек «Здорова родина» використовує систему Hurma. Завдяки їй було досягнуто скорочення паперового документообігу на 80% та вивільнено 25% часу кадрових спеціалістів.

Сталий розвиток підприємства базується на ефективному використанні ресурсів, інноваційності та соціальній відповідальності. Цифрова трансформація облікових систем сприяє досягненню цих цілей завдяки економічній ефективності, соціальній стабільності та організаційній гнучкості. За рахунок економічної ефективності можна підвищити точність розрахунків заробітної плати, скоротити трудові витрати на 30%, знизити ризик штрафів за порушення обліку. За допомогою соціальної стабільності підвищується рівень прозорості управлінських рішень, покращується комунікація з працівниками та забезпечується правовий захист військовозобов'язаних. Завдяки організаційній гнучкості на підприємствах швидше адаптуються до змін в законодавстві, а віддалений доступ дозволяє продовжувати роботу в форс мажорних обставинах.

Дослідження McKinsey[6] свідчить, що підприємства, які реалізували цифрову HR-стратегію, у середньому на 45% швидше відновлюють діяльність після зовнішніх шоків.

Попри очевидні переваги, цифровізація кадрового та військового обліку має низку викликів. До основних слід віднести:

– низький рівень цифрової грамотності персоналу. Приблизно 40% працівників потребують додаткового навчання[7];

– фінансові обмеження. Впровадження комплексних HRM-систем є затратним для малого бізнесу;

– проблеми інтеграції з державними системами. Відсутність єдиних стандартів даних ускладнює обмін інформацією;

– кіберзагрози. Ризики несанкціонованого доступу до персональних і військових даних потребують захисту на рівні ISO/IEC 27001.

Для подолання цих бар'єрів необхідна державна підтримка, податкові стимули та навчальні програми для кадрових працівників. Потрібно розробити єдину національну платформу з модулем військового обліку для бізнесу, інтеграцію з державними реєстрами для автоматичного оновлення даних, використовувати аналітику великих даних для прогнозування кадрових ризиків, постійно підвищувати кіберзахист та підвищувати кваліфікацію працівників кадрових служб.

Цифрова трансформація кадрового та військового обліку є стратегічним напрямом розвитку підприємств в Україні. Вона сприяє підвищенню ефективності управління персоналом, зменшенню бюрократичних процедур, забезпеченню прав працівників та інтеграції бізнесу в європейський цифровий простір.

Поєднання цифровізації з принципами сталого розвитку формує основу для соціально відповідального бізнесу, який дотримується вимог безпеки,

[6] McKinsey & Company. (2023). The State of Digital Transformation in Human Resources 2023. https://www.mckinsey.com
[7] OECD. (2023). Digital Skills Outlook 2023. OECD Publishing.

прозорості та правової відповідності. У перспективі 2025–2030 рр. можна очікувати появи повністю автоматизованих кадрових систем, інтегрованих із державними електронними сервісами, що стане ключовим чинником конкурентоспроможності українських підприємств.

Мороз Людмила Іванівна
кандидат економічних наук, с.н.с., доцент, доцент
кафедри менеджменту персоналу та адміністрування,
Національний університет «Львівська політехніка»,
м. Львів, Україна.
ORCID: 0000-0001-5806-0426

ВПЛИВ БІЗНЕСОВИХ ТА МІЖОСОБИСТИХ КОНФЛІКТІВ НА ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА

В умовах повномасштабної російсько-української війни та економічної кризи конкурентна боротьба між підприємствами та замовниками за ринки збуту призводить до різних конфліктних ситуацій, які можуть виникати як у внутрішньому, так і зовнішньому середовищі підприємства при побудові його ділового співробітництва з партнерами та конкурентами[1]/[2].

Так, в економічному середовищі підприємства можливе виникнення бізнес-конфліктів, які слід розуміти як суперечність мінімум двох сторін з нанесенням хоча б однієї з них суттєвих економічних збитків, які дестабілізують всю подальшу підприємницьку діяльність підприємства.

Основними причинами виникнення бізнес-конфліктів у діяльності підприємств можуть бути:

- невміння попереджати конфлікти чи неправильний їх прогноз;
- порушення рівноваги між сторонами бізнес-договорів під час розробки управлінських рішень;
- порушення поставлених комерційних цілей;
- недооцінка якісних ознак бізнес-партнерів;
- порушення комунікацій у підприємницькій діяльності;

[1] Ващенко І.В., Кляп М.І. Конфліктологія та теорія переговорів: навч. посіб. / І.В., Ващенко, М.І. Кляп. - Київ: Знання, 2013. – 407 с/
[2] Бєліков О. Конфлікти у підприємницькій діяльності та можливості їх врегулювання / О. Бєліков // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://justinian.com.ua/article.php?id=2664.

- порушення чесного ведення бізнесу;
- наявність суперечностей різного характеру;
- зіткнення несумісних поглядів, цілей, завдань та мотивів у разі виникнення протидії сторін.

Зрозуміло, що кожна конфліктна ситуація вимагає якнайшвидшого вирішення, контролю та управління. Однак, слід враховувати, що бізнес-конфлікти виникають завжди при розбіжності інтересів різних сторін і вимагають більш виваженого та обґрунтованого до них ставлення. Розбіжність інтересів конкурентів може виникати або відразу, або через деякий проміжок часу від початку укладання бізнес-договорів і характеризується частковою або повною втратою певного рівня взаємодії партнерів на ринку, що надалі призводить до серйозних економічних проблем внаслідок отримання певних економічних збитків.

Бізнес-конфлікти проявляються у галузях підвищеного та неприпустимого ризику діяльності підприємства, дестабілізуючи його фінансово-економічне становище. У цих умовах проявляються відомі[3]/[4]/[5] класичні типи конфліктів:

- конфлікти, що виникають на підприємстві як зворотна реакція на перешкоди до досягнення особистих цілей працюючих;
- конфлікти, що випливають з результату сприйняття поведінки учасників різних договірних відносин, які не є загальноприйнятими соціальними нормами спільної господарської діяльності;
- застарілі конфлікти, які є реакцією на тривалість перешкоди для досягнення цілей бізнесу.

[3] Юрченко С.М. Методи вирішення бізнес-конфліктів конкуруючих підприємств / С.М.Юрченко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://runauka.com/14.NTR_2007/Economics/21411.doc.htm.
[4] Хома І.Б., Мороз Л.І. Системна діагностика економічної захищеності підприємства в умовах бізнес-конфліктів / І.Б. Хома, Л.І. Мороз // Прометей: Регіональний збірник наукових праць з економіки / Донецький державний університет управління МОН України; Інститут економіки промисловості НАН України. – Маріуполь: ДонДУУ; ІЕП НАН України, 2014. – Вип. 3 (45). - С. 84-87.
[5] Хома І.Б. Облік ознак виявлення бізнес-конфліктів у системі контролю економічної захищеності підприємства / І.Б. Хома / Вісник «Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку» Національного університету «Львівська політехніка», 2014. - № 794. – С. 103-108.

- Виходячи з цього, всі рішення щодо захищеності та врегулювання бізнес-конфліктів на підприємстві мають бути спланованими та максимально інтегрованими із системою дієздатності. Тобто управлінські рішення щодо бізнес-конфліктів повинні включати:
- подолання напруженості у взаємовідносинах між партнерами та конкурентами підприємства;
- підвищення ділового авторитету окремих партнерів-підприємців;
- складання прогнозів недоліків у ділових відносинах, тобто формування стратегії розвитку ділових взаємин із моделюванням оцінки вартості управління можливим конфліктом;
- визначення на підприємстві чіткого управління з метою формування можливого діапазону виникнення конфліктів у основних сферах діяльності підприємства;
- запровадження стратегічної ідентифікації бізнес-конфліктів під час здійснення всіх видів діяльності;
- складання прогнозів недоліків у ділових відносинах, тобто формування стратегії розвитку їх подальших ділових взаємин;
- формування вміння передбачати для підприємства конфліктну ситуацію, ніж врегулювати її наслідки за умов загострення;
- подолання напруженості у взаємовідносинах між партнерами та конкурентами підприємства;
- підвищення ділового авторитету окремих партнерів-підприємців;
- збереження довгострокових господарських зв'язків між різними підприємствами.

Маючи інформацію про можливі ознаки бізнес-конфліктів, можна або запобігти їх виникненню, або розробити відповідну систему контролю за станом економічної захищеності підприємства від них.

Причому причини виникнення бізнес-конфліктів у підприємницькій діяльності підприємств можуть бути індивідуальними, проте багато конфліктних

ситуацій можна спрогнозувати на основі проведення аналізу їх кількості та наслідків бізнес-договорів.

Дослідження показали, що ефективний механізм блокування негативних наслідків бізнес-конфліктів у системі антикризового управління підприємством базується на аналізі якісної оцінки ознак цих бізнес-конфліктів. Проведений аналіз та дослідження бізнес-договорів дозволили виявити якісні ознаки бізнес-конфліктів та їх основні негативні наслідки. Це надалі дає можливість спрогнозувати та оцінити появу небажаних конфліктних ситуацій, що призводять до економічних збитків.

Якісні ознаки виявлення бізнес-конфліктів на підприємстві:

- ідентифікація нульової результативності укладених бізнес-договорів.
- ідентифікація більшої величини економічних збитків підприємства, ніж запланована;
- досягнення узгодженості та рівності сторін бізнес-договорів.
- невиконання принципу узагальнення ділових відносин чи неможливість диференціювати комерційний ризик у результаті укладання бізнес-договорів.
- порушення умов домовленостей під час виконання бізнес-договорів.
- Потенційні негативні наслідки бізнес-конфліктів:
- порушення стратегічних планів підприємства;
- спад інвестиційної активності підприємства;
- відсутність позитивної тенденції у фінансово-економічних результатах діяльності підприємства;
- порушення балансу між грошовими надходженнями та витратами;
- погіршення або нестабільність фінансово-економічного стану підприємства або доведення до банкрутства;
- відсутність позитивної тенденції у фінансово-економічних результатах діяльності підприємства;

- ідентифікація дисфункцій у виконанні виробничих, маркетингових, інвестиційних планів підприємства;
- зміна умов бізнес-договорів;
- порушення ділових відносин у разі зниження дієздатності бізнес-договорів;
- невиправдане збільшення комерційного ризику;
- дисбаланс між очікуваним доходом та поточною величиною комерційного ризику;
- втрата очікуваного прибутку та наявність додаткових економічних витрат;
- розрив нерезультативних ділових відносин із втратою очікуваного прибутку;
- додатковий пошук заходів для оптимізації маркетингової політики;
- звільнення працівників, некомпетентних у укладанні бізнес-договорів;

На підприємствах також можуть виникати міжособистісні конфлікти, коли одна зі сторін починає діяти, обмежуючи інтереси іншої сторони, що призводить до загострення соціально-психологічних ситуацій, що склалися в колективі.

Міжособистісні конфліктні ситуації відбиваються на діяльності промислово-виробничого персоналу з можливим зниженням їхньої продуктивності праці. Працюючий знаходиться в положенні емоційного напруження, що особливо проявляється в умовах війни, нервового розладу, переживань, які супроводжуються особливим психологічним станом (гнів, злісність, розпач, зневіра у майбутнє, у справедливість керівництва), коли його дії спрямовані або на виграш справи, або стають помстою. Це може призвести до різних ускладнень у діяльності колективу та може завуалювати причину конфлікту.

Причинами виникнення міжособистісних психологічних конфліктів у підрозділах підприємства можуть бути:

- методи керівництва, які не влаштовують підлеглих;
- особиста ворожість та ускладнення у взаєминах між членами колективу;
- протистояння керівника колективу;
- невміння та небажання зближення з колективом та його лідерами;
- відсутність конкретності та чіткості у розподілі сфер діяльності, обов'язків та відповідальності працюючих.

Розуміння причин виникнення міжособистісних конфліктних ситуацій у колективі підприємства вимагає від керівництва пошуку та виявлення резервів управління, до складу яких також належать рефлексивно-психологічні аспекти управління[6]/[7]/[8].

Рефлексивне управління підприємством, що розглядає вплив на модель прийняття рішення керуючим суб'єктом, керівником підприємства, передає основні управлінські принципи на підлеглих з подальшим поглядом на себе та свої дії з боку. Формування механізму рефлексивного управління соціально-психологічними конфліктами на підприємстві вимагає вибору найбільш ефективних рефлексивних якісних рис керівника, до яких, в першу чергу, слід віднести його професійні та психологічні здібності. Психологічна теорія прийняття рішень для виходу із конфліктної ситуації досліджує загальні та індивідуальні психічні особливості особистості, яка приймає управлінські рішення. Індивідуальний вибір, зроблений на основі відчуття того, що він правильний і справедливий, відноситься до інтуїтивних рішень керівника, коли шанси на правильний вибір без логічних обґрунтувань є невисокими.

Управлінські рішення керівника, засновані на власній думці, повинні базуватись на його знаннях та накопиченому досвіді, причому раціональне управлінське рішення завжди обґрунтовується об'єктивним аналітичним

[6] Рефлексивні процеси в економіці: концепції, моделі, прикладні аспекти: монографія; під ред. Р.М.Лепи: Інститут економіки промисловості НАНУ. – Донецьк: АПЕКС, 2010. – 306 с.
[7] Пачковський Ю.Ф. Психологія підприємництва: Навч. посіб. / Ю.Ф. Пачковський // Київ: Каравела, 2006. – 408 с.
[8] Ложкін Г.В., Економічна психологія. Навч. посіб. – 3-тє видання, перероб. і доп. / Г.В.Ложкін, В.Л.Комаровська, Н.Ю.Воленюк // К.: Видавничий дім «Професіонал», 2008. – 464 с.

процесом. Психологічна теорія прийняття рішень щодо усунення конфліктів є доповненням до раціональної теорії прийняття рішень, що має справу з вивченням поведінки не абстрактного, а реально чинного керівника в умовах його економічної поведінки. На економічну та психологічну поведінку керівника також впливають різні види емоцій, такі як: акізитивні, практичні, гностичні, комунікативні та інші[9]/[10].

В аспекті ефективного рефлексивного управління виробничим процесом на підприємстві доцільним для керівника є прояв праксичних та гностичних емоцій, що виникають за бажання досягти успіху в роботі, коли є захоплення справою та почуття задоволення результатами праці, а також є бажання проникнути в суть явища, відкрити істину, прагнення подолати конфліктні протиріччя, що дозволить надалі підвищувати ефективність роботи підрозділів підприємства.

В аспекті діалектики рефлексивних процесів на підприємстві керівник будь-якого підрозділу використовує такі інструменти рефлексивного управління, як: когнітивні (пізнавальні) компоненти; суб'єктивне ставлення, пофарбоване власними відчуттями, тобто афективні компоненти; конативні (дієво-динамічні) компоненти.

Відповідно до статусу керівника, який має спиратися на раціональні рішення в умовах невизначеності та конфліктних ситуацій, керівник може припускатися таких помилок, як: недостатній облік апріорної інформації про конфлікт і використання при його вирішенні переважно власного досвіду (ефект егоцентризму); консерватизм; переоцінка ймовірності бажаного результату та недооцінка небажаної його ймовірності. Але слід пам'ятати, керівник не повинен приймати професійні рішення, засновані лише на емоційних поривах. Він повинен при роботі з підлеглими спиратися на основні цілі підприємства, професіоналізм працівників та здоровий глузд.

[9] Пачковський Ю.Ф. Психологія підприємництва: Навч. посіб. / Ю.Ф. Пачковський // Київ: Каравела, 2006. – 408 с.
[10] Ложкін Г.В., Пов'якель Н.І. Психологія конфлікту: теорія і сучасна практика. Навч. посіб. / Г.В.Ложкін, Н.І. Пов'якель Н.І. // Київ: Видавничий дім «Професіонал», 2006. – 416 с.

Врахування та використання керівництвом підприємства, для ліквідації конфліктних ситуацій, психологічного механізму зміни індивідуальної свідомості (особистісна рефлексія), що ґрунтується на особистих здібностях та досвіді керівника, призводить до якісних змін його діяльності, аналізу особистої активності та вибору найбільш ефективних способів формування ділової репутації керівника у вирішенні конфліктних ситуацій.

Розглянутий комплексний механізм негативних наслідків бізнес-конфліктів у системі антикризового управління підприємством на основі якісної оцінки ознак виявлення бізнес-конфликтів, а також сформованих аспектів рефлексивного управління соціально-психологічними конфліктами, дозволяє виявити основні негативні наслідки конфліктних ситуацій та надалі спрогнозувати антикризові заходи ефективного управління виробничо-господарською діяльністю підприємства

Хархаліс Тетяна Сергіївна
к.е.н., доцент кафедри МО
Національний університет «Львівська політехніка»

ХАРАКТЕРИСТИКА ТРЕНДІВ ЦИФРОВОГО МАРКЕТИНГУ B2B ТА B2C

Стрімкий технологічний розвиток та глобалізація вплинули на те, що цифрові канали комунікації стали домінуючими у просуванні товарів та послуг. У цьому контексті контент-маркетинг є ключовим стратегічним інструментом для розвитку бренду. Його головна перевага полягає у здатності не лише привернути увагу, але й вибудувати міцні, довірливі відносини з аудиторією, створюючи довготривалу цінність. Цифровий маркетинг охоплює різноманітні техніки та медіа для просування продуктів і збільшення частки ринку. Професійні маркетологи виконують ці завдання або в штаті окремих компаній, або в зовнішніх маркетингових агентствах, які можуть обслуговувати багато різних клієнтів. Як відомо, цифровий маркетинг може мати багато форм, зокрема контент блогів, відео, дописи в соціальних мережах, медійну (банерну) рекламу, платні медіа або email-розсилки.

Діджитал-маркетинг розглядають у кількох взаємопов'язаних вимірах[1]:

– як систему заходів, спрямованих на просування компанії та її продукції в цифровому просторі;

– як процес інтеграції різних технологій (соціальні мережі, мобільні платформи, веб-ресурси, CRM-системи тощо) із продажем та обслуговуванням клієнтів;

– як постійний двосторонній комунікаційний процес між продавцем і потенційним покупцем;

[1] Вдовічена О.Г., Дюгованець О.М., Чернова І.В. (2022). Digital-маркетинг як інструмент ефективності та конкурентоспроможності сучасного бізнесу: особливості та перспективи впровадження в Україні. Економічна наука, 2, 81-87.

– як гармонійне поєднання можливостей цифрових технологій із потребами споживачів, з урахуванням специфіки товару чи послуги та рівня попиту;

– як сферу, що характеризується надзвичайно швидким розвитком і здатністю забезпечувати досягнення будь-яких маркетингових цілей;

– як інструмент, що дозволяє залишатися релевантним ринку, аналізувати ефективність маркетингових кампаній і гнучко реагувати на зміни попиту.

Нові технології та тенденції змусили компанії коригувати свої маркетингові стратегії та бюджети. Електронна пошта стала популярним маркетинговим інструментом на початку розвитку цифрового маркетингу. З часом фокус змістився на пошукові системи, такі як Netscape, що дозволило компаніям додавати теги та ключові слова до своїх матеріалів, щоб стати помітнішими. Розвиток соціальних платформ, таких як Facebook, дав компаніям можливість відстежувати дані користувачів і доставляти свої повідомлення дуже вузьким аудиторіям.

На сторінках Facebook зареєстровано понад 50 мільйонів підприємств, і понад 88% підприємств використовують Twitter для своїх маркетингових цілей. Цифрові та соціальні медіа - технології та додатки також широко використовуються для підвищення обізнаності про державні послуги та політичні акції[2].

Смартфони та портативні пристрої дозволяють компаніям активно просувати товари споживачам, і дослідження показують, що переважна більшість дорослих американців зараз роблять онлайн-покупки зі своїх телефонів. Звіт DHL про купівельну поведінку за 2024 рік[3] (DHL's 2024 Purchasing Behavior Report) виявив, що 52% покупців по всьому світу повідомляють, що купують онлайн щонайменше раз на тиждень. B2B-сегменті процес ухвалення рішення характеризується як колективний, оскільки в ньому

[2] Уголькова, О., 2021. Цифровий маркетинг та соціальні мережі Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. Випуск 3, Номер 1. с. 146 – 152.
[3] DHL's 2024 Purchasing Behavior Report. Доступ: https://dhl-freight-connections.com/en/trends/online-shopper-trends-2024/ [Accessed 25.10.2025]

зазвичай задіяні декілька осіб або цілий відділ (наприклад, закупівельний комітет, технічні спеціалісти, керівництво). На противагу, у B2C-моделі рішення, як правило, приймається індивідуально кінцевим споживачем. Відмінність між B2B та B2C цифровим маркетингом наведено в табл.1.

Таблиця 1. Відмінність між B2B та B2C цифровим маркетингом

Критерій	B2B (Business-to-Business)	B2C (Business-to-Consumer)
Учасники прийняття рішення	Беруть участь кілька людей	Зазвичай бере участь одна людина
Процес прийняття рішень	Довший	Загалом коротший
Фокус/Тип маркетингу	Побудова відносин	Короткострокові, термінові повідомлення
Рушійний фактор транзакції	Більшою мірою логіка	Більшою мірою емоції

Сформовано автором на основі[4]

Як наслідок колективного характеру, цикл прийняття рішення у B2B є значно тривалішим (пролонгованим). Він вимагає узгоджень, аналізу та формальних процедур. У B2C цей процес є загалом коротшим, часто імпульсивним та менш структурованим. Також стратегічний фокус маркетингових комунікацій суттєво різниться. B2B-маркетинг пріоритезує побудову довгострокових відносин та управління акаунтами, оскільки цінність клієнта розглядається у тривалій перспективі. B2C-маркетинг часто орієнтований на стимулювання негайної покупки, використовуючи короткострокові та термінові повідомлення (наприклад, акції, знижки обмеженого часу).

Транзакції у B2B-секторі переважно ґрунтуються на раціональних та логічних чинниках, таких як рентабельність інвестицій (ROI), ефективність, технічні характеристики та інтеграція. Натомість транзакції у B2C значною

[4] Database Statista. Retrieved from: https://www.statista.com/ [Accessed 25.10.2025]

мірою перебувають під впливом емоційних факторів, таких як бажання, соціальний статус, бренд та миттєве задоволення.

Хоча B2B (бізнес для бізнесу) та B2C (бізнес для споживача) використовують однакові технології, такі як ШІ та відео, їхні стратегії кардинально відрізняються. Це зумовлено ключовими відмінностями в аудиторіях, які ви вже розглядали: B2B керується логікою та ROI, а B2C — емоціями та швидкістю.

Детальна характеристика ключових трендів цифрового маркетингу у порівнянні B2B та B2C наведена в табл.2.

Таблиця 2. Ключові тренди цифрового маркетингу

Тренд	**B2C (Для споживача)**	**B2B (Для бізнесу)**
Основна мета	Швидкі продажі, емоційний зв'язок, лояльність до бренду.	Довгострокові відносини, генерація якісних лідів, довіра.
AI та Персоналізація	Гіперперсоналізація в реальному часі (рекомендації товарів).	Персоналізація на рівні акаунтів (ABM), скоринг лідів, підбір кейсів.
Відеоконтент	Короткі, вірусні, розважальні (TikTok, Reels).	Довгі, освітні, експертні (вебінари, демо, кейси).
Ключові соцмережі	Instagram, TikTok, Facebook.	LinkedIn, YouTube.
Інфлюенсери	Лайфстайл-блогери, UGC-кріейтори.	Галузеві експерти, лідери думок.
Рушійний фактор	Емоція, тренди, соціальний доказ.	Логіка, ROI, ефективність, експертність.

Сформовано автором на основі[5]

Окремо розглянемо актуальні тенденції використання різних каналів контент-маркетингу у 2025 році для сегментів B2B та B2C[6].

[5] Content marketing trend study 2025. URL https://spaces.statista.com/4a959b6059b1469cac07af91b9f00b10.pdf?lid=xcy80lfq6rwr [Accessed 25.10.2025]

[6] Content marketing trend study 2025. URL https://spaces.statista.com/4a959b6059b1469cac07af91b9f00b10.pdf?lid=xcy80lfq6rwr [Accessed 25.10.2025]

Власний вебсайт. Використання корпоративних вебсайтів залишається важливим каналом для обох сегментів: 43 % компаній у B2B та 50 % у B2C активно застосовують власні платформи для розміщення контенту. Це свідчить про збереження значення офіційних вебресурсів як базового інструменту формування брендової присутності, особливо для B2C-сегмента, де вебсайт часто виконує роль прямого каналу продажу та комунікації з клієнтом.

Соціальні мережі. Найпопулярніший канал серед усіх представлених: 69 % компаній у B2B і 66 % у B2C використовують соціальні платформи для контент-маркетингу. Високі показники підтверджують зростання ролі соціальних медіа у створенні залученості, розвитку ком'юніті та поширенні брендових повідомлень. Для B2B це також ефективний інструмент налагодження професійних контактів і демонстрації експертності.

Онлайн та гібридні події (вебінари, конференції). Даний канал демонструє більшу активність у B2C-сегменті (60 %) порівняно з B2B (47 %). Це пояснюється зростанням попиту на інтерактивні формати залучення аудиторії, що поєднують елементи навчання, розваг та прямої взаємодії з брендом. Для B2B компаній онлайн-події залишаються важливими для формування лідерства думок та демонстрації продуктів, хоча їхня частка нижча через більшу орієнтацію на персоналізовану комунікацію.

Аудіоплатформи. Аудіоконтент (подкасти, стрімінги) має помітно більшу популярність у B2B-сфері (61 %) порівняно з B2C (41 %). Це свідчить про ефективність аудіоформатів для передачі експертної інформації, аналітики та професійних дискусій у бізнес-середовищі. Натомість у B2C аудіоконтент ще не набув такого рівня проникнення, що може бути пов'язано з конкуренцією з візуальними форматами (відео, соціальні мережі).

Хоча цифровий маркетинг пропонує численні переваги, він також має власні складнощі, які потрібно долати.

1. Зміни алгоритмів. Платформи, такі як Google та соцмережі, часто оновлюють свої алгоритми, що може вплинути на SEO, платні кампанії та видимість.

2. Конфіденційність даних та дотримання норм. З появою таких регламентів, як GDPR та CCPA, компанії повинні обережно поводитися з даними клієнтів, щоб дотримуватися встановлених норм.

3. Конкуренція. Цифровий маркетинг має низький поріг входу, що дозволяє конкурентам легко переповнювати канали та знижувати помітність.

4. Вимірювання ROI (рентабельності інвестицій). Хоча цифровий маркетинг надає аналітику, прив'язати конкретні кампанії до ROI все ще може бути складно, особливо для довгострокових стратегій.

У 2025 році соціальні мережі залишаються домінуючим каналом контент-маркетингу, однак спостерігається диференціація каналів за типом аудиторії**.** B2B-компанії активніше використовують аудіоплатформи та власні вебсайти**,** орієнтуючись на глибший зміст і професійну взаємодію. B2C-компанії роблять акцент на соціальних мережах і гібридних подіях, що забезпечують ширше охоплення та емоційне залучення споживачів. Загалом тенденція вказує на інтеграцію мультиканальної стратегії у контент-маркетингу, де ефективність досягається завдяки поєднанню різних цифрових інструментів і форматів комунікації.

Коваль Зоряна
к.е.н., доцент,
Національний університет «Львівська політехніка»

УПРАВЛІННЯ СТРАТЕГІЧНИМ ПОТЕНЦІАЛОМ ПІДПРИЄМСТВА

Управління стратегічним потенціалом підприємства є основною складовою сучасного менеджменту, оскільки забезпечує довгострокову конкурентоспроможність і стійкий розвиток підприємства. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю інтеграції внутрішніх ресурсів, компетенцій персоналу, технологічних можливостей та організаційних процесів у єдину систему, яка дозволяє підприємству ефективно реагувати на виклики зовнішнього середовища та реалізовувати стратегічні цілі. Метою цього розділу є комплексне висвітлення сутності стратегічного потенціалу підприємства, механізмів його управління, методів оцінки та прикладів практичної реалізації на українських і зарубіжних підприємствах.

Стратегічний потенціал підприємства визначається як сукупність ресурсів, компетенцій і можливостей підприємства, які можуть бути використані для досягнення довгострокових цілей і формування конкурентних переваг[1]. Показник стратегічного потенціалу поєднує характеристику матеріальних (фінансові, виробничі, технологічні) та нематеріальні (інтелектуальні, організаційні, кадрові) ресурси, а також здатність підприємства мобілізувати їх ефективно у відповідь на зміни зовнішнього середовища[2].

У науковій літературі виокремлюють кілька основних підходів до аналізу стратегічного потенціалу:

- ресурсно-орієнтований (фокусується на наявних ресурсах (матеріальних, фінансових, технологічних, інформаційних та кадрових) підприємства та їх ефективному використанні для реалізації стратегії);

[1] Musk E., Tesla Inc. Annual Report 2023. Tesla, 2023.
[2] Метінвест. Стратегія розвитку підприємства 2022–2027. Доступно: https://www.metinvestholding.com/ua

- компетентнісний (розглядає потенціал як сукупність компетенцій організації, що забезпечують її конкурентоспроможність (акцент робиться на знаннях, навичках і здатності адаптуватися до змін[3]);

- конкурентний (визначає потенціал через можливості створення конкурентних переваг і здатність протистояти ринковому тиску[4]);

- еволюційний (підкреслює динамічність потенціалу, що змінюється під впливом інновацій, розвитку персоналу та оновлення ресурсної бази[5]);

- інституційний (базується на аналізі впливу зовнішніх інститутів, норм і правил на формування та використання потенціалу[6]).

Таким чином, стратегічний потенціал підприємства – багаторівнева категорія, що охоплює ресурси, компетенції та здатність реалізувати стратегічні цілі. Управління стратегічним потенціалом передбачає комплексний підхід, що включає планування, організацію, мотивацію і контроль ресурсів та компетенцій.

Стратегічні інструменти управління стратегічним потенціалом підприємства включають: формування місії, стратегічних цілей, бізнес-планів та портфельних стратегій. Аналітичні інструменти включають: SWOT-аналіз, який допомагає визначити сильні та слабкі сторони підприємства і зовнішні можливості та загрози, PEST-аналіз для оцінки політичних, економічних, соціальних та технологічних факторів, а також портфельні матриці (BCG, GE/McKinsey, SPACE) для визначення пріоритетів розвитку бізнес-напрямів[7]. Наприклад, корпорація Nestlé використовує ці інструменти для оптимізації портфеля продуктів і перерозподілу ресурсів[8].

Організаційні механізми управління стратегічним потенціалом підприємства включають системи контролю, мотивації та комунікацій. Кадровий потенціал забезпечує реалізацію стратегії, інноваційність і адаптацію до змін[9]. У

[3] Johnson G., Scholes K., Whittington R. Exploring Strategy. 12th Edition. Pearson, 2020.
[4] Nestlé Global. Creating Shared Value Report 2022. Nestlé, 2022.
[5] Samsung Electronics. Annual Report 2023. Samsung, 2023.
[6] Grant R. M. Contemporary Strategy Analysis. 11th Edition. Wiley, 2021.
[7] Nestlé Global. Creating Shared Value Report 2022. Nestlé, 2022.
[8] Samsung Electronics. Annual Report 2023. Samsung, 2023.
[9] Porter M. E. Competitive Advantage. Free Press, 1985.

Samsung розвинуті програми навчання, наставництва та корпоративного розвитку дають швидко впроваджувати інновації[10], що інтегрує кадровий потенціал у систему стратегічного управління через оцінку компетенцій, навчальні програми та мотивацію.

Відповідно, механізм управління стратегічним потенціалом підприємства представляє собою систему взаємопов'язаних процесів, методів, інструментів та ресурсів, яка забезпечує формування, розвиток, мобілізацію та використання потенціалу для досягнення стратегічних цілей організації. Цей механізм функціонує завдяки цілеспрямованому виконанню управлінських функцій, інтегрованих у єдину систему управління.

Зокрема, під час планування стратегічного потенціалу підприємства доцільно визначити місію підприємства, довгострокові цілі та стратегічні пріоритети. Стратегічне планування передбачає оцінку наявних ресурсів та компетенцій, аналіз зовнішнього середовища (SWOT, PEST, конкурентні матриці) та прогнозування розвитку ключових факторів[11]. Планування дає змогу визначити напрямки розвитку, необхідні ресурси і компетенції, а також сформувати базу для прийняття управлінських рішень.

Функція організування, як елемент механізму стратегічним потенціалом, передбачає узгодження виробничих, фінансових, технологічних і кадрових ресурсів для досягнення стратегічних цілей. Структура управління має забезпечувати чіткий розподіл функцій, координацію підрозділів і ефективний обмін інформацією[12]. Важливим аспектом є інтеграція кадрового потенціалу, що включає підбір, розвиток та мотивацію персоналу, здатного реалізувати стратегічні рішення[13]/[14].

Ефективне управління стратегічним потенціалом неможливе без системи мотивації, яка стимулює працівників до досягнення стратегічних цілей. Це можуть бути фінансові стимули (премії, бонуси), соціальні (кар'єрний розвиток,

[10] Grant R. M. Contemporary Strategy Analysis. 11th Edition. Wiley, 2021.
[11] Musk E., Tesla Inc. Annual Report 2023. Tesla, 2023.
[12] Метінвест. Стратегія розвитку підприємства 2022–2027. Доступно: https://www.metinvestholding.com/ua
[13] Ghemawat P. Competition and Business Strategy. Harvard Business Review, 2018.
[14] Johnson G., Scholes K., Whittington R. Exploring Strategy. 12th Edition. Pearson, 2020.

корпоративна культура) та інтелектуальні (участь у стратегічних проектах, навчання, розвиток компетенцій)[15]. Наприклад, у компанії Samsung мотиваційна система поєднує матеріальні і нематеріальні стимули, що забезпечує інноваційність та високий рівень продуктивності[16].

Механізм управління стратегічним потенціалом підприємства передбачає постійний моніторинг реалізації стратегічних планів і оцінку використання ресурсів. Використовуються кількісні показники (прибутковість, продуктивність, рентабельність) та якісні оцінки (компетенції персоналу, інноваційний потенціал, організаційна гнучкість)[17]. Контроль дає змогу виявляти відхилення від стратегічного курсу і коригувати дії підприємства.

Сучасне підприємство функціонує в мінливому середовищі, тому механізм управління передбачає здатність до швидкої адаптації системи до змін і умов зовнішнього середовища через впровадження відповідних коригувальних заходів. Це досягається через регулярну оцінку зовнішніх і внутрішніх факторів, аналіз нових можливостей і ризиків, коригування стратегічних пріоритетів і перерозподіл ресурсів підприємства[18]. Приклади таких адаптивних механізмів можна знайти у практиці корпорації Nestlé, яка регулярно оновлює свій продуктовий портфель, інтегруючи маркетингові, виробничі та кадрові ресурси для локальних ринків[19].

Таким чином, механізм управління стратегічним потенціалом підприємства забезпечує системність та координацію всіх ресурсів і процесів для досягнення довгострокових цілей. Його ефективна реалізація залежить від інтеграції стратегічного планування, організаційної структури, мотивації, контролю та адаптивної здатності підприємства[20].

[15] Nestlé Global. Creating Shared Value Report 2022. Nestlé, 2022.
[16] Samsung Electronics. Annual Report 2023. Samsung, 2023.
[17] Grant R. M. Contemporary Strategy Analysis. 11th Edition. Wiley, 2021.
[18] Porter M. E. Competitive Advantage. Free Press, 1985.
[19] Nestlé Global. Creating Shared Value Report 2022. Nestlé, 2022.
[20] Шубала І. В. Суть, складові та фактори формування кадрового потенціалу підприємства. Економічні науки: збірник наукових праць Луцького національного технічного університету. Серія: «Регіональна економіка». 2020. Випуск 17 (67). С. 277–285 с.

Оцінка стратегічного потенціалу здійснюється через кількісні та якісні методи. Кількісні методи полягають у застосуванні фінансових показників, визначенні продуктивності ресурсів, індексів ефективності персоналу тощо. Якісні методи базуються на дослідженні експертних оцінок компетенцій, інноваційного потенціалу, організаційної гнучкості[21]/[22]/[23].

Отже, алгоритм механізму управління стратегічним потенціалом підприємства передбачає послідовне виконання наступних етапів[24]/[25]:

- аналіз зовнішнього та внутрішнього середовища (оцінка ринкових тенденцій, конкурентів, економічних, політичних та соціальних факторів (PEST-аналітика, а також виявлення сильних і слабких сторін підприємства, можливостей і загроз (SWOT-аналіз);

- визначення стратегічних цілей та пріоритетів (формування місії та довгострокових цілей підприємства, вибір стратегічних пріоритетів з урахуванням ресурсного і компетентнісного потенціалу);

- інтеграція ресурсів та компетенцій (узгодження фінансових, матеріальних, технологічних і кадрових ресурсів, розподіл ролей, відповідальності та повноважень між підрозділами, визначення ключових компетенцій, необхідних для реалізації стратегічних цілей);

- формування системи мотивації та розвитку персоналу (впровадження фінансових, соціальних і професійних стимулів для досягнення стратегічних цілей, розвиток компетенцій через навчання, тренінги, наставництво та участь у стратегічних проектах);

- впровадження стратегічних ініціатив (реалізація запланованих проектів, програм і заходів, координація роботи підрозділів та мобілізація ресурсів на пріоритетні напрямки);

[21] Ghemawat P. Competition and Business Strategy. Harvard Business Review, 2018.
[22] Johnson G., Scholes K., Whittington R. Exploring Strategy. 12th Edition. Pearson, 2020.
[23] Nestlé Global. Creating Shared Value Report 2022. Nestlé, 2022.
[24] Шубала І. В. Суть, складові та фактори формування кадрового потенціалу підприємства. Економічні науки: збірник наукових праць Луцького національного технічного університету. Серія: «Регіональна економіка». 2020. Випуск 17 (67). С. 277–285 с.
[25] Bilderback S. L. and Miller G. J. Importance of employee development programs in business. Journal of Management Development. vol. 42. no. 4. 2023. pp. 327–336. doi: 10.1108/JMD-03-2022-0054.

- моніторинг та оцінка ефективності (визначення ключових показників ефективності (KPI) та індикаторів продуктивності, кількісна оцінка (фінансові показники, продуктивність ресурсів) та якісна оцінка (компетенції, інноваційний потенціал));

- коригування та адаптація (виявлення відхилень від плану та їх аналіз, перерозподіл ресурсів, оновлення стратегічних пріоритетів, внесення змін до організаційної структури, мотиваційної системи та процесів)

- аналіз результатів управлінських рішень для підвищення ефективності (оцінка досвіду та формування знань для розвитку стратегічного потенціалу).

Зокрема, прикладами успішного практичного застосування такого механізму є те, як Tesla координує науково-дослідні, виробничі та маркетингові ресурси для впровадження інновацій[26]. Корпорація Nestlé інтегрує кадрові, виробничі та маркетингові ресурси для адаптації до локальних ринків[27]; Метінвест оцінює продуктивність і планує навчання та мотивацію співробітників для підвищення ефективності[28].

Отже, стратегічний потенціал є комплексною категорією, що включає ресурси, компетенції та здатність реалізовувати стратегічні цілі. Ефективне управління ним передбачає стратегічні, аналітичні та організаційні інструменти, включно з плануванням, SWOT, портфельними матрицями та системами контролю і мотивації. Основою стратегічного потенціалу можна вважати кадровий потенціал, оскільки він включає професійні компетенції, досвід, мотивацію, креативність і здатність до навчання. Саме рівень його застосування забезпечує реалізацію стратегії, інноваційність і адаптивність. Управління стратегічним потенціалом повинно бути безперервним, з постійним плануванням, розвитком, оцінкою і мотивацією ресурсів.

[26] Musk E., Tesla Inc. Annual Report 2023. Tesla, 2023.
[27] Nestlé Global. Creating Shared Value Report 2022. Nestlé, 2022.
[28] Метінвест. Стратегія розвитку підприємства 2022–2027. Доступно: https://www.metinvestholding.com/ua

Удова Людмила
кандидатка економічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу форм і методів господарювання в агропродовольчому комплексі ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

МІСЦЕ БІОЕНЕРГЕТИКИ У ПОВОЄННОМУ ВІДНОВЛЕННІ УКРАЇНИ

Унаслідок повномасштабного вторгнення рф на територію України у лютому 2022 р., значні зусилля російських військ були спрямовані на руйнування енергетичного сектора нашої держави. Масовані ракетно-бомбові удари по об'єктах видобутку та передачі енергії наразі мають негативні наслідки для енергетичної системи та вимагають переоцінки розвитку української енергетики у період повоєнного відновлення.

Біоенергетика – галузь енергетики, що базується на використанні біопалива, яке виробляється з біомаси. Біомаса – біологічно відновлювальна речовина органічного походження, що зазнає біологічного розкладу (відходи рослинництва і тваринництва у сільському господарстві, відходи лісового господарства, а також органічна частина промислових та побутових відходів) та використовується для отримання енергії. Наразі біомаса за обсягами використання енергії посідає четверте місце у світі. Біоенергетика – це галузь, що вивчає процеси перетворення біологічної енергії, що міститься в органічних матеріалах, на інші форми енергії, такі як теплотворна, електрична або механічна.

Біоенергетика відіграє важливу роль у досягненні енергетичної незалежності України та сталого розвитку, оскільки є одним із стратегічних напрямків розвитку сектору відновлюваних джерел енергії, враховуючи високу залежність країни від імпортних енергоносіїв, в першу чергу, природного газу, і має великий потенціал біомаси, доступної для виробництва енергії.

Розвиток біоенергетики пов'язаний з попитом на відновлювальні джерела енергії на ринку, що залежить від кількох факторів: ціни на нафту та газ – коли ціни на традиційні енергоносії зростають, попит на біоенергію може збільшуватись, оскільки вона стає більш конкурентоздатною; технології та інновації – зниження витрат на виробництво біоенергії завдяки новим технологіям може сприяти зростанню попиту; глобальні угоди та кліматичні зобов'язання – міжнародні угоди (Паризька угода), створюють додаткові стимули для розвитку біоенергетики через обмеження викидів CO_2. Використання біоенергії відповідає принципам зеленого економічного розвитку завдяки ефективному використанню ресурсів (органічні відходи перетворюються на енергію), зменшенню впливу на екосистеми (порівняно з викопними ресурсами, біоенергетика має менший вплив на довкілля).

Роль біоенергетики у повоєнному відновленні є ключовою, оскільки дозволить зменшити використання традиційних викопних енергоносіїв; сприятиме можливому заміщенню частини імпортних енергоносіїв; відновленню тепло- та електропостачання у регіонах з пошкодженою інфраструктурою; стимулюванню розвитку сільського та лісового господарства; створенню локальних робочих місць у сільській місцевості (виробництво палива – щепи, пелети, експлуатація ТЕЦ тощо); розвитку циркулярної економіки; зниженню викидів парникових газів, що призведе до збереження навколишнього середовища. Біоенергетика допомагає боротися з одним із найактуальніших глобальних викликів – зміною клімату.

Інтеграція біоекономічних практик, таких як використання біологічних добрив, розвиток біоенергетики та ефективне управління природними ресурсами, може допомогти українському аграрному сектору не тільки відновитися, але й досягти нових рівнів продуктивності та сталості. Такий підхід дозволяє не лише вирішувати актуальні проблеми, але й відкриває шлях для довгострокового розвитку, що є особливо важливим у повоєнний період[1].

[1] Петруха Н. Повоєнне відновлення аграрного сектору економіки на засадах біоекономіки. Економічний аналіз. 2023. Том 33. № 4. С. 49-58. https://doi.org/10.35774/econa2023.04.049.

Покращення енергетичної безпеки сільських регіонів України можливе через власне виробництво біоенергії (на основі відходів, біомаси або водоростей), яке може стати стабільним джерелом енергії для тих місцевих громад, де доступ до централізованих енергетичних мереж обмежений, знизивши при цьому і залежність від імпортних енергоресурсів.

Розвиток біоенергетики не передбачає вирубування лісів, деградацію навколишнього середовища чи втрату біорізноманіття. Серед найбільш перспективних видів біомаси в Україні виділяють сільськогосподарські залишки (солома зернових культур та ріпаку, побічні продукти (стебла, стрижні, кошики) виробництва кукурудзи, соняшнику) та енергетичні рослини – традиційні харчові (олійні, зернові) та спеціально вирощені нехарчові (швидкоростучі багаторічні трав'яні та деревні), що становлять агробіомасу – ресурс, який сприяє досягненню європейських енергетичних і кліматичних цілей, одночасно сприяючи і розвитку сільських територій. У природному або переробленому стані біомаса енергетичних рослин у вигляді паливної тріски, гранул та брикетів застосовується для отримання як теплової, так і електроенергії[2].

Враховуючи, що площа лісів в Україні становить лише 17%, що значно нижче середнього показника по ЄС (42%), очікується, що близько 30% потенціалу біомаси в Україні до 2035 року буде отримуватися з деревної біомаси, а решта 70% буде надходити із сільськогосподарських відходів.

Біоенергетика становить близько 60% відновлюваних джерел енергії у світі та близько 70% усіх відновлюваних джерел енергії в Україні, а біомаса вважається енергетичним джерелом майбутнього, її глобальний потенціал може задовольнити майже одну третину прогнозованого попиту на енергоресурси до 2050 року.

Україна має найбільшу в Європі площу сільгоспугідь, і відповідно, один з найкращих у світі потенціал аграрної сировини для виробництва біометану який має переваги природнього газу, залишаючись при цьому вуглецевонейтральним.

[2] Аналітичний звіт та рекомендації щодо вирощування енергетичних культур в Україні. http://bioenergy.in.ua/media/ filer_public/58/b4/58b45b61-d09d-43bf-bcb7-47e0235d39e0/otchet_po_verbe.pdf.

Сировиною для отримання біометану є гній, силос кукурудзяний, післяжнивні рештки (бадилля, солома, стебла), побічні продукти харчової промисловості (жом, лушпиння), осад стічних вод. Виробництво біометану створює для українських аграріїв новий вид бізнесу, який практично не залежить від логістики, проблеми з якою не дають можливості їм зараз ефективно експортувати зерно та інші види сільськогосподарської продукції. За даними статистичного звіту European Biogas Association, виробництво біогазу та біометану в Європі у 2022 р. склало 21 млрд м^3. Протягом 2011-2022 рр. виробництво біометану зросло у 8,4 раза (з 0,5 млрд м^3 у 2011 р. до 4,2 млрд м^3 у 2022 р.), а біогазу – у 2,5 раза (з 6,8 до 16,8 млрд м^3)[3].

У сфері транспорту біометан може стати альтернативою дизелю, особливо для аграрного сектору, де споживання пального найбільше. Заміна дизпалива біометаном дозволить одночасно скоротити викиди парникових газів і утилізувати аграрні відходи без шкоди для довкілля.

Потенційно за рік Україна може виробляти близько 8 млрд м^3 біометану – це четверта частина від загального споживання природного газу в Україні. ЄС планує у 2030 р. виробництво біометану у межах 35 млрд м^3 на рік, Україна може забезпечити до 20% цієї потреби. За оцінками експертів до 2030 року в Україні виробництво може сягнути близько 1 млрд м^3 біометану на рік[4].

Наразі в Україні функціонують чотири біометанових заводи. У лютому 2025 року Україна розпочала експорт біометану до ЄС. Першими експортерами стали сільськогосподарські компанії, які продають біометан через газорозподільні мережі.

Основні перспективи розвитку біометану в Україні: розширення ринку збуту (оскільки ЄС активно стимулює перехід на відновлювані джерела енергії, попит на український біометан зростатиме); енергонезалежність та економія (перехід на біометан знижує витрати підприємств на паливо для транспорту та потреб підприємств та сприяє декарбонізації); розвиток інфраструктури

[3] Statistical report of the European Business Association. 2022. URL: https://www.europeanbiogas.eu/__trashed-3/
[4] Geletukha, G., Zheliezna, T. Prospects for Bioenergy Development in Ukraine: Roadmap until 2050. Ecological Engineering & Environmental Technology. 2021. № 22 (5), 73–81. https://doi.org/10.12912/27197050/139346

(відкриття експорту, яке вже відбулося, має прискорити розвиток газотранспортної мережі та стимулювати нові законодавчі ініціативи для підтримки ринку)[5].

Будівництво заводів з виробництва біометану, біоетанолу та інших видів біопалива в Україні є вкрай актуальним для забезпечення енергетичної безпеки в умовах війни та повоєнної відбудови держави, адже такі види палива дозволять здешевити продукцію для кінцевого споживача, забезпечувати потреби в електроенергії та автомобільному паливі аграрних підприємств, а також створити додаткові робочі місця, що матиме позитивний вплив на місцевий розвиток і розвиток економіки держави в цілому[6].

За прогнозними розрахунками Біоенергетичної асоціації України, перспективний енергетичний потенціал біомаси у період до 2050 р. становитиме близько 43 млн тонн нафтового еквівалента. Вагому частку в енергетичному потенціалі займатиме внесок біогазу, отриманого з різних видів сировини (відходи та побічні продукти сільгоспдіяльності, промислові та комунальні стічні води, тверді побутові відходи) – 44% від загального обсягу, сільськогосподарські залишки – 26%, енергетичні рослини (на тверде паливо) – 16%, деревна біомаса – 8%, рідке біопаливо – 6%[7].

До основних факторів зростання енергетичного потенціалу біомаси у період до 2050 р. віднесено: підвищення урожайності сільськогосподарських культур (прогнозні дані FAOSTAT щодо урожайності зернових культур показують, що врожайність пшениці в Україні до 2050 року може зрости у 1,5 разів, кукурудзи – у 1,4 рази); суттєве збільшення економічного потенціалу біогазу з різних видів сировини за рахунок включення пожнивних решток; подвоєння площ під енергетичними рослинами та зростання їх врожайності

[5] Біометан у контексті енергетичної трансформації України. URL: https://detector.media/withoutsection/article/238970/2025-03-12-biometan-yak-alternatyvne-palyvo-perspektyvy-dlya-ukrainy-ta-svitu/

[6] Петруха Н. Повоєнне відновлення аграрного сектору економіки на засадах біоекономіки. Економічний аналіз. 2023. Том 33. № 4. С. 49-58. https://doi.org/10.35774/econa2023.04.049

[7] Lecture materials of Block 4 «General issues of the development of the bioenergy sector». Project EBRD /GEF. URL: https://uabio.org/

(прогнозується, що у 2050 р. площі для верби, тополі, міскантусу складуть 2 млн. га і ще 2 млн. га для кукурудзи на біогаз)[8].

Виробництво біогазу з відходів тваринництва є важливим елементом у забезпеченні енергетичної незалежності та сталості. Біогазові установки можуть перетворювати гній та інші органічні відходи на енергію та тепло, що може використовуватися як на самому господарстві, так і продаватися в енергетичну мережу[9].

Ухвалений урядом у серпні 2024 р. Національний план з енергетики та клімату (НПЕК) на період до 2030 року[10] – стратегічний документ, спрямований на узгодження енергетичної та кліматичної політики для забезпечення сталого розвитку та відновлення економіки України, передбачає досягнення 27% частки відновлюваних джерел енергії у загальному кінцевому енергоспоживанні, з них 25% в електриці, 35% в теплі і 14% на транспорті. Згідно із енергобалансом, у 2020 р. було близько 11% відновлювальних джерел, з них 13% припадало на електроенергетику, 10% – на теплоенергетику і близько 2% – на транспорт. З усіх видів ВДЕ, найбільш стрімкий розвиток очікується у секторі біоенергетики. Так, виробництво електроенергії на установках з використанням твердої біомаси, біогазу і біометану зросте у майже 9 разів – із 755 ГВт· год у 2020 р. до 6 530 ГВт· год у 2030 р.

Висновки. Наразі біоенергетика відіграє важливу роль оскільки сприяє вирішенню нагальних глобальних проблем – від боротьби з кліматичними змінами та зменшення забруднення навколишнього середовища до створення нових економічних можливостей для сільських територій і підтримки енергетичної безпеки на глобальному рівні.

Біоенергетика може стати одним із стрижнів повоєнного відновлення України: швидкі локальні рішення для теплопостачання, довгострокові

[8] Geletukha, G., Zheliezna, T. Prospects for Bioenergy Development in Ukraine: Roadmap until 2050. Ecological Engineering & Environmental Technology. 2021. № 22 (5), 73–81. https://doi.org/10.12912/27197050/139346

[9] Петруха Н. Повоєнне відновлення аграрного сектору економіки на засадах біоекономіки. Економічний аналіз. 2023. Том 33. № 4. С. 49-58. https://doi.org/10.35774/econa2023.04.049

[10] Національний план з енергетики та клімату (НПЕК) на період до 2030 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2024-%D1%80#Text

можливості для енергетичної незалежності, економічного відродження сільських територій і циркулярної переробки відходів. Щоб реалізувати потенціал – потрібна збалансована політика, інвестиції в інфраструктуру і екологічні стандарти, що запобігатимуть негативним побічним ефектам.

У перспективі біоенергетика може відіграти ключову роль у відновленні деградованих і забруднених земель, особливо в регіонах, що постраждали від воєнних дій. Вирощування багаторічних енергетичних рослин на маргінальних територіях дозволить не тільки збільшити обсяги виробництва біомаси, а й покращити якість ґрунту, знизити рівень забруднення важкими металами та сприяти вуглецевій секвестрації.

У (по)воєнний період необхідним є державне стимулювання розвитку біоенергетики, що включатиме різноманітні заходи та інструменти, спрямовані на підтримку виробництва біоенергії. Необхідно заохочувати фермерів до вирощування енергетичних культур на маргінальних та забруднених землях шляхом надання їм фінансової підтримки у вигляді субсидій або грантів для розвитку проектів з виробництва біоенергії, зі створених спеціальних інвестиційних програм або фондів для залучення приватних інвестицій у біоенергетику. Також розробити цільові програми фінансової підтримки фермерів, де передбачити забезпечення доступу фермерів до ресурсів та технологій переробки біомаси, включаючи можливості доступу до машин та механізмів, задіяних у технологічному циклі вирощування, збирання та переробки енергетичних рослин; забезпечення часткового державного відшкодування відсоткових ставок банків фермерам, які вирощують енергетичні рослини на біопаливо. Зазначені заходи сприятимуть збільшенню частки біоенергетики у загальному енергетичному балансі та зменшенню викидів парникових газів.

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

КРАЙНЮКОВ Олексій
доктор географічних наук, професор, професор кафедри екології та менеджменту довкілля,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
КРИВИЦЬКА Іветта
кандидат біологічних наук, доцент, доцент кафедри екології та менеджменту довкілля,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
ПРОНЕНКО Максим
аспірант
кафедри екології та менеджменту довкілля,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
ЩОКІНА Марина
аспірантка
кафедри екології та менеджменту довкілля,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

АНАЛІЗ СИСТЕМ НОРМУВАННЯ ЯКОСТІ ПОВЕРХНЕВИХ ВОД У КРАЇНАХ ЄС, США ТА КАНАДИ

Нормування якості поверхневих вод є ключовим інструментом екологічної політики, спрямованим на збереження водних екосистем та захист здоров'я людини від впливу небезпечних хімічних речовин. У країнах Європейського Союзу ця система ґрунтується на положеннях Водної рамкової директиви 2000/60/ЄС, а також відповідних національних нормативно-правових актах, що враховують специфіку річкових басейнів та особливості хімічного забруднення[1].

[1] Directive 2000/60/EC of the European Parliament and of the Council of establishing a framework for Community action in the field of water policy. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32000L0060

Водна рамкова директива визначає основні принципи оцінювання екологічного стану водних об'єктів, запроваджуючи поняття екологічних стандартів якості води, донних відкладів та біоти. Ці стандарти встановлюють гранично допустимі концентрації (МДК) хімічних речовин, перевищення яких може становити ризик для водних організмів або людини. Таким чином, система стандартів забезпечує комплексний підхід до охорони водного середовища, враховуючи як токсикологічні, так і біологічні критерії.

У межах Європейського Союзу застосовується дворівнева система нормування: на рівні ЄС та національному рівні. Згідно з директивами 2008/105/ЄС[2] та 2013/39/ЄС[3], встановлено екологічні стандарти якості для 45 пріоритетних хімічних речовин, зокрема стандарт якості води — для всіх 45, а стандарт якості біоти — для восьми з них. Стандарти якості донних відкладів на рівні ЄС офіційно не встановлювались, однак окремі країни, такі як Франція[4] та Естонія[5], доповнили ці вимоги власними нормативами.

Таблиця 1. Екологічні стандарти якості специфічних хімічних речовин у країнах ЄС

Країна	Кількість екологічних стандартів якості специфічних хімічних речовин
Німеччина	67 (стандарти якості води/донних відкладів)[6]
Нідерланди	78 (стандарти якості води)[7]

[2] Directive 2008/105/EU of the European Parliament and of the Council of 16 December 2008 on environmental quality standards in the field of water policy, amending and subsequently repealing Council Directives 82/176/EEC, 83/513/EEC, 84/156/EEC, 84/491/EEC, 86/280/EEC and amending Directive 2000/60/EC of the European Parliament and of the Council (2008). https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:348:0084:0097:en:PDF

[3] Directive 2013/39/EU of the European Parliament and of the Council of 12 August 2013 amending Directives 2000/60/EC and 2008/105/EC as regards priority substances in the field of water policy (2013). https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32013L0039

[4] Arrêté du 25 janvier 2010 relatif aux méthodes et critères d'évaluation de l'état écologique, de l'état chimique et du potentiel écologique des eaux de surface pris en application des articles R. 212-10, R. 212-11 et R. 212-18 du code de l'environnement (2010).

[5] Prioriteetsete ainete ja prioriteetsete ohtlike ainete nimistu, prioriteetsete ainete, prioriteetsete ohtlike ainete ja teatavate muude saasteainete keskkonna kvaliteedi piirväärtused ning nende kohaldamise meetodid, vesikonnaspetsiifiliste saasteainete keskkonna kvaliteedi piirväärtused, ainete jälgimisnimekiri vastu võetud 30.12.2015 nr 77 (2015). https://www.riigiteataja.ee/akt/108012016010.

[6] Verordnung zum Schutz der Oberflächengewässer (Oberflächengewässerverordnung - OGewV), 20.06.2016 (2016). http://www.gesetze-im-internet.de/ogewv_2016/BJNR137310016.html.

[7] Regeling monitoring kaderrichtlijn water, geldend van 19.11.2015 (2015). http://wetten.overheid.nl/BWBR0027502/2015-11-19.

Франція	31 (стандарти якості води/донних відкладів/біоти)[8]
Латвія	21 (стандарти якості води)[9]
Естонія	31 (стандарти якості води, донних відкладів та біоти)[10]

Етапи встановлення екологічних стандартів якості можна умовно поділити на три основні блоки:

1. збір інформації про хімічну речовину та її поведінку у навколишньому середовищі (розчинність, леткість, коефіцієнт розподілу тощо);

2. отримання токсикологічних даних у лабораторних умовах на тест-організмах;

3. екстраполяція результатів до природних умов за допомогою екотоксикологічних інструментів.

Найчастіше використовується метод кривої розподілу видів за чутливістю (SSD-approach) та коефіцієнт безпеки, що дозволяє отримати узагальнене значення концентрації безпечного впливу[11]/[12].

Для отримання токсикологічних даних залучають три основні групи тест-організмів — водорості (*Selenastrum capricornutum*, *Scenedesmus subspicatus*, *Anabaena flos-aquae*), ракоподібних (*Daphnia magna*, *Ceriodaphnia dubia*) та риб (*Danio rerio, Oncorhynchus mykiss*). При цьому досліджуються такі показники, як виживаність, швидкість росту, відтворення та морфологічні зміни.

[8] Arrêté du 25 janvier 2010 relatif aux méthodes et critères d'évaluation de l'état écologique, de l'état chimique et du potentiel écologique des eaux de surface pris en application des articles R. 212-10, R. 212-11 et R. 212-18 du code de l'environnement (2010).

[9] Noteikumi par virszemes un pazemes ūdeņu kvalitāti, 12.03.2002 (2002). https://likumi.lv/doc.php?id=60829.

[10] Prioriteetsete ainete ja prioriteetsete ohtlike ainete nimistu, prioriteetsete ainete, prioriteetsete ohtlike ainete ja teatavate muude saasteainete keskkonna kvaliteedi piirväärtused ning nende kohaldamise meetodid, vesikonnaspetsiifiliste saasteainete keskkonna kvaliteedi piirväärtused, ainete jälgimisnimekiri vastu võetud 30.12.2015 nr 77 (2015). https://www.riigiteataja.ee/akt/108012016010.

[11] Krainiukov, O. M., Yakusheva, A. V. Etapy vstanovlennia ekolohichnykh standartiv yakosti v krainakh ES. Okhorona dovkillia: zb. naukovykh statei KhVI Vseukrainskykh naukovykh Taliivskykh chytan. Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina, 2018. 90-91.

[12] Guidance Document № 27:Technical guidance for deriving environmental quality standards. https://circabc.europa.eu/sd/a/0cc3581b-5f65-4b6f-91c6-433a1e947838/TGD-EQS%20CIS-WFD%2027%20EC%202011.pdf.

Використовуються стандартизовані методики OECD, ISO та інші визнані міжнародні протоколи для визначення гострої та хронічної токсичності[13].

У США та Канаді система нормування якості поверхневих вод має подібну структуру, однак має власні особливості. Обидві країни формують національні переліки небезпечних речовин, для яких визначаються гранично допустимі концентрації у воді, донних відкладах та біоті. У США цей перелік охоплює 45 основних речовин, а у Канаді — 88 для води, 34 для донних відкладів та 4 для біоти.

Таблиця 2. Норми якості найбільш небезпечних хімічних речовин для поверхневих водних об'єктів США та Канади

Країна	Кількість небезпечних хімічних речовин, для яких встановлені МДК
США	45 (критерій якості водного середовища)[14]
Канада	88 (стандарти якості води), 34 (донні відклади), 4 (біота)[15]/[16]

Для встановлення нормативів у Канаді використовують чотири основні групи тест-організмів — риби (*Gasterosteus aculeatus, Oncorhynchus mykiss*), ракоподібні (*Daphnia magna, Hyalella azteca*), водорості (*Pseudokirchneriella subcapitata*), а також земноводні (*Rana pipiens*). У США набір тест-організмів ще ширший і включає до восьми груп, серед яких риби, черви, коловертки, молюски, комахи та земноводні. Найнижче значення токсичності, отримане серед усіх видів, приймається як нормативна межа безпечної концентрації.

Оцінювання токсичності проводиться як у лабораторних, так і в польових умовах. Для донних відкладів тестують представників бентосних організмів — кільчастих червів (*Tubifex tubifex*), комах (*Chironomus dilutus*), ракоподібних

[13] Guidance Document № 27:Technical guidance for deriving environmental quality standards. https://circabc.europa.eu/sd/a/0cc3581b-5f65-4b6f-91c6-433a1e947838/TGD-EQS%20CIS-WFD%2027%20EC%202011.pdf.

[14] National Recommended Water Quality Criteria - Aquatic Life Criteria Table. https://www.epa.gov/wqc/national-recommended-water-quality-criteria-aquatic-life-criteria-table.

[15] Canadian Environmental Quality Guidelines. http://st-ts.ccme.ca/en/index.html.

[16] A protocol for the derivation of water quality guidelines for the protection of aquatic life 2007. http://ceqg-rcqe.ccme.ca/download/en/220.

(*Hyalella azteca*) і молюсків (*Lymnaea elodes*). Для біоти норми визначаються шляхом аналізу вмісту речовин у тканинах птахів і ссавців (*Phasianus colchicus, Mustela vison, Lutra canadensis*). Під час розрахунку використовують міжнародні протоколи EC, OECD, USEPA, ASTM.

Системи нормування якості поверхневих вод у ЄС, США та Канаді мають спільну мету — мінімізацію екологічних ризиків і забезпечення безпечного стану водних екосистем. Основні відмінності полягають у виборі тест-організмів, методиках екстраполяції токсикологічних даних і рівні деталізації нормативів. Європейська модель є більш уніфікованою, тоді як північноамериканська — більш адаптивною до місцевих екосистем та видового складу водних організмів.

Таким чином, аналізуючи системи нормування якості поверхневих вод у різних країнах, можна дійти висновку, що найбільш ефективним підходом є визначення та застосування гранично допустимих концентрацій (МДК) хімічних речовин у воді та донних відкладах. Такий підхід забезпечує стабільне функціонування біотичних компонентів водних екосистем, насамперед пелагічних і бентосних організмів, які найбільше реагують на забруднення.

Процес встановлення МДК передбачає два ключові етапи:

1. збирання та аналіз даних про фізико-хімічні властивості речовини, що підлягає нормуванню;
2. визначення гострої та хронічної токсичності цієї речовини на відповідних тест-організмах у лабораторних умовах.

Для забезпечення комплексного екологічного захисту водних екосистем і відповідності вимогам різних категорій водокористування у країнах Європейського Союзу та Канаді застосовуються екологічні стандарти якості води, донних відкладів і біоти. Дотримання цих стандартів гарантує не лише екологічну безпеку водних об’єктів, а й захист здоров’я людини від впливу небезпечних хімічних речовин. Зазначені нормативи базуються на значеннях МДК для різних компонентів водних екосистем.

Визначення гострої та хронічної токсичності хімічних речовин здійснюється з використанням оптимального набору тест-організмів, що дозволяє отримати найбільш достовірні дані про вплив забруднювачів. Додатково використання перевірених міжнародних джерел — таких як звіти міжнародних організацій чи токсикологічні бази даних — спрощує процес розроблення екологічних нормативів і підвищує їх наукову обґрунтованість.

Враховуючи наведене, доцільним є удосконалення національної системи нормування якості поверхневих вод шляхом запровадження екологічних стандартів, сформованих на основі досвіду країн ЄС та Канади. Реалізація цього підходу сприятиме збереженню водних екосистем, забезпеченню екологічної безпеки та задоволенню потреб суспільства й основних галузей економіки.

Мартич Анна,
студентка,
Національний університет «Львівська політехніка»,
Курка Марія,
к.х.н., доцент,
Національний університет «Львівська політехніка»,
Бучкевич Ірина,
к.х.н., доцент,
Національний університет «Львівська політехніка»

ОСОБЛИВОСТІ АНАЛІТИЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК БІОСЕНСОРІВ, ЇХ ВИКОРИСТАННЯ В МЕДИЦИНІ

Біосенсори - аналітичні системами для виявлення біологічних молекул.

Біосенсор – це аналітичний прилад, що містить іммобілізований біологічний матеріал (біологічний елемент), та за допомогою відповідного перетворювача (трансдьюсера) перетворює інформацію про властивості досліджуваної системи в кількісний сигнал[1]. Основною складовою біосенсора є ***аналіт*** – речовина, яку необхідно виявити. Це можуть бути різноманітні біомаркери, зокрема глюкоза, онкомаркери або інші молекули, присутність яких вказує на фізіологічні зміни в організмі, харчовому продукті або навколишньому середовищі. Наприклад, у біосенсорі, призначеному для виявлення глюкози, глюкоза є «аналітом»[2]. Взаємодія між аналітом і біорецептором є основним механізмом, що забезпечує роботу біосенсора[3]. ***Біологічно чутливий елемент*** або ***біорецептор***, який може бути ферментом, антитілом, мікроорганізмом або іншим біологічним

[1] Бєлих І. А., Клещев М. Ф. Біологічні та хімічні сенсорні системи: навч. посіб. – Харків: НТУ «ХПІ», 2011. – 144 с

[2] Bhalla N. et al. Introduction to biosensors // Essays in Biochemistry. - 2016. Vol. 60, № 1. P. 1-8. URL: https://doi.org/10.1042/ebc20150001

[3] Biosensor - Principle, Components, Types & Their Applications. ElProCus - Electronic Projects for Engineering Students. URL: https://www.elprocus.com/what-is-a-biosensor-types-of-biosensors-and-applications/

компонентом, відповідає за специфічне розпізнавання аналіту[4]. Цей процес називається *біорозпізнаванням* і супроводжується змінами фізико-хімічних параметрів системи, таких як світло, температура, pH або електричний заряд (Малюнок 1.).

Наступним етапом є функціонування ***перетворювача (трансдьюсера)***, що трансформує події біорозпізнавання у вимірюваний сигнал. Цей процес перетворення енергії відомий як *сигналізація*. Перетворювачі в біосенсорах бувають різних типів, зокрема електрохімічні, оптичні або акустичні.

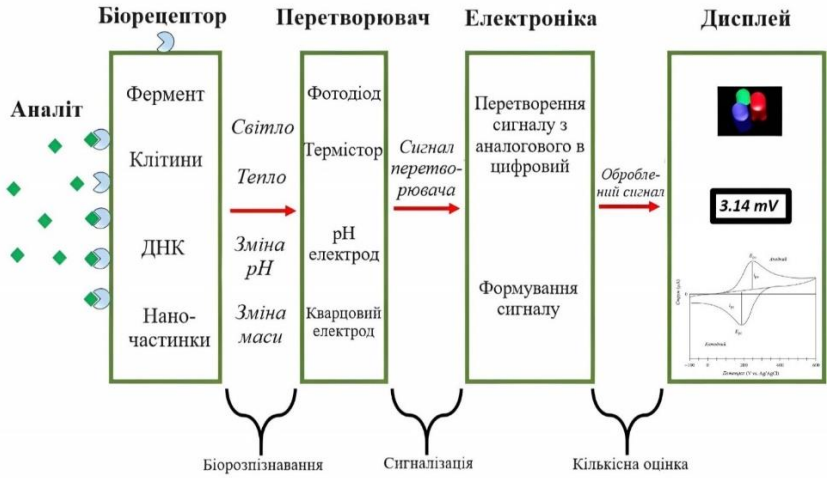

Мал. 1. Схематичне зображення типового біосенсора

Ще однією важливою складовою біосенсора є його ***електроніка***, яка відповідає за обробку сигналу. Електронні компоненти підсилюють сигнал, усувають шуми і перетворюють аналоговий сигнал у цифровий для точнішого аналізу. Оброблений сигнал стає доступним для інтерпретації. Остаточні результати вимірювання відображаються на ***дисплеї***, що представляє інформацію у вигляді чисел, графіків або таблиць. Ця інформація може бути використана для прийняття діагностичних рішень або для моніторингу змін у реальному часі.

Біосенсори є складними аналітичними системами, які використовуються для виявлення біологічних молекул з високою специфічністю і чутливістю[5].

[4] Kress-Rogers E. Handbook of Biosensors and Electronic Noses. Boca Raton: CRC Press, 2024. URL: https://doi.org/10.1201/9781003575177
[5] Lei Y., Chen W., Mulchandani A. Microbial biosensors. Analytica Chimica Acta. - 2006. Vol. 568, №1-2. P. 200-210. URL: https://doi.org/10.1016/j.aca.2005.11.065

Селективність, чутливість, стабільність та відтворюваність є основними характеристиками, які визначають ефективність їхньої роботи.

Селективність (вибірковість) є критично важливою характеристикою біосенсорів, оскільки саме вона забезпечує можливість точної ідентифікації конкретної речовини серед безлічі інших. Селективність визначається розпізнавальним елементом сенсора, хоча в деяких випадках на неї впливають і характеристики трансдьюсера. Найкращим прикладом вибірковості є взаємодія антигену з антитілом. Класично антитіла діють як біорецептори та знерухомлені на поверхні датчика. Потім розчин (зазвичай буфер, у складі якого є солі), що містить антиген, піддається впливу датчика, де антитіла взаємодіють лише з антигенами. Ця висока селективність робить біосенсори на основі антитіл надзвичайно цінними для застосувань, що вимагають високої точності, зокрема для діагностики захворювань. Вибірковість є основним фактором при виборі біорецепторів, оскільки невідповідність може призвести до неправдивих результатів.

Ще один важливий параметр – ***відтворюваність***, що відображає здатність біосенсора давати однакові результати при повторних тестах. Це забезпечує надійність і точність аналізу, особливо у клінічних діагностичних системах, де потрібно постійно проводити тестування пацієнтів.

Стабільність біосенсора відображає його здатність залишатися функціональним і точним при впливі зовнішніх чинників, таких як температура, pH, вологість або іонний склад середовища. Наприклад, у сенсорах для безперервного моніторингу, зокрема глюкозооксидних біосенсорах для контролю рівня глюкози, стабільність є критично важливою, оскільки будь-які зміни в навколишньому середовищі можуть спотворити результати.

Ще однією важливою характеристикою є ***чутливість***, що визначає мінімальну концентрацію аналіту, яку здатен виявити сенсор. Висока чутливість є важливою для виявлення малих кількостей біомаркерів, що мають вирішальне значення в ранній діагностиці захворювань, таких як рак чи діабет. Сучасні сенсори можуть досягати чутливості до рівня фемтомолів (10^{-15} моль).

Точність біосенсора полягає в тому, наскільки близький виміряний результат до реального значення концентрації аналіту. Це один із головних критеріїв для використання біосенсорів у медичній діагностиці, де навіть незначні відхилення можуть призвести до неправильної діагностики.

Час відгуку є показником швидкості реакції сенсора на присутність аналіту. У більшості біосенсорів цей час перевищує 30 секунд, що пов'язано з процесами біорозпізнавання і сигналізації. Утім, розробляються нові моделі, які дозволяють скоротити час відгуку, що є особливо важливим для екстрених медичних тестів.

Час регенерації визначає, скільки часу потрібно сенсору для відновлення після проведення аналізу. Дана властивість важлива для багаторазових сенсорів, які використовуються в безперервному моніторингу, таких як сенсори для вимірювання рівня глюкози в крові.

Нарешті, ***термін експлуатації*** біосенсора визначається стабільністю його біорецепторного елемента. Час роботи сенсора може варіюватися від кількох днів до кількох місяців, залежно від умов експлуатації і якості матеріалів, з яких виготовлений біорецептор. Це особливо важливо для тих сенсорів, які використовуються в тривалих дослідженнях або в постійних моніторингових системах.

Розглядаючи принцип роботи біосенсора, перш за все слід висвітлити поняття «іммобілізації», що в даному контексті означає процес фіксації біомолекул (наприклад, білків, антитіл, нуклеїнових кислот) на поверхні сенсору чи іншого матеріалу таким чином, щоб вони залишалися нерухомими чи фіксованими. Цей процес необхідний для забезпечення стійкого та ефективного функціонування біосенсора. Для іммобілізації потрібного біологічного матеріалу використовуються традиційні підходи (фізичне або мембранне захоплення, нековалентне або ковалентне зв'язування). Датчик знаходиться в безпосередньому контакті з іммобілізованим біологічним матеріалом. Аналіт приєднується до біологічної речовини, утворюючи зв'язаний аналіт, який генерує вимірюваний електричний відгук. Аналіт може трансформуватися в продукт, що супроводжується виділенням тепла, газу (кисню), електронів або іонів водню в

деяких випадках. Зміни, пов'язані з продуктом, можуть бути перетворені в електричні імпульси, які посилюються і вимірюються датчиком[6].

Рис. 2. Блок-схема роботи типового біосенсора

[6] Biosensors- Concepts, Principles , and Applications | Turito. US Learn. URL: http://www.turito.com/learn/biology/biosensors-grade-9

Застосування біосенсорів у медицині

Біосенсори займають провідну позицію в сучасній медицині завдяки їхній здатності швидко і точно виявляти біологічно активні речовини в організмі людини[7]. Їх використання дозволяє здійснювати моніторинг стану здоров'я та діагностувати різні патології на ранніх стадіях, що є критично важливим для ефективного лікування багатьох захворювань, таких як рак, серцево-судинні хвороби, діабет тощо. Висока чутливість і селективність біосенсорів дозволяє ідентифікувати конкретні біомаркери захворювань або зміни в біохімічних параметрах, що робить їх потужним інструментом[8].

Таким чином, впровадження біосенсорів у клінічну практику значно розширило можливості діагностики, моніторингу та лікування різних захворювань, що сприяє покращенню прогнозу для пацієнтів і знижує вартість лікування. Розвиток біосенсорики також відкриває нові перспективи для персоналізованої медицини, де лікування та моніторинг адаптовані до індивідуальних потреб кожного пацієнта.

Використання біосенсорів для діагностики захворювань серцево-судинної системи

Серцево-судинні захворювання представляють собою одну з головних причин смерті в усьому світі, і Україна не є винятком. За результатами дослідження STEPS, у нашій країні показник смертності від серцево-судинних захворювань серед неінфекційних хвороб становить 63%[9].

Захворювання серцево-судинної системи (ССЗ) – це клас захворювань, які пов'язані з патологією серця або кровоносних судин. До ССЗ належать ішемічна хвороба серця, інсульт, гіпертонія, серцева недостатність, кардіоміопатія,

[7] Сергеєва Т. А., Єльська Г. В. Біосенсори. З'єднання живого з неживим // Наука та наукознавство. - 2016. - № 3. - С. 60-70. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/132282

[8] Tetyana P., Shumbula P. M., & Njengele-Tetyana Z. Biosensors: design, development and applications. In Nanopores. IntechOpen. – 2021. URL: http://dx.doi.org/10.5772/intechopen.97576

[9] Серцево-судинні захворювання – головна причина смерті українців. Висновки з дослідження Глобального тягаря хвороб у 2019 році | Центр громадського здоров'я. Центр громадського здоров'я України | МОЗ. URL: https://phc.org.ua/news/sercevo-sudinni-zakhvoryuvannya-golovna-prichina-smerti-ukrainciv-visnovki-z-doslidzhennya

аритмія, вроджені і набуті вади серця, аневризму аорти, хвороби периферійних артерій, тромбоз, тромбофлебіт[10].

Здійснення ефективного виявлення серцево-судинних порушень на початкових етапах є вирішальним для уповільнення та уникнення їхнього подальшого розвитку[11].

- Вимірювання рівня холестерину

Біосенсори, що вимірюють рівень холестерину, є одними з найбільш поширених у медичній практиці. Підвищений рівень холестерину є головним фактором ризику розвитку атеросклерозу, що призводить до звуження артерій та може спричинити інфаркт міокарда чи інсульт. Для таких біосенсорів використовуються ферменти холестеролоксидаза (ChOx) і холестеролестераза (ChEt), які взаємодіють із холестерином і дозволяють точно вимірювати його рівень. Електрохімічні біосенсори в цьому контексті вважаються найбільш ефективними, оскільки забезпечують високу чутливість і специфічність виявлення холестерину. Вони можуть працювати на основі амперометрії або потенціометрії, забезпечуючи кількісний аналіз концентрації холестерину в зразках крові.

- Виявлення мікроРНК-21

МікроРНК-21 (міРНК-21) вважається перспективним біомаркером для діагностики серцево-судинних захворювань (ССЗ). Цей біомаркер відіграє важливу роль у виявленні запалення та клітинного стресу, які часто супроводжують патології серцево-судинної системи. Виявлення мікроРНК-21 стало можливим завдяки використанню новітніх технологій, зокрема біосенсорів, що працюють на основі вуглецевих наноточок.

Вуглецеві наноточки представляють собою новий клас вуглецевих наноматеріалів, що мають розміри в межах від кількох до десятків нанометрів. Вони складаються з наномасштабних частинок вуглецю, сформованих з різних

[10] Nazir S., Iqbal R. A. Biosensor for rapid and accurate detection of cardiovascular biomarkers: Progress and prospects in biosensors. Biosensors and Bioelectronics: X. - 2023. P. 100388. URL: https://doi.org/10.1016/j.biosx.2023.100388
[11] Haleem A. et al. Biosensors applications in medical field: A brief review// Sensors International. 2021. Vol. 2. P. 100100. URL: https://doi.org/10.1016/j.sintl.2021.100100

вуглецевих структур, таких як графен, фуллерени або вуглецеві нанотрубки. Ці наноточки відрізняються унікальними оптичними та електрохімічними властивостями, що робить їх ідеальними для застосування в біосенсорах.

У таких біосенсорах комплементарні нуклеотиди іммобілізуються на електродах, що дозволяє з високою чутливістю виявляти мікроРНК-21. Особливо важливим аспектом цих біосенсорів є їхня простота у використанні. Вони не потребують складних методів маркування, що робить процес ідентифікації біомаркера швидким і точним. Це, в свою чергу, може значно полегшити діагностику серцево-судинних захворювань, дозволяючи лікарям своєчасно реагувати на загрози для здоров'я пацієнтів.

- Виявлення тропоніну Т (TnT)

Тропонін Т (TnT) є важливим кардіомаркером, який активно використовується для діагностики серцевих захворювань, зокрема, інфаркту міокарда. Під час ушкодження серцевого м'яза рівень TnT у крові помітно зростає, що робить його надійним показником можливого інфаркту.

Сучасні біосенсори для виявлення TnT здатні з високою чутливістю визначати навіть найменші концентрації цього білка у зразках крові. Це дозволяє лікарям швидко виявляти інфаркт на ранніх стадіях, що суттєво покращує шанси пацієнтів на успішне лікування. Висока специфічність таких сенсорів також сприяє зниженню рівня смертності серед пацієнтів із серцевою недостатністю.

Крім того, застосування біосенсорів допомагає зменшити витрати на діагностику, прискорює визначення стану пацієнта та підвищує загальну ефективність лікування. Завдяки цим технологіям медичні працівники отримують можливість забезпечити пацієнтів своєчасною і точною допомогою, що є критично важливим у випадках серцевих захворювань.

- Екзосомальні мікроРНК

Окрім мікроРНК-21, інші екзосомальні мікроРНК також привертають увагу дослідників як потенційні біомаркери для діагностики серцево-судинних захворювань (ССЗ). Одним із таких прикладів є мікроРНК-181, для виявлення

якої були розроблені біосенсори, здатні з високою чутливістю визначати її концентрацію у зразках крові пацієнтів.

Ці біосенсори використовують технології на основі шпилькових вузлів полімеризації (SP-CHA), що є інноваційним підходом до виявлення специфічних молекул. У цьому методі використовуються полімери, які формують структури у вигляді шпилькових вузлів, що дозволяє значно підвищити чутливість та специфічність виявлення. SP-CHA забезпечує ефективне виявлення мікроРНК-181 навіть при дуже низькому порозі виявлення - всього 7,94 фемтомоля (фМ).

- Натільні біосенсори для постійного моніторингу

Натільні біосенсори набувають популярності через можливість постійного моніторингу життєво важливих показників у режимі реального часу. Такі пристрої здатні вимірювати рівень кисню в крові, частоту серцевих скорочень, рівень глюкози та інші ключові показники безперервно протягом доби. Це є особливо важливим для пацієнтів із хронічними захворюваннями серця, яким необхідно постійно контролювати свій стан.

Таким чином, біосенсори відкривають нові можливості для діагностики та моніторингу серцево-судинних захворювань. Їхня здатність забезпечувати швидку, чутливу та неінвазивну діагностику робить їх незамінними в сучасній медицині та сприяє зниженню смертності від ССЗ[12].

Використання біосенсорів для діагностики діабету

Цукровий діабет - це хронічне ендокринне прогресуюче захворювання, що характеризується відносним або повним дефіцитом інсуліну – гормону підшлункової залози[13]. Діабет є постійною причиною захворюваності та смертності, що продовжує зростати з неймовірною швидкістю. Однак для ефективного лікування та контролю цього захворювання на сучасному етапі стає важливим розвиток систем, які забезпечать точне виявлення рівня глюкози в

[12] Учасники проектів Вікімедіа. Серцево-судинні захворювання – Вікіпедія. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Серцево-судинні_захворювання

[13] Все про цукровий діабет: симптоми, діагностика, методи лікування // Медичний дім Odrex. Odrex.ua. URL: https://odrex.ua/ua/treatment/saxarnyj-diabet/

реальному часі. У цьому контексті біосенсори та супутнє електронне обладнання визначають новий напрямок у сфері контролю за діабетом, ставши ключовими елементами для точного вимірювання глюкози[14].

Недавні досягнення в розробці біосенсорів вказують на перспективи використання новітніх технологій для цілеспрямованого та ефективного моніторингу рівня цукру в крові[15]. Серед інноваційних рішень виділяються паперовий чіп, сумісний з смартфоном та тривимірний графеновий аерогель для ферментативного електрохімічного біосенсора[16].

- Паперовий чіп для виявлення глюкози в слині за допомогою смартфона

Цей чіп поєднує інкапсульовані в люмінол металоорганічні каркаси та глюкозооксидазу на фільтрувальному папері. У присутності глюкози змінюється колір, що фіксується за допомогою смартфона, який обробляє зображення. Цей пристрій може швидко та точно визначити рівень глюкози, забезпечуючи зручний та доступний метод моніторингу для осіб із порушенням кольорового зору.

- Тривимірний графеновий аерогель для ферментативного електрохімічного біосенсора

Ферментативний біосенсор використовує тривимірний графеновий аерогель у поєднанні з глюкозооксидазою для створення електрохімічної реакції. Біосенсор демонструє високу вибірковість, стабільність і лінійний діапазон виявлення глюкози в крові. Його принцип роботи полягає в тому, що електрохімічна реакція змінюється в залежності від концентрації глюкози, що дозволяє точно визначити її рівень у взятому зразку.

Використання біосенсорів для діагностики онкологічних захворювань

Рак – це група хвороб, які характеризуються аномальним ростом клітин, що може призводити до утворення пухлин. Вона займає провідні позиції серед причин смертності у всьому світі. За даними ВООЗ, щорічно діагностується

[14] Gabriel E. et al. Paper-Based Colorimetric Biosensor for Tear Glucose Measurements // Micromachines. - 2017. Vol. 8, №4. P. 104. URL: https://doi.org/10.3390/mi8040104
[15] Сверстюк А. та ін. Кіберфізичні системи для визначення рівня глюкози / Комп'ютерно-інтегровані технології: освіта, наука, виробництво. - 2019. №36. С. 69–76. URL: https://doi.org/10.36910/6775-2524-0560-2019-36-19
[16] Alemdar S., Bayramgil N. P., & Karakuş S. Applications of cutting-edge biosensors in healthcare and biomedical research. - 2023. URL: http://dx.doi.org/10.5772/intechopen.112693

понад 19 мільйонів нових випадків раку, а близько 10 мільйонів людей помирає від цього захворювання. Незважаючи на значний прогрес у методах лікування, рання діагностика залишається критично важливою, оскільки вона суттєво підвищує шанси на успішне лікування.

У сучасній медицині важливу роль у діагностиці раку відіграють біомаркери - специфічні молекули, які можуть вказувати на присутність раку та його властивості. Ці біомаркери включають білки, ДНК, РНК або інші молекули, що сигналізують про наявність ракових клітин і їхнє виявлення може відбуватися через аналіз рідкої біопсії, що є менш травматичним методом порівняно з традиційною біопсією тканини[17]. Існує кілька основних типів біосенсорів, що використовуються для діагностики раку.

Електрохімічні біосенсори, що вимірюють зміни в електричних параметрах (наприклад, струмі або напрузі), коли аналіт, наприклад, білок-онкомаркер, взаємодіє з сенсорним елементом. Біосенсор перетворює цю взаємодію на електричний сигнал. Завдяки нанотехнологіям, електрохімічні біосенсори можуть вимірювати концентрацію біомаркерів у різних зразках (кров, сеча) у режимі реального часу, без необхідності використання додаткових реагентів, а також не завдаючи жодної шкоди зразку. Для прикладу, електрохімічний сенсор застосовують для виявлення простат-специфічного антигену, який використовується для ранньої діагностики раку простати.

Хемілюмінесцентні біосенсори використовують випромінювання світла, яке виникає внаслідок хімічної реакції між біомолекулою та реагентом, щоб ідентифікувати онкомаркери. Наприклад, тромбоцитарний фактор росту можна виявити за допомогою хемілюмінесцентного методу. У такому біосенсорі аналіт реагує зі специфічними антитілами, і ця реакція викликає світіння, яке можна зафіксувати.

Флуоресцентні біосенсори застосовуються для надзвичайно чутливого аналізу. Наприклад, флуоресцентний аптасенсор використовує аптамери —

[17] Chaudhry G.-e.-S. et al. Cancer and disease diagnosis - Biosensor as potential diagnostic tool for biomarker detection // Journal of Advanced Pharmaceutical Technology & Research. - 2022. Vol. 13, №4. P. 243-247. URL: https://doi.org/10.4103/japtr.japtr_106_22

синтетичні молекули нуклеїнових кислот, які можуть специфічно зв’язуватися з раковими клітинами. Такі біосенсори використовуються для діагностики раку печінки (HepG2), де флуоресцентні аптамери зв’язуються з клітинами раку, викликаючи зміну світіння. Флуоресцентні біосенсори мають здатність виявляти навіть одну молекулу аналіту, що забезпечує високу точність і чутливість.

Поверхневий плазмовий резонанс ґрунтується на зміні показника заломлення при взаємодії біомолекули з аналітом. Цей метод використовують для виявлення біомаркерів раку, таких як HER2 - білок, який пов'язаний із агресивною формою раку молочної залози. HER2 виявляють за допомогою аптамерів, функціоналізованих на золоту плівку, що дозволяє з високою точністю виявити навіть невеликі кількості білка в зразку.

Раманівська спектроскопія з поверхневим підсиленням (РСПП) застосовує наночастинки золота або срібла для посилення сигналів молекул. Наприклад, для виявлення мікроРНК miR-141, пов'язаної з раком легенів, використовують наночастинки, які дозволяють значно підсилити сигнал і ідентифікувати біомаркери навіть на дуже низьких концентраціях. РСПП використовується також для виявлення експресії онкобілків EGFR і uPAR у клітинах раку молочної залози, що дозволяє не тільки діагностувати рак, але й розрізняти його підтипи.

Перспективним напрямком розвитку є створення біосенсорів з автономним живленням, здатних не лише діагностувати, але й здійснювати цільову доставку лікарських засобів. Такі системи можуть відстежувати ефективність лікування, вивчаючи індуковані ліками апоптозні клітини, що в свою чергу може суттєво покращити досвід пацієнтів та оптимізувати процес лікування.

Аналіз ринку біосенсорів

Аналіз світових фінансових інвестицій у розроблення біосенсорів за останню чверть століття переконливо свідчить про сталу позитивну динаміку розвитку цієї галузі (рис. 3). У 1996 р. капіталовкладення в розвиток біосенсорики становили 500 млн дол. США, у 2000 р. - 3 млрд, у 2010 р. - 8,5

млрд, а в 2018 р. - 16,8 млрд дол. США. Останнім часом середньорічне зростання інвестицій у цей напрям становить близько 10–15 %[18].

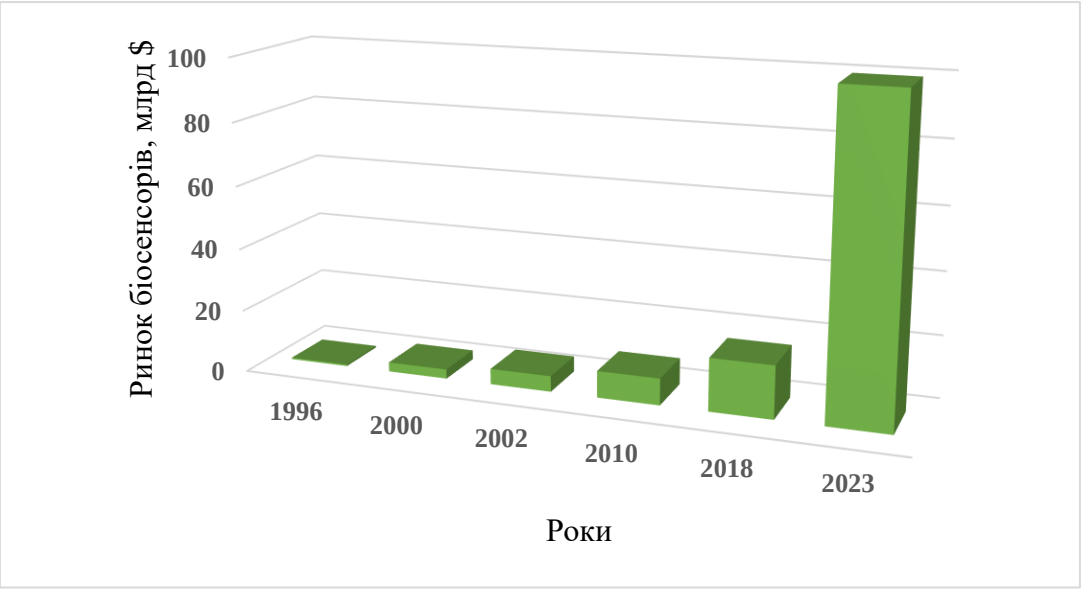

Рис. 3. Обсяги світових фінансових інвестицій у розвиток біосенсорики

Figure 3. The volume of global financial investment in the development of biosensing

Світовий ринок біосенсорів є одним із найдинамічніших ринків у галузі охорони здоров'я. За оцінками експертів, у 2023 році його обсяг становив близько 100 мільярдів доларів США. Очікується, що до 2028 року він зросте до 200 мільярдів доларів США.

Основними драйверами зростання світового ринку біосенсорів є:

- Зростання поширеності хронічних захворювань, таких як діабет, серцево-судинні захворювання та рак.
- Розвиток технологій, що дозволяють створювати більш точні та економічно ефективні біосенсори.
- Зростання уваги до особистого здоров'я та підвищення рівня обізнаності про важливість ранньої діагностики захворювань.

Основні сегменти світового ринку біосенсорів:

[18] Солдаткін О. П. Біосенсори — аналітичні прилади нового покоління (стенограма наукової доповіді на засіданні Президії НАН України 18 грудня 2019 р.) // Вісник Національної академії наук України. - 2020. - № 2. - С. 34-39. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/169891

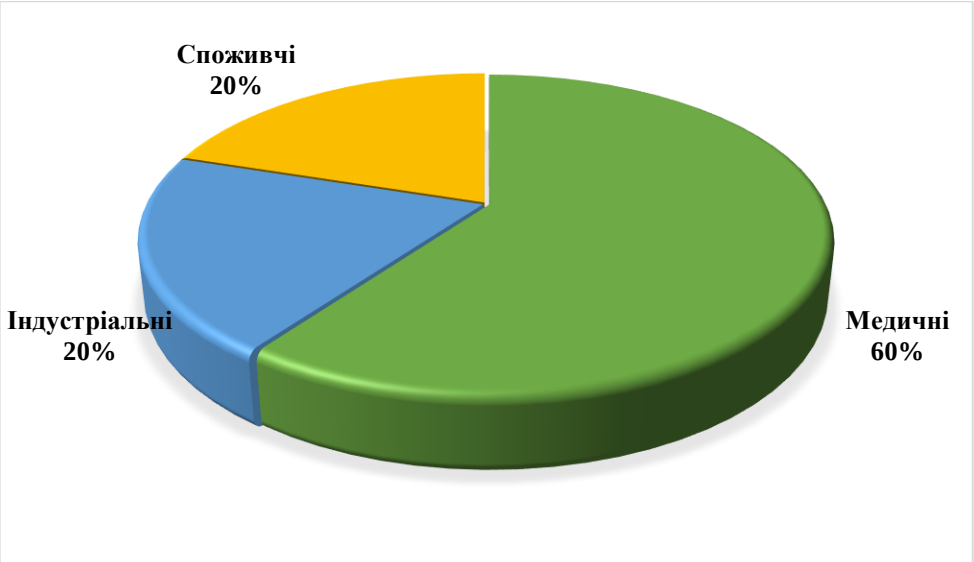

Рис. 4. Ринок біосенсорів

Figure 4. The market of biosensors

- *Медичні біосенсори* - найбільший сегмент ринку біосенсорів. Вони використовуються для діагностики та лікування захворювань.
- *Індустріальні біосенсори* - використовуються для контролю якості продукції та безпеки навколишнього середовища.
- *Споживчі біосенсори* - використовуються для особистого контролю здоров'я.

Ринок біосенсорів переживає період інтенсивного росту, зокрема завдяки інтегрованим стратегіям, які поєднують різноманітні технології, починаючи від електрохімічних, електромеханічних і флуоресцентних до оптичних біосенсорів та генно-інженерних мікробів, що відкривають нові можливості для розробки біосенсорів[19].

Існує значна перспектива застосування деяких біосенсорів в галузі діагностики захворювань та медицини. Однак зростаючий попит на біосенсори для швидкого аналізу при економічній ефективності вимагає впровадження біофабрикації. Цей підхід дозволяє ідентифікувати клітинну активність та виявляти молекули з високою точністю.

[19] D'Souza S. F. Microbial biosensors. Biosensors and Bioelectronics. - 2001. Vol. 16, №6. P. 337-353. URL: https://doi.org/10.1016/s0956-5663(01)00125-7

У подальшому розвитку біосенсори повинні бути спрямовані на роботу в мультиплексних умовах, здійснюючи як 2D, так і 3D виявлення зі складними датчиками. Надійні регенеративні біосенсори для тривалого використання також є важливим кроком вперед.

Важливою перспективою є використання аптамерів, афітіл, пептидних масивів і полімерів з молекулярним відбитком. Ці дослідницькі підходи відкривають широкі можливості в галузі нових терапевтичних та протимікробних засобів, а також доставки ліків.

Варто зазначити, що здійснення наукових досліджень у розробці мікробних біосенсорів за допомогою синтетичної біології може сприяти розвитку моніторингу навколишнього середовища та впровадженню енергоефективних технологій.

В цілому, ринок біосенсорів є інноваційним напрямком, який матиме великі перспективи у вищезазначених галузях застосування, прискорюючи розвиток точної діагностики, терапії та моніторингу навколишнього середовища[20] [20**Ошибка! Источник ссылки не найден.Ошибка! Источник ссылки не найден.Ошибка! Источник ссылки не найден.**].

Також в контексті розвитку ринку біосенсорів не можна не згадати основні тенденцій, що притаманні даній сфері:

- Перехід від аналогових до цифрових біосенсорів.

Цифрові біосенсори мають ряд переваг перед аналоговими, зокрема більш високу точність, надійність та можливість обробки інформації в реальному часі.

- Розвиток технологій мікро- та наносенсорів.

Мікро- та наносенсори мають ряд переваг перед традиційними біосенсорами, зокрема менші розміри, більшу чутливість та можливість використання в складних умовах.

- Розвиток технологій біологічної інженерії.

[20] Vigneshvar S. et al. Recent Advances in Biosensor Technology for Potential Applications – An Overview // Frontiers in Bioengineering and Biotechnology. - 2016. Vol. 4. URL: https://doi.org/10.3389/fbioe.2016.00011

Технології біологічної інженерії дозволяють створювати біосенсори, які є більш біологічно сумісними та мають підвищену чутливість.

Ці тенденції сприятимуть подальшому розвитку ринку біосенсорів та розширенню їх застосування в різних сферах.

Висновок

Аналіз останніх досягнень у сфері біосенсорів підтверджує, що ці технології стали важливим інструментом у медицині, відкриваючи нові горизонти для точного та ефективного виявлення різноманітних захворювань. Біосенсори вирізняються такими ключовими перевагами, як висока чутливість, швидкість реакції та можливість мініатюризації, що робить їх ідеальними для швидкої діагностики та моніторингу лікування. Це не лише підвищує ефективність медичних процедур, а й суттєво збільшує шанси на успішне одужання пацієнтів.

Використання біосенсорів у різних галузях медицини, таких як онкологія, кардіологія та ендокринологія, демонструє їх універсальність і можливість адаптації до специфічних потреб. Наприклад, біосенсори можуть забезпечувати раннє виявлення ракових маркерів, що дозволяє почати лікування на ранніх стадіях захворювання, а також здійснювати моніторинг рівня глюкози у крові у пацієнтів із цукровим діабетом. Ці аспекти підкреслюють важливість біосенсорів у покращенні якості медичного обслуговування та зміцненні здоров’я населення.

Потенціал розвитку біосенсорів є практично безмежним. Постійно проводяться дослідження, спрямовані на вдосконалення існуючих технологій, розширення функціональних можливостей та інтеграцію нових матеріалів і методів, таких як нанотехнології та біоінженерія. Це дозволяє очікувати нові вражаючі досягнення у використанні біосенсорів, які можуть ще більше поліпшити якість життя людей, а також забезпечити сталий розвиток суспільства. Наприклад, подальше впровадження безконтактних і портативних біосенсорів може революціонізувати спосіб, яким ми здійснюємо медичну діагностику, надаючи можливість швидкої оцінки стану здоров’я без необхідності відвідувати медичні заклади.

В цілому, біосенсори відкривають нові можливості для розвитку науки і технології, водночас стаючи невід'ємною частиною сучасної медицини. Продовження інвестицій у цю галузь, а також міждисциплінарна співпраця між вченими, інженерами та медиками, забезпечить подальший прогрес, який позитивно вплине на життя людей по всьому світу.

КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ НАУКИ

Наталія БОНДАР,
к. філол. н., доцент, доцент кафедри загального мовознавства та іноземних мов,
Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
Ярослав БЛОХА,
к. філос. н., доцент,
доцент кафедри українознавства, культури та документознавства,
Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

КОНЦЕПТИ-ФІТОНІМИ МОВОСВІТУ БРАТІВ ТЮТЮННИКІВ ЯК ПРИКЛАД ХУДОЖНЬОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕТНООБРАЗІВ Й ЕТНОСТЕРЕОТИПІВ

У сучасних наукових студіях превалювання концепту як ключової одиниці пізнання стало визначальною парадигмою когнітивної лінгвістики. Експресивно-оцінний вимір семантики концепту, його пряма кореляція з етноментальним світом нації, слугує міцним підґрунтям для генерації етнокультурних конотацій. Саме завдяки цьому мовна одиниця перестає бути лише носієм інформації, а трансформується в вмістилище культурологічного змісту. У художньому тексті концепт є не тільки віддзеркаленням, а й активним інструментом художньої трансформації етнічної свідомості, оскільки синтезує ті національно значущі ментальні образи й архетипи, які вкорінені в історичній пам’яті народу. Потрапляючи в художній простір, вони є не лише елементами сюжету, а й безпосередньо впливають на архітектоніку й ідейне навантаження всього твору. Життєвий цикл рослин (проростання, цвітіння, в’янення)

використовується для метафоризації людської долі та національної історії. Це дозволяє трансформувати етнічний образ у більш універсальний, але глибоко національно вкорінений.

Концепти-фітоніми, відображаючи ментальність, історію, культуру народу, акумулюють водночас і відтінки світогляду письменників, відкриваючи типові українські вартості. Зауважимо, що фітонім розуміємо як власне ім'я будь-якої рослини, що часто наділене етнокультурною специфікою[1].

У мовотворчості письменників фіксуємо 86 фітонімів, які можна покласифікувати за локальними характеристиками та родо-видовими відношеннями:

1) номени городніх культур: *баклажан, буряк, гарбузи, гречка, дині, жито, кавун, капуста, картопля, квасоля, коноплі (матірка*), *кріп*, *кукурудза*, *огірки, помідори*, *пшениця (озимина, хліба), соняшник, цибуля, часник*;

2) номени польової рослинності: *барвінок, брат-і-сестра, болиголова, бугила, будяк, васильки, кропива, куряча сліпота, любисток, лепеха, лопух, льон, мох, м'ята, незабудки, петрів батіг, подорожник, полин, потурнак, ромашка (невісточка), спориш,* що увиразнюють мовний простір Тютюнника-старшого, та *вівсюг, горошок, деревій, ковила, конвалії, молочай, проліски, сокирки, сон-квіти,* наявні в текстах Григора;

3) номени прибережно-водяної рослинності: *комиш, осока, очерет, латаття, водяна папороть, жаб'яче мило, лілії, глечики*;

4) номени присадибних квітів, які простежуємо лише в мовопросторі Тютюнника-молодшого. З-поміж них: *гайстри, чорнобривці, нагідки, півники*;

5) номени дерев: *акація, верба, тополя, ясени дуб, береза, осика, сосна, вільха, черемха, яблуня* (*кислиця, райка)*, *вишня, клен, абрикоса, груша, слива*;

6) номени кущів: *бузина, бузок, верболіз, калина, ліщина*.

Автори згадують і такий фітонім, як *троянда*, але у творах він вживається лише як предмет порівняння: *вушка її з золотими сережками горять, як*

[1] Бондар Н. В. Базові концепти української ментальності у творчості братів Тютюнників : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Запорізький національний ун-т. Полтава – Запоріжжя, 2018. С.152.

пелюстки троянди (Г. Тютюнник, "Вир"); *трояндову, мов сто троянд, сукню* (Гр. Тютюнник, "Климко"). Це цілком закономірно, оскільки вже сама семантика вишуканості названого фітоніма повністю суперечить таким ознакам СЕЛА, як ПРОСТОТА, СКРОМНІСТЬ. Будучи перцептивним засобом пізнання краси природи СЕЛА, фітоніми увиразнюють його локально-національний колорит: *Сонце сідало за* ***верби*** *у малинову млу.* ***Коноплища*** *розливали над оселями* ***цибулячий дух****, на городах мервились* ***кучугури соняшникових шапок*** (Г. Тютюнник, "Вир"). РОСЛИНИ СЕЛА є не просто окрасою місцевості. Часто вид флори, який переважав у межах певного локусу, ставав семантичою базою виникнення того чи того ойконіма: ***Вишневий*** *хутір,* ***Яблуневий*** *хутір,* ***Вишнева*** *балка,* ***Залужжя.***

СЕЛЯНИН не лише живе і працює на лоні природи, а й використовує РОСЛИНИ для утеплення в холодні пори року. Когнітему ТЕПЛО актуалізують номени: ПЕНЬКИ, СУШНЯК, КОНОПЛІ, ШИШКИ, ГЛИЦЯ: ***коноплі*** *виганяють, як верболіз, не на прядиво годящі, а скоріш* ***на паливо*** (Гр. Тютюнник, "У Кравчини обідають"); *то* ***гіллячко*** *збирає, то* ***шишки****, то* ***глицю*** *гребе на* ***топливо*** *про зиму* (Гр. Тютюнник, "Печена картопля"). РОСЛИНИ є ПРИКРАСОЮ оселі (КЛЕЧЕННЯ, ОСОКА, ТРАВА): *клечані святки в бабусиній* ***хаті****, примазаній ради празника і* ***струшеній різучою осокою*** (Гр. Тютюнник, "Холодна м'ята"); *на* ***долівці, встеленій луговою травою*** (Г. Тютюнник, "Вир"). Такі фрейм-елементи, як ДЕРЕВІЙ, ДУБ, ПОДОРОЖНИК, СПОРИШ, виражають когнітему ЗЦІЛЕННЯ: *Мені воно що* ***мочений дуб****, що* ***деревій – як ладан, тільки краще, бо аж здоровля прибуває...*** (Гр. Тютюнник, "Деревій"); *...кров на руці зупинили листочком* ***подорожника*** (Гр. Тютюнник, "Коріння"); *...животом* ***по спориші*** *лазив? (...) "Павле, то ж* ***так лікуються****, як меду об'їдяться"* (Г. Тютюнник, "Вир").

Деякі фітоніми, а саме номени городніх культур, не тільки експлікують глютонімійну картину СЕЛА (***Вишні*** *он скоро приспіють.* ***Насушили б собі фрукти на кисіль та й не купували на базарах****. (...) Бо там воно гроші коштує, а в нас даром* (Г. Тютюнник, "Вир")), а й оприявнюють таку когнітему, як

БАГАТСТВО: *не торгував, хоч і було чим:* ***картопля*** *родила добра і* ***багато, цибуля, часник, огірки, яблука*** *в садку,* ***груші, сливи*** *сині угорські,* ***вишні...*** (Гр. Тютюнник, "Бовкун"); *Посадили б* ***кавунів*** *–* ***довгі рублі*** *в дурну кишеню* (Г. Тютюнник, "Вир").

У структурі субфрейму РОСЛИНИ СЕЛА виокремлено символічні значення фітонімів. Уособленням РІДНОГО ДОМУ в мові Тютюнника-старшого є СПОРИШ, без якого не мислиться жодна сільська стежка чи подвір'я, та ЯБЛУНЯ: *...запахло* ***споришем*** *(...) і цей запах,(...) – все* ***це було рідним, милим, знайомим*** (Г. Тютюнник, "Вир"); *–* ***У нас*** *оце якраз* ***яблука падають (...)*** *– Далеке,* ***троянівське пропливло*** *мимо обох братів* (Там само). Григір доповнює перелік флоролексемами БУЗИНА, КАРТОПЛІ: *...згадував* ***домівку****, – починає він:* ***бузина пахне так, що не продихнеш*** (Гр. Тютюнник, "М'який"), *...****картоплі попідводилися на росу, цвітуть****.* ***Немає мені кращого духу****,* ***як од*** *хліба та* ***картопляного цвіту****...* (Там само).

Мовопростір Тютюнників репрезентує фітонімні асоціативи, що мають лінгвістичну основу й екстралінгвальну зумовленість, оскільки асоціативне значення належить не тільки лексемі, а й свідомості комуніканта[2]. У текстах Григорія наявне власне крайове позначення фітоніма в контексті паралелізму РОМАШКА – НЕВІСТОЧКА: *росла лугова цариця –* ***ромашка*** *(...) Тимко знав, що* ***по-народному цю квіточку називають невісточкою*** (Там само). Можливо, на семантику такого порівняння вплинули спільні атрибутивні характеристики СКРОМНІСТЬ, ЧИСТОТА, НЕЗАХИЩЕНІСТЬ, оскільки для української ментальності характерне уявлення про невістку як податливу й покірну свекрусі.

Як зауважує Н. Ф. Баландіна, "асоціації – це потенційний матеріал для побудови текстів. Сам же текст може мати заголовок, тотожний слову-стимулу"[3], що характерно для творчості Тютюнника-молодшого. Назви фітонімної семантики багатьох Григорових новел про життєві будні СЕЛЯНИНА, а саме:

[2] Бондар Н. В. Базові концепти української ментальності у творчості братів Тютюнників : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Запорізький національний ун-т. Полтава – Запоріжжя, 2018. С.154.

[3] Баландіна Н. Ф. Береза і калина в сучасній мовній свідомості (за матеріалами вільного асоціативного експерименту). Мовознавство. 2011. № 5. С. 57.

“ДЕРЕВІЙ”, “ЗАВ’ЯЗЬ”, “КЛЕНОВИЙ ПАГІН”, “КОРІННЯ”, “ХОЛОДНА М’ЯТА”, маючи глибинний підтекст, вражають багатством прочитань, декодувань. Символом ПЕРШОГО КОХАННЯ, що тільки-но “*проклюнулося*” є ЗАВ’ЯЗЬ, яка не зів’яне в холоді життєвих буднів, бо окурюють садок, щоб не пропала зав’язь, і розкладає ліричний герой *вогонь аж на межі, щоб тягло дим і на Сонин садок* (Гр. Тютюнник, “Зав’язь”), а з його вуст зринає споконвічна філософія українця-СЕЛЯНИНА: *буде в людей – буде і в нас…* (Там само).

Символом СМИСЛУ ЖИТТЯ і ЗЦІЛЕННЯ постає непримітна, на перший погляд, рослина ДЕРЕВІЙ, від якої *“аж здоровля прибуває…*” (Гр. Тютюнник, “Деревій”). І зцілює він, як можна здогадатися, уважно читаючи поміж рядками, не стільки тіло, скільки душу. Тому, мабуть, і живе одвічний СЕЛЯНИН, Данило Коряк, не задля збагачення, а задля чогось вищого, того, що робить людину ЛЮДИНОЮ.

Григір створює корелятивний образ фітоніма М’ЯТА й відчуття МИТТЄВОСТІ ЖИТТЯ: *земля* ***пахне*** *горішніми травами і* ***молодою м’ятою****, вічністю і* ***миттю*** (Гр. Тютюнник, “Холодна м’ята”). Спогади про далеке дитинство, яке швидко промайнуло, експлікують асоціативні опозиції М’ЯТА – ПЛЯШКА МОЛОКА, М’ЯТА – КЛЕЧЕНІ СВЯТКИ, М’ЯТА – БАБИНА ХАТА: *Вона справді була холодною і* ***пахла пляшкою молока*** *в торбині на пасьбі,* ***клечаними святками*** *в* ***бабиній хаті*** (Там само). Та основною когнітемою, на якій, напевно, і хотів закцентувати Григір, є все-таки ЗАБОРОНЕНЕ КОХАННЯ, котре герої таять глибоко в душі, бо він – набагато старший, одружений, нещасливий у шлюбі чоловік, а вона, як та ХОЛОДНА М’ЯТА, *іще й не в листочку. (...) – Молода вона ще...* (Там само).Тому й не наважується її зірвати... Художня мова Григора засвідчує діалогізацію на рівні *людина – фітонім.* КЛЕНОВИЙ ПАГІН є символом ЗГАСАЮЧОГО ЖИТТЯ*: ...сидить* ***дід Христоня*** *(...). Сидить у затишку, з того боку, де* ***кленок росте. Вірніш, не росте, а стримить із землі, бо він уже давно всох****. І кора на стовбурі облупилась.* ***Тільки один пагінець унизу остався живий, та й той листя губить – осінь почув*** (Гр. Тютюнник, “Кленовий пагін”).

Фрейм-елемент КОРІННЯ Григір використовує для реалізації символічного навантаження, як РІД, РОДИНА, імпліцитно виражених в однойменній новелі "Коріння".

Образно-смислові потенції фітонімічних концептів експлікують закоріненість українського СЕЛЯНИНА у ментальний світ, оскільки він ревно ставиться до вірувань та дотримується пов'язаних із ними звичаїв і традицій. ЗАБОБОННІСТЬ СЕЛЯНИНА оприявлюють фітоніми: ДУБ (*дуб-громовиця, громове дерево*): ***нечисть завелася на горищі****, спати не дає, жити заважає, змучила мене, заморочила, хоч із хати тікай. (...) Потрапило десь у вашу хату* ***громове дерево****...* (Г. Тютюнник, "Вир"); ХМІЛЬ, вивішування якого при пологах було обов'язковим, ***щоб дитина народилася здорова, як дуб, і кучерява, як хміль*** (Там само); ЛЮБИСТОК, оскільки здавна та й до сих пір збереглася традиція купати дітей, а особливо дівчаток, у згадуваній траві, щоб хлопці любили: *недоступне,* ***купане в любисткові****, лице царівни* (Там само)*; вже не* ***купатиме*** *ненька* ***в любистку*** (Там само); КАЛИНА, кетяги якої були обов'язковим атрибутом весільного короваю як символ ЧИСТОТИ НАРЕЧЕНОЇ, КОХАННЯ: ***уквітчаний калиною,*** *красувався* ***коровай*** (Гр. Тютюнник, "Оддавали Катрю"); РОМАШКА як квітка-ПЕРЕДБАЧЕННЯ, фітонімічний предмет ворожінь: ***обриває пелюстки на ромашці, шепочучи: "Є – нема, є – нема, є..."*** (Гр. Тютюнник, "Три зозулі з поклоном"); ЛУГ, бачення уві сні якого пророкує ПОЧАТОК НОВОГО ЩАСЛИВОГО ЖИТТЯ: ***снилося****, ніби він* ***ходив по*** *троянівському* ***лугові*** *(...)...* ***сон*** *хороший, що він ніби* ***означає нове, щасливе життя на новому місці*** (Г. Тютюнник, "Вир").

Як потверджує В. Д. Ужченко, назви реалій відбивають не флору саму по собі, а швидше зацікавленість людей у символічних властивостях елементів свого культурного середовища[4]. Сценарії (найрізноманітніші життєві ситуації, культурні стереотипи ("стійкі фіксовані структури свідомості", "фрагменти картини світу") є результатом перенесення рослинної символіки на людей. У

[4] Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу. 5-те вид., перероб. й доп. Луганськ : Альма-матер, 2005. С.230.

мовосвіті Тютюнників велика кількість метафорично мотивованих лексем пов'язується з використанням бази флористичної концептосфери. Сферою функціювання метафоричних номінацій є флористичні експліканти субфрейму СЕЛО: *будяк*, *гречка*, *дині-дубівки*, *калина, кропива, льон, мак, очерет, соняшник, тополя* тощо. У сферу мішені потрапляють фрагменти антропосфери: людина, її характер (СОРОМЛИВІСТЬ – КАЛИНА, МАК, ТРОЯНДИ: *Щоки* ***калиною*** *взялися* (Г. Тютюнник, "Вир"); *на щоках йому виступали круглі* ***макові*** *рум'янці* (Гр. Тютюнник, "Облога"); *На щоках у Наталі Миколаївни виступили ледь помітні блідо-рожеві* ***троянди*** (Гр. Тютюнник, "Климко"); СЛАБКІСТЬ – ОЧЕРЕТ (*накривають людей і ламають їх, як той* ***очерет*** (Г. Тютюнник, "Вир"); зовнішність (ПОВНОТА – ГАРБУЗИК: *в колисці тугенький, мов* ***гарбузик***, *хлопчик гойдається* (Там само); СИНЬООКІСТЬ – ЛЬОН: *Орися, що в очах* ***льон*** *цвіте* (Там само); ДОВГЕ ВОЛОССЯ – ЛЬОН: *довге,* ***як льон, волосся*** (Там само); ГРУДИ – ДИНІ-ДУБІВКИ: ***як дині-дубівки****, розхристані* ***груди*** (Там само); фізичний стан (БІЛЬ – КРОПИВА: ***жальнуло, мов старою кропивою****, що аж присів* (Гр. Тютюнник, "Син приїхав"); КРОВ – КАЛИНА: *червона* ***кров*** *на білій сорочці* ***калину розвішала*** (Г. Тютюнник, "Вир"), ЧЕРВОНІ ВІД ХОЛОДУ ВУХА – МАКОВІ ПЕЛЮСТКИ: *не чула того морозу, лише* ***вуха цвіли, мов дві макові пелюстки*** (Гр. Тютюнник, "Вуточка"); внутрішній стан (ПЛАЧЕВНЕ ЖАЛКУВАННЯ – КИСЛИЦІ: *як женишся на тій прояві, то* ***кислички тобі****, внуче,* ***не тільки снитимуться, а ще й привидяться*** (Гр. Тютюнник, "Зав'язь"); поведінка (НЕДОЛАДНІСТЬ УЧИНКІВ – ЗОЛОТЕ ГІЛЛЯ: *скрізь за ним* ***золоте гілля росте*** (Г. Тютюнник, "Вир"); НЕСТРИМНІСТЬ – БУДЯК: *зам* ***схопився, як з будяків*** (Там само); СТЕЖЕННЯ – СОНЯШНИК: *він* ***крутив за нею головою****, як* ***соняшник*** *за сонцем* (Там само), ПОДРУЖНЯ ЗРАДА – ГРЕЧКА*: Може, десь* ***у гречку вскочила****?* (Там само); *Як схоче* ***в гречку скакнути****, то й на налигачі не вдержиш* (Г. Тютюнник, "Оддавали Катрю").

Функційними у творчому доробку братів-письменників є фітоніми ВЕРБА, СОСНА, ДУБ. Знаковість ВЕРБИ як найпродуктивнішого експліканта субфрейму РОСЛИНИ СЕЛА є цілком виправданою, оскільки мала батьківщина

митців – Шилівка, що стала прототипом українського СЕЛА в текстах письменників, і справді не мислиться без ВЕРБ: *зір жадібно мацає* ***в зеленому шумовинні верб*** *за горою червоний бовдур рідної хати* (Г. Тютюнник, "Вир"); ***У густих вербах*** *причаїлася, огорнута темрявою, маленька хатинка* (Там само). Залюбленість братів у цей фітонім потверджується й використанням демінутивів *вербички*, *вербеня*, поєднанням із присвійним займенником *наша* та експлікацією ВЕРБИ як СВЯТИНІ: ***Верби*** *жовтіли і* ***слали*** *на блакить води* ***золоті ризи*** (Г. Тютюнник, "Вир"). Для українського світогляду притаманним є уявлення про ВЕРБУ як "справжнє українське дерево", красу "селянських городів"[5], однак у творах Тютюнників вона є невід'ємним фітонімічним елементом не лише ГОРОДІВ, РІЧКИ, ЛЕВАД ***(верб****, що росли на* ***городі*** (Г. Тютюнник, "Вир"); ***понад Ташанню у вербах*** *шумів вітер* (Там само); ***Верби*** *кидали* ***на леваду*** *широкі тіні* (Там само), а й ПОЛТАВСЬКОГО ШЛЯХУ, який *розтинає село навпіл і* ***попід старезними в три охвати вербами (...) пнеться*** *на Беєву гору* (Гр. Тютюнник, "Коріння"). Відтворення іманентного складника українського ШЛЯХУ вможливлено завдяки атрибутиву *придорожні*: ***придорожні верби*** *і білі хати* (Г. Тютюнник, "Вир"); *віття* ***придорожніх верб*** *ніжно постьобувало його по грудях* (Там само). ВЕРБА є уособленням РІДНОГО ДОМУ. Персонаж однієї з новел Григора, сумуючи за малою батьківщиною, яку в пошуках кращого життя змушений був покинути, асоціює своє СЕЛО з ВЕРБОЮ: ***біля воріту вербі – ти****... М'який,* ***пам'ятаєш нашу вербу****?* (Гр. Тютюнник, "М'який").

ВЕРБА є прикметним знаком української ландшафтної культури. Її вологолюбність, а ВЕРБА завжди росла побіля води (***Навколо ставка – верби*** *густим вінком* (Г. Тютюнник, "Вир")), стала однією з причин шанування цього фітоніма народом, який протягом віків побожно ставився до води. Ще давні українці запримітили, що ВЕРБА очищує воду, надає їй особливого смаку[6]. Мабуть, тому часто побіля ВЕРБ копали криниці: *Від* ***колодязя,*** *що стояв на вигоні* ***між вербами*** (Г. Тютюнник, "Вир"), саме ВЕРБОВИМ коряком набирали

[5] Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. С.75-77.
[6] Словник символів культури України / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, М.К. Дмитренка. Київ : Міленіум, 2002. С.35

воду: *зачерпнув* ***вербовим коряком*** *води з криниці* (Там само), а ВЕРБОВИМ кружком накривали уже набрану: *...****пахучий вербовий кружок****, що ним накривала воду* (Гр. Тютюнник, "Вуточка").

У мовопросторах Тютюнників простежено асоціативний зв'язок ВЕРБИ зі ще одним концептом ПТАХ, що символізує ВОЛЕЛЮБНІСТЬ: *...****на вербі чорногуз*** *гніздо намостив* (Г. Тютюнник, "Вир"); *...****над*** *вашою* ***вербою*** *вже* ***бушля*** *кружляє...* (Гр. Тютюнник, "Бушля"). Як ВЕРБА для ПТАХА, так і СЕЛО для УКРАЇНЦЯ є тим пристановищем, сакральним ОБЕРЕГОМ, де зароджуються і плекаються духовні первні буття. Фітонім ВЕРБА в текстах Тютюнників експлікує й таку когнітему, як СУМ (***Верби сплакували листям****, і* ***золоті сльози*** *гнало за водою* (Г. Тютюнник, "Вир"), що сполучається з меланхолійною, інтровертною, мрійливою вдачею українця: *Ой, пливи, пливи,* ***вербовий листочок****, та й у тихий Дунай, а* ***де ж то муж ходить, де мій брат ночує****?* (Там само). ВЕРБА, за М. І. Костомаровим, є також центром сільського життя, місцем зустрічі, це "символ зібрань і побачень"[7]: *...****поцілує під вербами*** *в пахучі коси, пригорне* (Г. Тютюнник, "Вир"); *...****вербами*** *(в їхніх дуплах, що починалися від землі,* ***ховалися в негоду закохані)*** (Гр. Тютюнник, "Коріння"). Минають роки, а ВЕРБА так і залишається німим СВІДКОМ радощів і тривог СЕЛЯНИНА: *...понад річкою –* ***до верби****. (...)* ***бабусі, дідусі і молодші та діти сходяться сюди*** *щонеділі* ***на балачку*** (Гр. Тютюнник, "Вогник далеко в степу"). І нехай *кора давно обсипалася, спід почав братися мохом,* та ще *стовбур блищить*, як символ БЕЗПЕРЕРВНОСТІ, КОЛООБІГУ ЖИТТЯ, бо, хоч важко складається доля СЕЛА, воно живе наперекір усьому, як та Григорова ВЕРБА, що *у воду впала (...). Упала та й досі лежить, бо таки* ***міцно вчепилася корінням за кручу*** (Гр. Тютюнник, "Біла мара"), утверджуючи НЕЗНИЩЕННІСТЬ, ТУГОЖИЛЬНІСТЬ УКРАЇНСТВА, приреченого на вікове виборювання права на існування.

[7] Костомаров М. І. Слов'янська міфологія / упоряд., приміт. І. П. Бетко, А. М. Полотай; вступна ст. М. Т. Яценка. Київ: Либідь, 1994. С.75

Часто письменники апелюють до таких фітонімів, як СОСНА й ДУБ, репрезентантів локусу ЛІС, що має диференційні семи видового значення: БІР (СОСНА, СОСНЯК), ДУБИНА: *чорніли соснові* ***бори*** *– один коло млина під хутором Лейбівкою, другий коло* ***Дубини*** *– лугового закутка* (Г. Тютюнник, "Вир"); *пішли в шкільний* ***сосняк*** (Там само); ***в сосні*** *вже крони зімкнуло пітьмою* (Гр. Тютюнник, "Дивак"). ДУБ, СОСНА належать до загальнослов'янської світоглядної традиції, але набувають своїх етнічних особливостей. ДУБ – багаторічне листяне дерево з міцною деревиною – має символічне навантаження: МОГУТНІСТЬ, ВИТРИВАЛІСТЬ, ГОРДІСТЬ: ***велетень дуб умирав особливо неохоче.*** *Коли його підпиляли, він ще ганяв по собі соки від міцного, живучого і вірного його життю кореня, шумів листям, і* ***гордо*** *кланявся сонцю, і все* ***не здавався волі людей*** (Г. Тютюнник, "Вир"). Метафоричне переосмислення міцності і твердості деревини, яка мало реагує на зовнішні впливи лягло в основу номенів *задубенілий, одубілий*: *люди,* ***задубілі*** *від двогодинного стояння* (Там само); *...з твердим од* ***задубенілого*** *поту коміром* (Гр. Тютюнник, "Облога"); *...насилу розтуляючи для усмішки* ***одубілі*** *губи* (Гр. Тютюнник, "Азарт"); *...з моїх* ***одубілих*** *пальців* (Гр. Тютюнник, "Вогник далеко в степу"). Мовці зіставляють властивості ДУБА і з людськими якостями, що осмислено як матеріали чи речовини. Так утворюються асоціативні опозиції ДУБ – МІЦЬ, ДУБ – СМАГЛЯВІСТЬ: *взявши* ***важку, як з дуба, руку*** (Г. Тютюнник, "Вир"); ***смугле, як дуб, тіло*** *Тимка* (Там само). У мовосвіті Григорія ДУБ є також символом РОДУ: *рідне дворище (...). Тільки* ***два дуби ще стоять*** *біля дороги. Стовбури товсті, як жлукта, чорні, як залізом обкуті. Е,* ***ще не перевівся наш рід*** (Г. Тютюнник, "Вир").

У мікротекстах Тютюнника-старшого фіксуємо цікавий звичай ПОЛТАВСЬКОГО СЕЛЯНИНА: при пологах вивішувати в кімнаті гілочку ДУБА: *повісила в сінях* ***дубову гіллячку з торішнім листям*** *і віночок з хмелю:* ***щоб дитина народилася здорова, як дуб****, і кучерява, як хміль* (Там само), де експліковано знаковість ДУБА як ОБЕРЕГУ. Як зазначає В. В. Жайворонок, "з дубових колод видовбували раніше й домовини (пізніше їх почали робити з

дубових дощок)”[8]: *дядькові Артемові* ***соснова труна не личить, тільки дубову треба*** (Гр. Тютюнник, “Житіє Артема Безвіконного”). Семантика цього сценарію відбилася й на когніції фразеологізмів: *дýба дáти, дýба врі́зати, одубіти*, що експлікують когнітему СМЕРТЬ: *Базар скорее, чем ты,* ***дуба вріже*** (Гр. Тютюнник, “Житіє Артема Безвіконного”), *водив би на шворці, доки б він і* ***дуба врізав****, щоб знав, як на чужі землі нападати* (Г. Тютюнник, “Вир”). Схоже семантичне наповнення має фітонім СОСНА, образно-смислова потенція вічнозеленого дерева якого лягла в основу когніції – вічна ПАМ’ЯТЬ: *...квіти, червоні й жовті, сині й білі, сурмлять до сонця у саморобних* ***вінках із соснового гілля (...) Одружують Степана з землею...*** (Гр. Тютюнник, “Три плачі над Степаном”). Фітонім СОСНА в ідіостилі Григора має концептуальне навантаження символу РІДНОГО ДОМУ: *...увійду* ***в сосни “великі”****, –* ***у нас їх називають ще: “ті, що твій тато садив”*** (Гр. Тютюнник, “Три зозулі з поклоном”)*;* ***снилася*** *мені моя* ***сосна.(...). Сосна – а за нею річки синє крило...***(Там само). Знаковою, власне авторською когнітемою цього фітоніма в мовосвіті Тютюнника-молодшого є ТАТО, близька до болю людина, яка з далеких засвітів, через посередництво посадженого власноруч дерева, дає знати, що завжди поряд: *А ще думаю: “Чому вони не одружилися, отак одно одного чуючи?”–* ***“Тоді не було б тебе...”*** *–* ***шумить велика “татова сосна”*** (Там само). Протиставлення людини з СОСНОЮ в мовопросторі Григорія увиразнює оцінний компонент останньої*:* ***Натовкти твоїм дурним лобом об сосну шкода – всохне. Вона хоч тінь дає****, а ти на якого чортового батька живеш на світі?* (Г. Тютюнник, “Вир”). Аналізований фітонім має власне українську культурну прагматику. Як потверджує В. В. Жайворонок, “соснові шишки стали символом родючості та плодючості, і тому на весілля випікають ши́шки”[9]. Не лишив поза своєю увагою цей звичай і Григір: ***На весілля таке печуть: шишками зветься*** (Гр. Тютюнник, “Іван Срібний”).

[8] Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. С.203.
[9] Там само. С.571.

Отже, субфрейм РОСЛИНИ СЕЛА не тільки експлікує давні знання українців про рослинний світ, а й потверджує важливу роль фітонімів у житті СЕЛЯНИНА, виражаючи його традиційно-звичаєві устої (ВЕРБА, ДУБ-ГРОМОВИЦЯ, ХМІЛЬ, ЛЮБИСТОК, КАЛИНА, СОСНА тощо). Тексти Тютюнників репрезентують культурно марковані фітоніми: БАРВІНОК, БРАТ-І-СЕСТРА, ВЕРБА, ДЕРЕВІЙ, ЖИТО, КАЛИНА, ЛЮБИСТОК, ПШЕНИЦЯ, СПОРИШ, ХМІЛЬ, ЧОРНОБРИВЦІ тощо. Полтавською специфікою наділені – ГАЙСТРИ, ГЛЕЧИКИ, ЖАБ'ЯЧЕ МИЛО, НЕВІСТОЧКИ, РАЙКА. Широке асоціативне тло зумовило появу значної кількості символічних значень (ЗЦІЛЕННЯ, СУМ, ОБЕРІГ, ТАТО, КОХАННЯ, СМЕРТЬ, ПАМ'ЯТЬ тощо), із-поміж яких є ідіоетнічні (УКРАЇНА, СЕЛО, РІДНИЙ ДІМ).

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

Володимир ІЩЕНКО,
к. пед. н., доцент, доцент кафедри психології та педагогіки, Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
Ярослав БЛОХА,
к. філос. н., доцент, доцент кафедри українознавства, культури та документознавства, Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»
Оксана СКУБІЙ,
асистент кафедри психології та педагогіки, Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

ГОТОВНІСТЬ СТУДЕНТІВ ДО ПРОФЕСІЙНОГО САМОВДОСКОНАЛЕННЯ ЯК ФІЛОСОФСЬКА ОСНОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТИ

З процесом демократизації суспільства творча самостійність особистості все більшою мірою стає потребою, що пов'язана з постійною необхідністю її загальної і спеціальної освіченості. Перехід до ринку, конкурентоспроможність виробництва в ринкових умовах, нові вимоги до працевлаштування багато в чому залежать від здатності й готовності людини до професійної діяльності, розвинутих умінь і готовності вирішувати соціально-психологічні, економічні та науково-технічні завдання, впроваджувати й освоювати нову техніку, технологію. Це потребує від людини цілеспрямованих, енергійних зусиль і здатності переборювати сформовані стереотипи, підходи в підвищенні своєї

професійної компетентності, а також відносно власного інтелекту в самоосвіті, своїх професійних та особистісних якостей.

Доцільність теми цілеспрямованого формування готовності до професійного самовдосконалення у студентів ЗВО обумовлена об'єктивною потребою суспільства в підготовці конкурентоздатних фахівців педагогічних спеціальностей, забезпеченні високої якості освіти й визначається необхідністю здійснення цілісного комплексного аналізу підготовки студентів до професійного самовдосконалення, спрямованого на розробку й обґрунтування його ефективної організації на основі визначення її специфічності порівняно з навчальним процесом, який відбувається в сучасній вищій педагогічній школі.

Теоретичний аналіз проблеми підготовки студентів до професійного самовдосконалення в педагогічній теорії та практиці діяльності закладів вищої освіти України та зарубіжних країн засвідчив, що значна увага приділяється вивченню методологічних, теоретичних, методичних аспектів підготовки майбутнього педагога. Незважаючи на світовий досвід, професійна підготовка майбутнього вчителя до професійного самовдосконалення не набула комплексного, системного висвітлення на початку XXI століття. Вивчення світових тенденцій і узагальнення зарубіжного досвіду професійної підготовки майбутнього педагога (у Великій Британії, Латвії, Німеччині, Нідерландах, Республіці Польща, Франції, Фінляндії, США, Чехії тощо) сприяло виявленню найбільш вагомих ідей, що раціонально упроваджувалися у ЗВО України.

Серед них найбільш доцільними є: розробка державних, галузевих стандартів вищої педагогічної освіти на основі компетентнісного підходу; використання різних траєкторій професійної багатопрофільної підготовки бакалаврів, спеціалістів, магістрів за паралельними, послідовними, інтегрованими, комбінованими моделями; диверсифікація освітньо-професійних програм поєднання ступеня з двох спеціальностей або двох галузей знань;

формування змісту на основі міждисциплінарної інтеграції, фундаменталізації, професіоналізації, модульності та кредитного виміру якості[1].

Аналіз теоретико-гносеологічних знань свідчить, що професійний саморозвиток є інтегративним творчим процесом свідомого особистісного становлення, у результаті якого відбувається формування мотиваційної, когнітивної, ціннісної та діяльнісної сфер фахівця; професійно-особистісний саморозвиток здійснюється за допомогою механізмів самопізнання, самоорганізації, самоосвіти, самооцінки, саморегуляції, як прагнення до самоактуалізації на основі розвитку професійного мислення, реалізації творчого потенціалу, різноманітних форм дослідницької діяльності та інших способів інтенсифікації цього процесу; самовдосконалення є найважливішим шляхом формування себе не тільки як професіонала, а перш за все як особистості, розвитку своїх здібностей, набуття знань і вмінь[2].

Початок наукового осмислення проблеми менеджменту у вітчизняній управлінській та соціологічній літературі можна віднести до середини 90-х років XX ст. У одній з перших публікацій на цю тему В. Панок зробив спробу «введення в проблему» самоменеджменту, висунуті на обговорення деякі контури моделі самоменеджменту[3]. Дещо раніше поняття «самоменеджмент» було введено в науковий обіг Л. Зайвертом, керівником Інституту раціонального використання часу в Німеччині[4]. Інтерес до цієї проблеми не випадковий. Він обумовлений логікою розвитку управлінських знань. Самоменеджмент як новий напрямок у сучасному менеджменті виник у відповідь на зміни в управлінській ситуації у світі: зростання масштабів і динамізм змін у підприємництві та бізнесі вимагають від менеджерів освоєння нових підходів і навичок управління, боротьби з можливістю власного відставання, безперервності саморозвитку; наростання невизначеності, тиску і напруженості в різних формах

[1] Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України: історія, теорія, практика. Київ : Либідь, 1998. С.52-58.
[2] Зязюн І. А. Філософія педагогічної діяльності. Київ : Видавничий центр НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2008. С.74-76.
[3] Панок В. Соціальне проектування і прикладна психологія. Соціальна психологія. 2003. №2. С. 22-23.
[4] Грищенко В.О., Архипов О.Г., Журомська Л.М. Самоменеджмент: навч. посіб. / Східноукраїнський національний ун-т ім. Володимира Даля; Холдинг МЖК «Мрія». Луганськ : Видавництво СНУ ім. В. Даля, 2006. С.15-16.

життєдіяльності і пов'язаних з цим стресів вимагають від менеджерів вміння керувати собою; перетворення творчого потенціалу працівника в найцінніший капітал організації висуває вимогу збереження і розвитку цього потенціалу, в тому числі і самими працівниками[5].

Вичерпання можливостей багатьох традиційних шкіл і методів управління ставить менеджерів перед необхідністю освоєння сучасних управлінських прийомів переоцінки свого потенціалу і роботи над його розвитком. Безсумнівно, мають рацію німецькі дослідники проблем практичного менеджменту і ділової кар'єри Бербель і Хайнц Швальбе, які стверджують: «Щоб домогтися успіху, потрібно вміти управляти собою»[6]. Саме потреба в мотивації творчого потенціалу кожного працівника і неможливість задовольнити її в рамках традиційного менеджменту викликали до життя процес соціологізування і психологізації менеджменту, на хвилі якого і виник напрямок самоменеджменту, що відкриває перспективи для дослідження і практичної реалізації індивідуальної ділової кар'єри[7].

В управлінській літературі останніх років з'явилися видання з теорії та практики самоменеджменту, проаналізовані з точки зору їх корисності для здійснення ефективної ділової кар'єри[8]. Підготовка майбутнього педагога до професійного самовдосконалення характеризується системною цілісністю, динамічністю, системоутворюючими зв’язками, суб’єкт-суб’єктним характером взаємодії, керованістю та самокерованістю в процесі навчання інтегрованої підготовки. У результаті особа здобуває освітньо-кваліфікаційний рівень бакалавра, магістра, в неї формується готовність до особистісно-професійного розвитку й самовдосконалення[9].

[5] Грищенко В.О., Архипов О.Г., Журомська Л.М. Самоменеджмент: навч. посіб. / Східноукраїнський національний ун-т ім. Володимира Даля; Холдинг МЖК «Мрія». Луганськ : Видавництво СНУ ім. В. Даля, 2006. С.20-22.

[6] Грищенко В.О., Архипов О.Г., Журомська Л.М. Самоменеджмент: навч. посіб. / Східноукраїнський національний ун-т ім. Володимира Даля; Холдинг МЖК «Мрія». Луганськ : Видавництво СНУ ім. В. Даля, 2006. С.36-38.

[7] Панок В. Соціальне проектування і прикладна психологія. Соціальна психологія. 2003. №2. С. 26-27.

[8] Комар Ю. М. Самоменеджмент навчання: Навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів / Донецький ін-т ринку та соціальної політики. Донецьк : ДІРСП, 2005. С.13-14.

[9] Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України: історія, теорія, практика. Київ : Либідь, 1998. С.64-65.

Теоретико-методичну концепцію формування готовності до професійного самовдосконалення студентів ЗВО створено на основі органічного поєднання паралельних процесів: внутрішньоуніверситетської теоретико-методичної підготовки викладачів і студентів до особистісно-професійного розвитку й самовдосконалення та педагогічної підтримки суб'єктів освітнього процесу до особистісно-професійного самовдосконалення в підготовці в умовах ЗВО.

Цілеспрямоване формування готовності до особистісно-професійного розвитку й самовдосконалення в майбутніх вчителів сприяє підвищенню якості їхньої професійної підготовки, формуванню мобільності, конкурентоздатності на ринку праці. Концепція ґрунтується на розумінні сформованості у студентів рівня готовності до професійного самовдосконалення як невід'ємного складника особистісно-професійної характеристики майбутнього педагога, його професійної компетентності, професійної майстерності, професіоналізму. Концепція підготовки майбутніх вчителів до професійного самовдосконалення ґрунтується на таких положеннях: особистість студента ЗВО розглядається як суб'єкт професійного розвитку, який має відбуватися з урахуванням інтересів, переконань і здібностей, а також за узгодженням цих інтересів з потребами суспільства; професійне самовдосконалення є найважливішим шляхом формування себе не тільки як професіонала, а перш за все як особистості, розвитку своїх здібностей, набуття знань і вмінь, успішність його формування може відбуватися тільки за умов забезпечення ефективної стійкої педагогічної взаємодії суб'єктів навчального процесу; професійне самовдосконалення майбутнього вчителя – процес інтеграції особистісного і професійного складників професійного зростання студента ЗВО від початкового рівня готовності до майбутньої професійної діяльності – до нового рівня через формування відповідних знань і вмінь, які уможливлюють повне розкриття його мотиваційного, когнітивно-операційного та особистісно-діяльнісного компонентів[10].

[10] Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. Кн. 1: Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. Київ : Либідь, 2003. С.42-43.

Досягнення високого рівня сформованої готовності студента ЗВО до професійного самовдосконалення відбувається у разі забезпечення необхідних і достатніх психолого-педагогічних умов та запровадження інтеграційного підходу щодо вибору змісту навчання, засобів, форм і методів навчання, а також ґрунтується на прагненні кожної особистості до самореалізації. Доведено, що професійне самовдосконалення є найважливішим складником професійної підготовки майбутнього вчителя, що забезпечує його мобільність і конкурентоздатність на сучасному й майбутньому ринку праці, дозволяє найбільш повно розкрити свій особистісно-професійний потенціал у професійній діяльності, спираючись на загальнопедагогічні та спеціальні знання, уміння і навички[11].

Професійне самовдосконалення є системою, інтегративною єдністю таких структурних компонентів: особистісного, змістовно-операційного та рефлексивного компонентів, які діалектично пов'язані між собою. Динаміка їх розвитку залежить від цілеспрямованості та інтенсивності впливу на них, створення відповідного освітнього середовища, психолого-педагогічних умов, урахування особистих потреб, інтересів, прагнень майбутніх фахівців педагогічного профілю[12].

Ефективність упровадження системи підготовки підтверджують динаміка готовності студентів до навчання в педагогічному університеті за обраною спеціальністю та динаміка ставлення до самоменеджменту студентів педагогічного університету і є позитивною[13]. Дані доводять, що у майбутніх вчителів був суттєвий чинник у професійному саморозвитку – професійний інтерес, який виявився у спрямованості особистості на оволодінні обраною професією – умови для розвитку професійної спрямованості.

[11] Зязюн І. А. Філософія педагогічної діяльності. Київ : Видавничий центр НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2008. С.82-83.
[12] Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. Кн. 1: Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. Київ : Либідь, 2003. С.46-47.
[13] Комар Ю. М. Самоменеджмент навчання: Навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів / Донецький ін-т ринку та соціальної політики. Донецьк : ДІРСП, 2005. С.24-25.

Професійний саморозвиток майбутнього педагога можна розглядати як процес інтеграції особистісного і професійного складників зростання студента ЗВО від початкового рівня готовності до майбутньої професійної діяльності – до нового рівня через формування відповідних знань і вмінь. З урахуванням розуміння професійного самовдосконалення як невід'ємного компонента професійної підготовки фахівців запропоновано таку дефініцію: готовність до професійного самовдосконалення особистості майбутнього вчителя – як особистісне новоутворення, що відображає зміни не тільки у свідомості людини в найбільш повному виявленні вищої потреби в особистісно-професійному розвитку, але й набуття відповідних знань (науково-теоретичних, практично-процесуальних, знань щодо здійснення педагогічної діяльності), оволодінні й використанні сукупності вмінь (базових, які відбивають особливості саме особистості людини; професійних, які відображають специфіку педагогічної діяльності; акмеологічних, спрямованих на досягнення акме-вершин) та застосуванні своїх здібностей і потенційних можливостей у діяльності зі створення нового, суспільно значущого продукту, метою якої є самоствердження людини в суспільстві[14].

Необхідними й достатніми психолого-педагогічними умовами ефективної реалізації системи підготовки майбутніх вчителів до професійного самовдосконалення є такі: здійснення теоретико-методичної підготовки викладачів і студентів до формування готовності до професійного самовдосконалення; мотиваційно-ціннісне забезпечення процесу формування готовності до професійного самовдосконалення, що виникає на основі усталеного інтересу й мотивації; організація особистісно-орієнтованої підготовки студентів на основі діяльнісного підходу та інтегрованої структури виробничої діяльності; забезпечення ефективної стійкої педагогічної взаємодії суб'єктів навчального процесу; запровадження інтеграційного підходу щодо вибору форм і методів; впровадження у процес навчання інтегрованих

[14] Зязюн І. А. Філософія педагогічної діяльності. Київ : Видавничий центр НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2008. С.92-93.

психолого-педагогічних й управлінських дисциплін, які забезпечують основами знань у сфері особистісно-професійного розвитку й самовдосконалення; створення ефективного освітнього середовища, яке надає можливості саморозвитку й самореалізації; проведення педагогічного моніторингу з метою визначення рівня особистісно-професійного розвитку студентів[15].

Важливе значення для забезпечення ефективної підготовки майбутнього педагога до професійного самовдосконалення має розроблений і впроваджений навчально-методичний комплекс для викладачів і студентів ЗВО, що включає програми, змістовні модулі дисциплін, розроблені за вимогами кредитно-модульного навчання методичні посібники; технології[16].

Установлено, що така підготовка як цілісний процес включає: запровадження інтеграційного підходу щодо вибору форм і методів; впровадження в процес навчання інтегрованих психолого-педагогічних та управлінських дисциплін, які забезпечують основами знань у напряму особистісно-професійного розвитку й самовдосконалення («Основи управління соціальними системами», «Управління розвитком соціально-економічних систем», «Сучасні управлінські технології» для студентів педагогічних спеціальностей) і психолого-педагогічної підготовки (курс «Основи психології та педагогіки» для студентів усіх спеціальностей та курс «Моделювання освітньої та професійної підготовки майбутнього фахівця в умовах педагогічного університету» для слухачів магістерської програми спеціальності «Педагогіка вищої школи»); проведення зі студентами й викладачами тренінгів з розвитку навичок і вмінь особистісно-професійного розвитку й самовдосконалення; організацію позааудиторної та виховної роботи (диспути, дискусії, «круглі столи»); педагогічне консультування й педагогічна підтримка підвищення рівня сформованої готовності до професійного самовдосконалення суб'єктів освітнього процесу[17].

[15] Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. Кн. 1: Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. Київ : Либідь, 2003. С.51-52.
[16] Комар Ю. М. Самоменеджмент навчання: Навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів / Донецький ін-т ринку та соціальної політики. Донецьк : ДІРСП, 2005. С.34-35.
[17] Там само. С.36-38.

Отже, аналіз проблеми підготовки студентів закладів вищої освіти до професійного самовдосконалення засвідчив її високу актуальність у контексті демократизації суспільства, переходу до ринкових умов і зростання вимог до конкурентоздатності фахівців, зокрема педагогічних спеціальностей. Професійне самовдосконалення є інтегративним процесом, що поєднує мотиваційну, когнітивну, ціннісну та діяльнісну сфери, спрямовані на формування особистості як професіонала та розвиток її здібностей через механізми самопізнання, самоорганізації, самоосвіти, самооцінки та саморегуляції.

Теоретичне осмислення проблеми, включаючи світовий досвід (Велика Британія, Латвія, Німеччина, Нідерланди, Польща, Франція, Фінляндія, США, Чехія), дозволило виявити ключові підходи до підготовки педагогів, як-то компетентнісний підхід, диверсифікація освітніх програм, міждисциплінарна інтеграція, модульність та професіоналізація змісту освіти. Водночас в Україні на початку XXI століття проблема професійного самовдосконалення майбутніх учителів не отримала комплексного системного висвітлення, що підкреслює необхідність розробки цілісної теоретико-методичної концепції.

Запропонована концепція формування готовності студентів ЗВО до професійного самовдосконалення базується на інтеграції внутрішньо-університетської підготовки викладачів і студентів, педагогічної підтримки та створення сприятливого освітнього середовища. Вона враховує особистість студента як суб’єкта професійного розвитку, орієнтованого на поєднання особистих інтересів із суспільними потребами. Ефективність підготовки забезпечується через інтеграційний підхід до вибору змісту, форм і методів навчання, впровадження психолого-педагогічних і управлінських дисциплін, організацію тренінгів, позааудиторної роботи та педагогічного моніторингу.

Ключовим результатом є формування готовності майбутніх педагогів до професійного самовдосконалення як особистісного новоутворення, що охоплює мотиваційні, когнітивно-операційні та діяльнісні компоненти. Це сприяє підвищенню якості професійної підготовки, розвитку мобільності та конкурентоздатності фахівців на ринку праці.

Сорока Діана Геннадіївна
доктор філософії
старша викладачка кафедри психології та соціальної роботи
Комунальний заклад вищої освіти «Хортицька національна академія», Україна

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА НА ПРОЦЕС АДАПТАЦІЇ МОЛОДІ З НАБУТОЮ ІНВАЛІДНІСТЮ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Інвалідність та фізичні обмеження завжди були частиною людського життя. Археологічні дослідження свідчать про те, що ще у найдавніші часи люди зазнавали серйозних травм і ушкоджень, проте могли жити після цього значний час. Згодом інвалідність набувала соціального значення, і до сьогодні люди з фізичними або ментальними порушеннями часто стикаються зі стигматизацією та дискримінацією у суспільстві.

Особи з інвалідністю присутні серед усіх верств населення. До цієї категорії належать люди з ураженням опорно-рухового апарату, центральної та периферичної нервової системи; особи з психічними розладами, розумовою відсталістю; люди з порушенням слуху та зору, ураженням внутрішніх органів, онкологічними захворюваннями. Кількість людей з інвалідністю зростає, хоча причини та наслідки різняться: це можуть бути набуті ушкодження внаслідок воєнних дій на сході країни, соціально-економічні чинники або різний рівень державної підтримки.

Проблема інвалідності має глобальний характер: у світі близько 15% населення мають ті чи інші обмеження, а в Україні на початок 2018 року таких осіб налічувалося приблизно 2,6 млн, з яких майже 80% — працездатного віку. Значну частку складають діти — понад 167 тис. (2% від усіх дітей). При цьому, якщо враховувати міжнародні класифікації, реальна кількість людей з

інвалідністю значно вища, оскільки інвалідність може бути тимчасовою та не обов'язково вродженою чи набутою.

Підходи до проблеми інвалідності різняться — від відторгнення та ізоляції «неповноцінних членів» суспільства до інтеграції осіб з обмеженими можливостями та створення безбар'єрного середовища. До цього часу немає єдиного загальноприйнятого визначення інвалідності, хоча існують численні спроби його формулювання. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) у Міжнародній класифікації функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я (МКФ) враховує соціальні аспекти інвалідності та не розглядає її виключно як медичну або біологічну дисфункцію. Інвалідність визначається як будь-яке обмеження або нездатність унаслідок фізичної чи психічної вади виконувати діяльність у межах, що вважаються нормальними для людини.

Соціальне середовище відіграє визначальну роль у процесі адаптації молоді з набутою інвалідністю. Адаптація розглядається як багаторівневий процес інтеграції особистості у нові соціальні, психологічні та фізичні умови життя після втрати здоров'я.

Стигматизація осіб з інвалідністю як соціальної групи стає все більш помітним соціокультурним явищем. Механізми стигматизації проявляються не лише у зовнішніх соціальних оцінках, а й на рівні самоідентифікації, що отримало назву самостигматизації. Як зазначав Е. Лемерт, під впливом соціальної стигми особистість поступово вживається у запропонований їй образ[1]. При цьому поведінка та цілеспрямованість стигмованого індивіда формуються відповідно до очікувань, закріплених за його соціальною роллю.

Наприклад, людина, яка частково втратила працездатність, під впливом ярлика «безпорадного хворого» може з часом відмовитися від активної діяльності, навіть якщо її фізичний потенціал успішно відновлюється у процесі реабілітації. Крім того, соціальна стигма може сприяти розвитку у індивіда певних особистісних рис, таких як інфантильність, слабовілля або пасивність. У

[1] Лемерт Е. Social Pathology: A Systematic Approach to the Theory of Sociopathic Behavior / E. Lemert. — New York : McGraw-Hill, 1951. — 312 p.

випадку самостигматизації вже не настільки важливе сприйняття людини оточуючими – її соціальна поведінка та внутрішні установки визначаються її власним сприйняттям себе як члена певної групи. Якщо особистість ідентифікує себе як представника певної спільноти, її поведінка та ціннісні орієнтири будуть формуватися відповідно до цієї ідентифікації.

У сучасному українському суспільстві проблема інтеграції молоді з інвалідністю стає особливо актуальною у зв'язку з військовими діями, травмами, соціальними викликами та зростанням інклюзивної політики.

Інклюзивна політика держави є ключовим чинником, що визначає ефективність процесу соціальної адаптації молоді з набутою інвалідністю. Вона передбачає створення умов, за яких особистість з обмеженими фізичними можливостями може повноцінно реалізувати свої права на освіту, працевлаштування, участь у громадському житті та культурному розвитку.

В Україні правове підґрунтя інклюзивної політики формують Конституція, Закон України «Про соціальну підтримку осіб з інвалідністю», Закон «Про освіту» та ратифікована Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю. Ці нормативні акти забезпечують рівність можливостей та визначають зобов'язання держави щодо усунення бар'єрів і створення доступного середовища.

На практичному рівні держава реалізує інклюзивну політику через національні стратегії та програми, серед яких Національна стратегія щодо осіб з інвалідністю на 2023–2030 роки. Вона спрямована на розвиток доступної інфраструктури, інклюзивної освіти, професійної реабілітації та працевлаштування осіб з інвалідністю.

Інституційна підтримка держави включає діяльність реабілітаційних центрів, соціальних служб, громадських організацій та міжнародних партнерів. Такі заходи сприяють підвищенню рівня соціальної включеності молоді, розвитку самостійності, підвищенню самооцінки та формуванню життєвої стійкості.

Завдяки реалізації державної інклюзивної політики молодь з інвалідністю отримує можливість не лише адаптуватися до соціального середовища, а й

активно брати участь у житті суспільства, що значно підвищує ефективність її соціальної інтеграції та особистісного розвитку.

Зростає кількість досліджень, присвячених негативним психосоціальним змінам та пов'язаним зі стресом реакціям у військових ветеранів з ампутованими кінцівками. Хоча ці дослідження дозволяють описати шкідливі наслідки ампутації, спричиненої бойовими діями, досліджень, що вивчають фактори, які можуть сприяти посттравматичному росту (PTG) - позитивним змінам у житті після травми, обмежена кількість[2].

Метою одного з досліджень було проаналізувати взаємозв'язок між PTG, соціально-демографічними характеристиками, параметрами ампутації та стратегіями подолання у 106 турецьких військових ветеранів (середній вік = 23,40 ± 2,62 року) з ампутаціями нижніх кінцівок[3], отриманими під час бойових дій. Ієрархічний регресійний аналіз показав, що стратегії подолання, орієнтовані на проблему, є значущими предикторами PTG, тоді як соціально-демографічні фактори та характеристики ампутації не мали суттєвого впливу[4].

Позитивний ефект певних стратегій подолання, таких як релігійні практики, прийняття ситуації, планування та активне вирішення проблем, і негативний вплив інших, наприклад заперечення та поведінкове уникання, вказують на потенційні переваги спеціалізованих втручань. Такі втручання можуть зменшувати залежність від емоційно орієнтованих стратегій і стимулювати застосування проблемоорієнтованих підходів для подолання труднощів, що сприяє розвитку PTG.

У майбутніх дослідженнях рекомендується додатково враховувати роль змінних соціального середовища, таких як функціонування та підтримка сім'ї, ставлення суспільства до ветеранів, поряд із особистими ресурсами, у

[2] Shultz J. M., Forbes D., Galea S. Posttraumatic Growth in Veterans: Mechanisms and Interventions / J. M. Shultz, D. Forbes, S. Galea. - New York : Springer, 2018. — 256 p.
[3] Smith R., Jones L. Coping strategies and posttraumatic growth in military veterans with limb loss / R. Smith, L. Jones // Journal of Rehabilitation Psychology. — 2019. — Vol. 64, № 2. — P. 123–134.
[4] World Health Organization. International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF) / WHO. — Geneva : WHO, 2001. — 284 p.

формуванні та розвитку посттравматичного зростання у ветеранів з ампутованими кінцівками.

Важливим чинником процесу адаптації молоді з набутою інвалідністю є взаємодія особистості з різними рівнями соціального середовища. На мікрорівні центральну роль відіграють сім'я, друзі, однолітки та колеги. Сім'я забезпечує емоційний комфорт, психологічну підтримку та практичну допомогу, що формує відчуття безпеки і сприяє розвитку самостійності, відповідальності та впевненості у власних силах. Взаємодія з однолітками та колегами підтримує соціальні навички, створює відчуття приналежності та зменшує ризик соціальної ізоляції[5]. Крім того, мікросоціальне середовище впливає на мотиваційні аспекти поведінки: позитивна підтримка підвищує самооцінку, стимулює активність у навчанні та професійній діяльності, сприяє формуванню адаптивних стратегій поведінки у нових умовах.

На мезо- та макрорівнях соціальне середовище включає освітні установи, трудові колективи, громадські організації, державні структури та ширше суспільство. Інклюзивні освітні програми дозволяють молоді з інвалідністю отримувати знання та компетенції на рівні з однолітками, розвивати критичне мислення та соціальні навички, а також формувати позитивне самосприйняття. Професійна інтеграція забезпечує можливості для працевлаштування, розвитку кар'єрних навичок, економічної незалежності та самореалізації. Державні програми соціальної підтримки, реабілітаційні центри та громадські ініціативи створюють умови для доступності послуг, соціальної адаптації та участі в культурному і громадському житті.

Дослідження показують, що якість соціального середовища прямо впливає на рівень адаптації молоді з інвалідністю. Наприклад, молоді люди, які отримують регулярну підтримку від сім'ї та освітніх установ, демонструють вищу стійкість до стресу, більш активну соціальну поведінку та ефективніше долають психологічні бар'єри. Водночас, обмежена підтримка, стигматизація

[5] Колісник І. В. Соціальна підтримка та адаптація молоді з інвалідністю / І. В.Колісник. — Київ : Видавничий дім "Освіта", 2021. — 248 с.

або недостатня інклюзивність освітніх і професійних структур можуть призводити до ізоляції, зниження самооцінки та уповільнення адаптаційних процесів.

Таким чином, соціальне середовище на всіх рівнях виступає активним чинником адаптації, який формує психологічні ресурси, соціальні компетенції та життєву стійкість молоді з інвалідністю. Створення безбар'єрного, інклюзивного і підтримуючого середовища є ключовою умовою успішної інтеграції в суспільство та реалізації потенціалу особистості.

Таблиця 1.

Чинник	Зміст прояву
Соціальна підтримка	Емоційна та практична допомога з боку сім'ї, друзів, громади
Освітнє середовище	Інклюзивні підходи, доступність навчання, толерантність
Професійна реалізація	Можливість працевлаштування, розвиток навичок, самостійність
Самосприйняття	Адекватна самооцінка, віра у власні сили, мотивація
Громадська активність	Участь у культурних, волонтерських і соціальних проектах

Соціальна адаптація молоді з інвалідністю передбачає розвиток психологічних механізмів: когнітивних, емоційних та поведінкових.

Когнітивний компонент включає сприйняття себе, усвідомлення власних можливостей та обмежень, формування життєвих цілей і перспектив, а також здатність до планування діяльності. Цей компонент визначає, як особистість оцінює свій потенціал та взаємодіє із зовнішнім середовищем. Позитивне когнітивне ставлення сприяє формуванню реалістичних очікувань та підвищує мотивацію до активної участі у навчанні, працевлаштуванні та соціальних проектах.

Емоційний компонент пов'язаний із регуляцією емоцій, стресостійкістю та підтриманням психологічного благополуччя. Молодь з інвалідністю стикається з численними викликами, такими як стигматизація, соціальна ізоляція або

фізичні труднощі. Позитивна емоційна підтримка від сім'ї, друзів, колег і професійних психологів допомагає зменшити тривожність, формує впевненість у власних силах та стимулює активну соціальну взаємодію. Участь у групах підтримки та інклюзивних програмах підвищує рівень емоційної стабільності та сприяє розвитку адаптивних стратегій поведінки.

Поведінковий компонент передбачає активну соціальну взаємодію, включення у спільноти, участь у культурних та громадських проектах, а також прагнення до самостійної діяльності та реалізації власних життєвих і професійних цілей. Цей компонент визначає рівень соціальної активності особистості та її здатність ефективно функціонувати в різних соціальних середовищах. Ефективна поведінкова адаптація передбачає залучення до навчання, праці, волонтерської діяльності та спортивних або творчих заходів, що дозволяє розвивати навички самостійності, відповідальності та соціальної компетентності[6].

Комплексний розвиток цих трьох компонентів є необхідною умовою успішної адаптації молоді з інвалідністю. Інтеграція когнітивних, емоційних та поведінкових механізмів формує стійку психологічну базу, яка сприяє соціальному включенню, самореалізації та розвитку життєвої компетентності. Реалізація програм психологічної підтримки, інклюзивної освіти та соціальної реабілітації дозволяє створити умови для гармонійного розвитку особистості та її ефективної інтеграції в суспільство.

Одним із найважливіших чинників, що визначають успішність адаптації молоді з інвалідністю, є відчуття соціальної включеності[7]. Це явище передбачає усвідомлення особистістю своєї приналежності до соціальних груп, активну участь у навчальних, трудових та громадських колективах, а також отримання підтримки від оточення. Високий рівень соціальної включеності сприяє

[6] Лемерт Е. Social Pathology: A Systematic Approach to the Theory of Sociopathic Behavior / E. Lemert. — New York : McGraw-Hill, 1951. — 312 p.
[7] United Nations. Convention on the Rights of Persons with Disabilities / UN. — New York : UN, 2006. — 42 p.

формуванню позитивної самооцінки та підвищенню мотивації до саморозвитку, активної соціальної діяльності та професійної реалізації[8].

Дослідження свідчать, що молодь, яка відчуває підтримку з боку сім'ї, друзів, освітніх закладів та професійних спільнот, демонструє кращу психологічну стійкість, ефективніше долає стресові ситуації та проявляє вищу соціальну активність[9]. Соціальна включеність також визначає здатність молоді до самостійного прийняття рішень, розвитку комунікативних навичок та формування адаптивних моделей поведінки.

Приклади успішних практик підтверджують важливість цього чинника: інклюзивні освітні програми дозволяють студентам з інвалідністю навчатися на рівні з однолітками, брати участь у групових проектах та розвивати критичне мислення, соціальні та спортивні ініціативи сприяють розвитку командних навичок, почуття відповідальності та самостійності, а також професійні програми стажувань та волонтерства допомагають молоді інтегруватися в трудові колективи, підвищують економічну незалежність та соціальний статус.

Таким чином, відчуття соціальної включеності виступає ключовим предиктором успішної адаптації, оскільки формує внутрішню мотивацію, сприяє розвитку особистісного потенціалу та забезпечує ефективну інтеграцію молоді з інвалідністю в соціальне середовище.

Молодь з інвалідністю, що відчуває підтримку сім'ї, колег, освітнього середовища та державних структур, демонструє високий рівень адаптації та соціальної активності. Важливу роль відіграє формування інклюзивного суспільства, де особистість з інвалідністю має рівні можливості у навчанні, праці та громадському житті[10].

Психологічна підтримка, менторські програми, професійна реабілітація та участь у соціальних проектах сприяють не лише соціальній адаптації, а й

[8] Ткаченко О. М. Психологічні аспекти посттравматичного зростання у ветеранів з ампутаціями / О. М. Ткаченко. — Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2020. — 176 с.
[9] Колісник І. В. Соціальна підтримка та адаптація молоді з інвалідністю / І. В.Колісник. — Київ : Видавничий дім "Освіта", 2021. — 248 с.
[10] Черненко Л. В. Інклюзивна освіта та соціальна адаптація дітей та молоді з особливими потребами / Л. В. Черненко. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2019. — 198 с.

розвитку життєвої компетентності, самовизначеності та громадянської позиції молоді.

Таким чином, соціальне середовище виступає ключовим чинником процесу адаптації молоді з набутою інвалідністю. Його структура, включаючи сім'ю, однолітків, освітні заклади, трудові колективи та громадські організації, значно впливає на соціальну інтеграцію та психологічне благополуччя молоді. Позитивна соціальна підтримка створює умови для формування впевненості у власних силах, розвитку комунікативних і соціальних навичок, а також сприяє активному залученню до навчальної, професійної та громадської діяльності.

Крім того, соціальне середовище визначає доступ до ресурсів, що забезпечують самореалізацію та життєву компетентність, включаючи участь у інклюзивних програмах, соціальних проектах, волонтерських ініціативах та професійній реабілітації. Воно також впливає на мотиваційні та когнітивні процеси, формуючи адаптивні стратегії поведінки та підвищуючи стресостійкість особистості. Ефективна інтеграція в соціальне середовище не лише прискорює процес адаптації, але й забезпечує довгострокову стійкість психологічного та соціального розвитку, сприяючи активному громадянському та професійному самовиявленню молоді з інвалідністю.

Родченкова Ірина Валеріївна
докторантка кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, м. Київ, Україна.
https://orcid.org/0009-0008-9530-2111

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ КОМПЛЕКСНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ОСІБ ПОСТРАЖДАЛИХ НА ПОСТТРАВМАТИЧНИЙ СТРЕСОВИЙ РОЗЛАД В УМОВАХ БОЙОВИХ ДІЙ

Створення наративів у емоційно підтримуючому середовищі забезпечує інтеграцію, необхідну для запобігання дисоціативним реакціям. Розмова про психологічну травму зі співчуваючою людиною створює нейробіологічні умови, необхідні для відновлення нейронної злагодженості. Наративи стимулюють інтеграцію когнітивних процесів, афектів, відчуттів та поведінки, що можуть залишатися дисоційованими, особливо якщо травма не обговорювалася. Страждання тих, хто пережив Голокост, а також ветеранів або комбатантів, часто посилюється політичними та соціальними динаміками, які спонукають людей мовчати про пережиті жахливі події[1/2].

Якщо психологічна травма була важкою або хронічною, у людини може розвинутися посттравматичний стресовий розлад, який спричинений порушенням регуляції нейробіологічних процесів, відповідальних за оцінку загроз та реакцію на них. Коли ця система перестає регулюватися, організм реагує так, ніби психологічна травма, пережита в минулому, відбувається зараз. Три загальні групи симптомів ПТСР – гіперзбудженість, нав'язливі спогади та

[1] Dean E.T. Shook-over hell: Posttraumatic stress, Vietnam, and the Civil War. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1998. 310 p.
[2] Kessler R.C., Sonnega A., Bromet E., Hughes M., & Nelson C. Post-traumatic stress, disorder in the National Comorbidity Survey. Archives of General Psychiatry, 1995. 52. P. 1048-1060.

уникнення – відображають дезінтеграцію між нейронними мережами, що контролюють когнітивні процеси, відчуття, афекти та поведінку[3]/[4]/[5].

Гіперзбудженість відображає порушення регуляції мигдалеподібного тіла та вегетативної нервової системи, спричинене стресом, що призводить до підвищеного рефлексу переляку, тривоги, збудження та дратівливості. Хронічна гіперзбудженість змушує особистість сприймати своє оточення як небезпечне та вороже. Постійне збудження та настороженість роблять таких людей відразливими, і ці симптоми часто відштовхують їх від цілющого впливу стосунків[6].

Коли травматичні події знову вторгаються у свідомість і відчуваються так, ніби вони розгортаються тут і зараз, це є ознакою симптомів нав'язливого відтворення. У такі моменти людина повністю втрачає відчуття віддаленості від психологічного ушкодження як у часі, так і в просторі. Це трапляється тому, що кортико-гіпокампальні структури не змогли успішно інтегрувати та розмістити соматичну, сенсорну та емоційну пам’ять у контексті автобіографічної історії. Нав'язливі спогади можуть проявлятися як ретроспективні “флешбеки”, наприклад, коли ветеран війни падає на землю у відповідь на гучний звук феєрверку, або військові, які отримали контузію, переживають панічні напади, спровоковані відповідними асоціативними спогадами. Причиною цьому є активація підкіркових систем, яка запускається стимулами, що асоціюються з пережитим психічним шоком. Мигдалеподібне тіло контролює цей процес активації і має схильність до надмірного розширення початкових небезпечних стимулів на різні інші сигнали. Це надмірне узагальнення призводить до того,

[3] Охорона ментального здоров’я та медико-психологічна реабілітація військовослужбовців в умовах гібридної війни: теорія і практика. Монографія. В.І.Цимбалюк, В.В.Стеблюк, О.В.Друзь, Н.О.Марута, Г.М.Кожина та ін. К.: ВСВ Медицина, 2021. 256 с.

[4] Психіатрія та наркологія: навч.-метод посібник. А.М.Скрипніков, Л.В.Животовська, Л.А.Боднар, Г.Т.Сонник. К.: ВСВ «Медицина», 2021. 224 с.

[5] Brom D., Kleber R.J., & Defare P.B. Brief psychotherapy for post-traumatic stress disorder. Journal of Consulting and Clinical Psychology and Clinical Psychology, 1989. 87. P. 607-612.

[6] Охорона ментального здоров’я та медико-психологічна реабілітація військовослужбовців в умовах гібридної війни: теорія і практика. Монографія. В.І.Цимбалюк, В.В.Стеблюк, О.В.Друзь, Н.О.Марута, Г.М.Кожина та ін. К.: ВСВ Медицина, 2021. 256 с.

що все більша кількість вторинних або по суті не загрозливих подразників стають тригерами.

Уникання виступає як захисний механізм, спрямований на попередження очікуваної небезпеки, що реалізується через обмеження взаємодії зі світом, відсторонення від інших людей та звуження спектра свідомо усвідомлюваних думок і переживань. Уникнення може набувати форми заперечення чи пригнічення, а у більш серйозних випадках – дисоціації та амнезії. Значущість уникнення була підтверджена дослідженням Вільямса[7], де було встановлено, що 38% дорослих жінок, у яких було задокументовано сексуальне насильство в дитинстві, повністю забули про цей інцидент. Компульсивні дії, а також залежність від алкоголю та наркотиків, які часто зустрічаються серед постраждалих від емоційних травм, можуть слугувати їм способом протидії негативним емоціям. Хоча уникнення тимчасово знижує рівень тривожності, воно не вирішує проблеми відсутності інтеграції нейронних мереж, що сприяє хронізації розладу.

Симптоматичний комплекс, що складається, формує механізм циклічної активації та оцінки, який віддзеркалює пам’ять тіла щодо психологічної травми та процесу жертвування, що триває внаслідок цієї травми. Замість природної мобілізації організму для реагування на нові зовнішні загрози, травматичні спогади провокують безперервні емоційні стани страху. Індивід, який страждає на посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), опиняється в полоні мимовільної самотравматизації та активує реакції типу “боротьба або втеча”. Якщо ці прояви стають хронічними, вони здатні підірвати всі сфери життя людини – від її фізичного здоров’я до якості міжособистісних зв’язків та її світосприйняття загалом[8]/[9].

[7] Williams L.M. (1994). Recall of childhood trauma: A prospective study of women’s memories of child sexual abuse. Journal of Consulting and Clinical Psychology, 62(6), 1167-1176.
[8] Brom D., Kleber R.J., & Defare P.B. Brief psychotherapy for post-traumatic stress disorder. Journal of Consulting and Clinical Psychology and Clinical Psychology, 1989. 87. P. 607-612.
[9] Malmo R. B. Hans Hugo Selye (1907-1982). American Psychologist, 1986. 41(1), 92–93. https://doi.org/10.1037/h0092057

Гіпотеза про те, що психологічна травма має всеосяжний вплив, підтверджується науковими дослідженнями, які демонструють збільшення ймовірності розвитку ПТСР після пережитої травми[10]/[11]. Наприклад, особи, що зазнали насильства в дитинстві, мають вищі шанси розвитку ПТСР після участі у бойових діях у дорослому віці[12]. Також було зафіксовано, що інтенсивні стресові реакції під час бойових зіткнень значно підвищують вірогідність подальших негативних відповідей на незначні чи помірні стресові фактори [2, 4]. Усе це свідчить про те, що пережиті нелетальні випробування роблять нас більш уразливими до майбутнього стресу.

Таким чином, сучасні наукові досягнення у сфері нейронаук надають глибоке інсайдерське розуміння сутності та механізмів виникнення, існування та, водночас, ефективного опрацювання негативних наслідків посттравматичного стресового розладу, що слугує критично важливою основою для успішної реалізації психотерапевтичних підходів.

Крім того, техніки, орієнтовані на прямий вплив, можуть комбінуватися з гіпнотерапією та когнітивними інтервенціями для зменшення проявів ПТСР. Для встановлення остаточного діагнозу ПТСР, пережита травматична подія повинна була нести загрозу життю, а реакція на неї – включати відчуття інтенсивного страху, безпорадності або жаху. Ці симптоми мають зберігатися протягом мінімум одного місяця; в іншому випадку встановлюється діагноз гострого стресового розладу. Клінічні прояви ПТСР включають стресову реактивність та гіперзбудження (наприклад, порушення сну, надмірні та тривожні реакції, постійна настороженість), емоційне оніміння, нечутливість (наприклад, обмеження діапазону емоційних переживань, відчуття відчуженості та ізоляції від оточуючих), а також стійке уникнення ситуацій або тригерів, що нагадують

[10] Охорона ментального здоров'я та медико-психологічна реабілітація військовослужбовців в умовах гібридної війни: теорія і практика. Монографія. В.І.Цимбалюк, В.В.Стеблюк, О.В.Друзь, Н.О.Марута, Г.М.Кожина та ін. К.: ВСВ Медицина, 2021. 256 с.

[11] Malmo R. B. Hans Hugo Selye (1907-1982). American Psychologist, 1986. 41(1), 92–93. https://doi.org/10.1037/h0092057

[12] Malmo R. B. Hans Hugo Selye (1907-1982). American Psychologist, 1986. 41(1), 92–93. https://doi.org/10.1037/h0092057

про травму (наприклад, уникнення видів діяльності, місць чи людей, пов'язаних із подією).

Одним із ключових критеріїв ПТСР є наявність яскравих спогадів, почуттів та образів травматичних подій, відомих як “флешбеки”. Ці нав’язливі прояви ПТСР можуть повторюватися протягом десятиліть після первинного травмування і можуть бути реактивовані різноманітними щоденними подразниками та стресовими ситуаціями. Т. О’Браєн, автор роману про В’єтнамську війну “Що вони носили”[13], описуючи військові події, зазначив: “Звичайно, найважче – позбутися тих потворних образів. Під час війни світ навколо нас – це великий, довгий, жахливий кінофільм, кадр за кадром, і якщо щось нагадує мені про В’єтнам, у мене мурашки по шкірі на все життя”. Флешбеки корелюють із хронічними соматичними розладами, тривогою, депресією, дисоціативними станами, уникненням ситуацій, пов’язаних із їхнім виникненням, параноїдальними думками та проблемами зі сном[14], і саме їм має приділятися центральна увага в терапевтичному процесі.

Комплексна програма реабілітації, розроблена для військовослужбовців та цивільних осіб, які страждають від ПТСР внаслідок воєнного стресу, демонструє свою результативність. Це підтверджено експериментальними дослідженнями, оприлюдненими на науково-практичних семінарах, конференціях та у наукових публікаціях. Таким чином, особи з чітко вираженими симптомами ПТСР[15/16/17], які зберігаються протягом місяця і більше після травматичної події, стають терапевтичними клієнтами та учасниками цієї програми. Розроблена комплексна реабілітаційна програма орієнтована на осіб, у яких явно присутній симптом, а саме:

[13] O’Brien T. The things they carried. New York: Broadway, 1990. 273 p.
[14] Dean E.T. Shook-over hell: Posttraumatic stress, Vietnam, and the Civil War. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1998. 310 p.
[15] Dean E.T. Shook-over hell: Posttraumatic stress, Vietnam, and the Civil War. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1998. 310 p.
[16] Охорона ментального здоров’я та медико-психологічна реабілітація військовослужбовців в умовах гібридної війни: теорія і практика. Монографія. В.І.Цимбалюк, В.В.Стеблюк, О.В.Друзь, Н.О.Марута, Г.М.Кожина та ін. К.: ВСВ Медицина, 2021. 256 с.
[17] Психіатрія та наркологія: навч.-метод посібник. А.М.Скрипніков, Л.В.Животовська, Л.А.Боднар, Г.Т.Сонник. К.: ВСВ «Медицина», 2021. 224 с.

- особи, що мають симптоми ПТСР, якщо прояви розладу викликають дистрес або перешкоджають нормальному функціонуванню і пов'язані з психопатологічними станами (депресія, хронічна тривога, підвищена дратівливість, розлади особистості);
- особи з нав'язливими симптомами, що виникають як відповідь на спогади про травматичні події. Такі спогади можуть мати різну інтенсивність та тривалість, проте вони наявні. Комплексна реабілітація є ефективною при опрацюванні спогадів різного характеру: коротких, уривчастих спогадів.

Українські вчені, досліджуючи особливості проявів ПТСР у військовослужбовців, які перебували в умовах воєнного стресу, розробили власну систему діагностичних критеріїв[18]/[19].

В основу цих критеріїв було покладено клінічні діагностичні критерії ПТСР відповідно до МКБ-10[20]. В результаті вивчення психопатологічних особливостей ПТСР у військовослужбовців було виділено такі клінічні варіанти ПТСР: дисфоричний, тривожний, астенічний та іпохондричний варіанти ПТСР[21].

Головною є дисфорична варіація ПТСР. Цей різновид вирізняється часто пригніченим емоційним станом, незадоволеністю і ворожим настроєм, а також постійною жагою уваги. Нічний відпочинок короткий, але глибокий. Існують скарги на нічне жахіття, сновидіння про військові дії, смерть. У ставленні до медиків спостерігається зневіра, відсутність етикету та підпорядкування. У цивільних осіб із ПТСР, що має дисфоричний прояв, також фіксується рішучість, емоційна реактивність і роздратованість. Часті повернення до травматичних спогадів (флешбеки) чергуються із конфліктною поведінкою. Умови мирного існування в обох групах, що досліджувалися (військовослужбовці та цивільні),

[18] Охорона ментального здоров'я та медико-психологічна реабілітація військовослужбовців в умовах гібридної війни: теорія і практика. Монографія. В.І.Цимбалюк, В.В.Стеблюк, О.В.Друзь, Н.О.Марута, Г.М.Кожина та ін. К.: ВСВ Медицина, 2021. 256 с.
[19] Психіатрія та наркологія: навч.-метод посібник. А.М.Скрипніков, Л.В.Животовська, Л.А.Боднар, Г.Т.Сонник. К.: ВСВ «Медицина», 2021. 224 с.
[20] Pocket guide to the ICD-10. Classification of Mental and Behavioral Disoders with Glossary and Diagnostic Criteria for Research. Compilation and editorial arrangements by J.E.Cooper. Churchill Livingstone, 1998. P. 416.
[21] Охорона ментального здоров'я та медико-психологічна реабілітація військовослужбовців в умовах гібридної війни: теорія і практика. Монографія. В.І.Цимбалюк, В.В.Стеблюк, О.В.Друзь, Н.О.Марута, Г.М.Кожина та ін. К.: ВСВ Медицина, 2021. 256 с.

також характеризуються відчуттям незручності, підвищеної емоційної чутливості та занепокоєння.

Тривожна форма ПТСР у військових проявляється постійним очікуванням загроз, наявністю проблем зі сном, труднощами фокусування уваги. Вони демонструють немотивовану активність та балакучість вдень, стають тривожно-напруженими та неговіркими у вечірні години. Присутня постійна готовність до реагування, часті флешбеки. Відзначається потяг до вживання психостимулюючих речовин та алкоголю.

Астенічна варіація ПТСР виявляється млявістю, пасивністю та роздратуванням. Поширені скарги на мігрень, слабкість. Пережиті події, справді, мають драматичний характер, проте розповідь про них відбувається без будь-яких емоцій. У вечірній час до слабкості додається тривога та страхи. Після тривалого нічного сну відчувається кволість, безсилля. Вони не почуваються захищеними навіть у безпечних обставинах.

Іпохондричний варіант ПТСР вирізняється перенесенням переживань на роботу серцево-судинної, нервової систем тощо. Психосоматичні прояви та психологічна нестабільність, зниження настрою (гіпотимія), іпохондрична зациклєність на тілесних відчуттях, підвищена тривожність – це найбільш типові симптоми цього виду.

Виходячи з наведеного, необхідно відзначити, що комплексна реабілітаційна програма є дієвою для людей, які страждають на ПТСР у поєднанні з супутніми проблемами (депресія, тривожні розлади), а також психічними недугами (шизофренія, розлади особистості), зловживанням алкоголем та психоактивними речовинами.

Тому під час терапії складних діагнозів варто враховувати ризики (суїцидальні наміри, зловживання ПАР)[22]. Однак існують чіткі показання саме для клінічного втручання, тому комплексна реабілітація рекомендована після

[22] Психіатрія та наркологія: навч.-метод посібник. А.М.Скрипніков, Л.В.Животовська, Л.А.Боднар, Г.Т.Сонник. К.: ВСВ «Медицина», 2021. 224 с.

досягнення стабільного стану. Такі супутні проблеми вимагають, насамперед, клінічної допомоги:

- об’єктивна загроза суїцидальної або гоміцидальної поведінки. Думки про самогубство можуть зустрічатися в осіб із ПТСР, проте наявність розробленого суїцидального або гоміцидального плану і чіткого наміру вимагає клінічної стабілізації. Відповідно, комплексна реабілітація призначається після клінічної допомоги, коли стан пацієнта стабілізовано;

- ризик аутодеструктивної поведінки. Хоча такі прояви є типовими для осіб із симптомами ПТСР і можуть виражатися як навмисне травмування, самокалічення. Якщо прояви такої поведінки є актуальними, тоді комплексна реабілітація також призначається після клінічної стабілізації.

Важливо, щоб людина щонайменше протягом місяця утримувалася від самопошкодження та відповідально підходила до контролю власних аутодеструктивних потягів. Для осіб, які не можуть опанувати аутодеструктивні прояви, пропонується когнітивно-поведінкова гіпнотерапія, EMDR, що сприяє зменшенню симптомів самопошкодження та ПТСР;

- наявний психоз; після проведення медикаментозного лікування пропонується комплексна реабілітація, але за умови стабілізації психічного стану;

- зберігається високий ризик переживання насильства (життєва ситуація, пов'язана з ризиком домашнього або сексуального насильства), в першу чергу пропонується забезпечення безпеки та допомога у виході з такої ситуації. Комплексна реабілітація виявляється ефективною для військовослужбовців, які перебувають у зоні бойових дій.

Лікування ПТСР на основі комплексної реабілітації містить фармакологічні, психотерапевтичні та психосоціальні методи. Комплексна реабілітація здійснюється через активну терапію (приблизно до 3 місяців);

стабілізаційну терапію (до одного року); профілактичну терапію (до трьох років)[23].

Фармакологічне лікування відбувається в клінічних умовах або під наглядом психотерапевта, психіатра, клініциста і включає застосування антидепресантів, транквілізаторів, ноотропних засобів тощо. Тривалість терапії – до місяця, у складних випадках – до трьох місяців.

Лікування ПТСР у психотерапевтичному контексті, що ґрунтується на соціально-психологічній моделі відновлення, залучає такі методичні підходи, як психоаналітична терапія, когнітивно-поведінкова гіпнотерапія та метод EMDR (десенсибілізація та репроцесуалізація через рух очей).

Психосоціальна підтримка починається з найперших етапів реабілітації і зосереджується на профілактичній та освітній роботі як із самим клієнтом, так і з його родиною. Це необхідно для формування глибокого розуміння особливостей проявів ПТСР, успішної реабілітації та подальшої реінтеграції в соціум особи, яка постраждала від цього розладу.

Спираючись на результати глибокого теоретичного вивчення проблеми, ми організували експериментальне дослідження. Його основною метою стало виявлення специфічних характеристик копінг-стратегій, а також індивідуально-психологічних та когнітивно-стильових факторів, які впливають на особистість, що зіткнулася з наслідками значного стресового впливу.

Для реалізації цієї мети та підтвердження висунутих гіпотез були визначені такі дослідницькі завдання:

– проведення психодіагностичного обстеження осіб, які постраждали від дії стрес-фактора, з акцентом на їхні когнітивно-стильові особливості, характерологічні параметри та ступінь когнітивної узгодженості;

– встановлення кореляційних співвідношень між проявами когнітивного стилю та індивідуальними психологічними рисами. Також необхідно було проаналізувати поєднання особистісних і пізнавальних

[23] Dean E.T. Shook-over hell: Posttraumatic stress, Vietnam, and the Civil War. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1998. 310 p.

характеристик, які формують стійкі шаблони поведінки, що відповідають “ефективним” та “неефективним” копінг-стратегіям у осіб, що пережили стрес;

– з’ясування впливу таких чинників, як приналежність до конкретної досліджуваної групи та гендер, на особливості переживання наслідків стресової дії;

– використання методів факторного та кластерного аналізу для класифікації психологічних типів осіб, які зазнали впливу стрес-фактора, та визначення типових для них особливостей прояву.

У ході експериментального дослідження було застосовано комплекс діагностичних методик та інструментів:

1) Для вивчення внутрішньої структури системи комплексної корекції особистості, що постраждала від стресогенних чинників, використовувалися наступні методологічні підходи: Шкала достовірності оцінки стандартів EMDR (EMDR Fidelity Rating Scale, EFRS; автори: Д.Корн, Л.Максфілд, Н.Дж.Сміт, Р.Стікголд), Розгорнутий опитувальник для визначення копінгових стратегій (М.Маккей, М.Скін, П.Фаннінг), Шкала для оцінки депресивних станів, тривожності та стресового напруження – 21 пункт (DASS-21), Методика діагностики агресивної поведінки (Басса-Даркі);

2) Специфічні риси психологічних механізмів захисту та копінг-стратегій у осіб, які перебували під дією стрес-факторів, встановлювалися за допомогою таких інструментів: Типологія психологічного захисту Р. Плутчика (для ідентифікації домінантних его-захистів); Опитувальник для оцінки копінг-поведінки Е. Ґеіма (для розрізнення адаптивних і дезадаптивних стратегій подолання); 16-факторний особистісний опитувальник Р. Кеттела (для фіксації індивідуальних диспозицій особистості).

У контексті всебічної стратегії корекції стану осіб, які зіткнулися з травмуючими чинниками (стрес-факторами), виділяють кілька ключових структурних напрямків: вимір індивідуальної унікальності та особистості; сфера емоційних та афективних реакцій; аспект практичної поведінки та діяльності. Вихідні умови для такої комплексної корекції також формуються з урахуванням

критеріїв, характерних для цих виокремлених напрямків корекційної роботи з особами після впливу стресу. До них належать: аналіз особливостей самоставлення особистості за допомогою стандартизованих методів самозвітування; ідентифікація диференційованих форм прояву агресії та ворожості; оцінка інтегральних характеристик самооцінки, зокрема її сталості або, навпаки, мінливості. Фактори, що визначають потребу в комплексній корекції особистості, що пережила вплив стрес-фактора, різняться відповідно до згаданих напрямків, які, своєю чергою, класифікуються за низкою індикаторів. Індивідуально-особистісний аспект комплексної корекції після переживання стресу охоплює такі індикатори: самоповага – поняття, що емоційно і змістовно об'єднує віру в себе, власні можливості, здібності, енергійність, незалежність, а також спроможність оцінювати особисті ресурси для управління життям та самопізнання; аутосимпатія – показник, що відображає ступінь приязності чи ворожості в ставленні до самого себе; самосхвалення – це довіра до себе, позитивне бачення власного «Я» або, навпаки, схильність зосереджуватися на недоліках, занижена самооцінка, готовність до самокритики та звинувачень; самоінтерес – міра внутрішньої близькості до себе, зацікавленість власними думками та почуттями, готовність до внутрішнього діалогу «на рівних», впевненість, що й інші виявляють до цієї особи зацікавленість; очікуване ставлення з боку оточення – прогнозування того, чи буде ставлення інших до особи позитивним чи негативним.

Емоційно-афективна складова всебічної корекції в осіб, які пережили стресовий вплив агресивних дій, описується такими критеріями: фізична агресивність – застосування фізичного насильства стосовно іншої людини; опосередкована – агресивна поведінка, яка не має чіткого спрямування на інших осіб чи конкретну особу; роздратованість – схильність до прояву негативних емоцій навіть під впливом незначних подразників (нетактовність, дратівливість); опозиційність – ворожий стиль поведінки, що коливається від пасивного опору до відкритої боротьби проти встановлених правил; відчуття образи – заздрість і ворожість до свого оточення, а також до реальних чи вигаданих дій; підозрілість

– варіації від недовіри та обережності щодо інших до стійкого переконання у бажанні інших завдати шкоди та її заподіяння; вербальна агресія – вираження негативних емоцій як формою (гучний крик, підвищений тон), так і змістом словесних відповідей (конфлікти, погрози); почуття провини – прояв переконаності особистості у власній здатності до негативних і злих вчинків; розкаяння.

Всебічна корекція емоційно-афективного виміру в осіб, які зіткнулися зі стресовими факторами на ґрунті підвищеної тривожності, характеризується такими індикаторами: особистісна тривога – це характеристика, риса або схильність, що відображає індивідуальні відмінності у вразливості до різних стресорів. Відносна стабільність щодо загроз особистісному "Я"; ситуативна тривога – реакція на різні, переважно соціально-психологічні стресори (очікування негативної оцінки чи агресивної відповіді, сприйняття загроз власній самооцінці).

Поведінковий аспект комплексної корекції в осіб, які зазнали впливу стресових чинників, може бути визначений за такими показниками: залежність-самостійність; товариськість-відчуженість; готовність до боротьби.

На основі результатів статистичного дослідження виявлено три психологічні типи серед біженців та військовослужбовців, які пережили вплив стресових чинників. Шляхом кластеризації отриманих даних виділено "оптимальний" та "неоптимальний" кластери з-поміж копінг-стратегій, обраних суб'єктами під впливом стресових чинників.

"Оптимальні" копінг-стратегії, які використовують військовослужбовці під впливом стресових чинників, складаються з двох кластерів. Для цих підгруп характерні спільні риси, а саме: залежність від оточення та екстраверсія:

Перший кластер (психологічний тип) можна охарактеризувати соціальною сміливістю та рішучістю, товариськістю та емоційною стабільністю, раціональністю та практичністю, а також конформністю. Крім того, йому властива невизначена польова залежність, але з диференціацією: "Активні, диференційовані, конформні екстраверти";

Другий кластер (психологічний тип) характеризується схильністю до екстраверсії, сильним почуттям себе, меншою раціональністю, але тривожністю, логічністю та високим ступенем незалежності та диференціації: “Незалежні, недиференційовані екстраверти”.

У групі військовослужбовців виокремлено три кластери (психологічні типи), які використовують “субоптимальні” копінг-стратегії у відповідь на стресові чинники. Перший кластер (психологічний тип) демонструє високий рівень екстраверсії, енергійності та низької тривожності. Водночас для нього характерні низький самоконтроль, імпульсивність та надлишок емоцій і почуттів. Крім того, вони особливо чутливі, конформні, схильні до прокрастинації, але більш гнучкі, ніж ригідні. Високий рівень “концептуальної диференціації” та схильність до залежності: “Імпульсивні, диференційовані екстраверти”. Характерна соціальна дезадаптація під впливом стресових чинників.

Другий кластер (психологічний тип) складається з військовослужбовців з “субоптимальними” копінг-стратегіями, які пережили стресові чинники, і втілює такі психологічні характеристики: високий рівень особистісної тривожності та менш виражена емоційна стійкість. Крім того, соціальна тривожність, схильність до депресії та фрустрації. На відміну від інших “субоптимальних” копінг-стратегій, військовослужбовці, які пережили вплив стресових чинників, чітко виявляють “концептуальну недиференційованість” та “полезалежність”: “Недиференційовані, нестабільні, полезалежні”.

Третій кластер (психологічний тип) характеризується поленезалежністю та низькою чутливістю, а також самовпевненістю та схильністю до конфліктної взаємодії: “Самовпевнені, поленезалежні”.

Біженців, що належать до “оптимального” психологічного типу і зазнали впливу стресу, можна розділити на дві групи.

Перша група (психологічний тип) вирізняється екстраверсією, енергійністю, соціальною сміливістю, але також радикалізмом і домінуванням інтелектуальних інтересів. Крім того, вони мають розвинену уяву та здатність до

абстрактного мислення. Характерний високий рівень концептуальної диференціації та середній рівень залежності/незалежності від поля: “Емоційно стабільні, диференційовані”.

Друга група (психологічний тип) складається з біженців, які використовують “оптимальні” стратегії подолання стресових чинників і характеризуються інтроверсією, високим рівнем соціальної тривожності, низькою “силою Я”, а також стриманістю та розсудливістю. Вони також чутливі, мають високий рівень провини та фрустрації. Однак домінування раціональності над емоціями, підпорядкування власного світогляду реальності, швидкість прийняття рішень, консерватизм та канонічність, а також середній рівень залежності – все це втілює “консервативний, недиференційований” психологічний тип.

Субоптимальні стратегії подолання, а також наслідки впливу стресових чинників, пережитих біженцами, об’єднані в єдину модель, яка проявляється у двох групах або психологічних типах.

Перша група (психологічний тип) складається з екстравертованих, досить енергійних та рішучих, проте конформістських та ригідних особистостей. Вони менш раціональні, але схильні до чітких рішень, оцінок і мають стабільний світогляд. Низький рівень концептуальної диференціації та середній рівень залежності: “Конформістські, ригідні, недиференційовані”.

Друга група (психологічний тип) – це інтровертовані, стримані, напружені, але самодостатні та схильні до категоричних суджень особистості зі стійкими поглядами. Вони демонструють концептуальну диференціацію та схильність до залежності: “Стримані, диференційовані”.

На основі результатів математично-статистичного аналізу та психологічної інтерпретації, з емпіричних даних можна виділити провідні елементи “оптимальних” стратегій подолання стресу в осіб, які пережили вплив стресових чинників: екстраверсія з високим рівнем концептуальної диференціації; інтроверсія з низьким рівнем концептуальної диференціації.

“Оптимальні” стратегії подолання стресу біженцами, які пережили вплив стресових чинників, вирізняються від "неоптимальних" насамперед стійкістю світогляду. Водночас, нездатність до спілкування, ригідність та недиференційованість створюють індивідуальні когнітивні конструкти, які врівноважують систему та сприяють самозбереженню в екстремальних обставинах.

Проте “субоптимальні” стратегії подолання стресу біженцами, які його пережили, характеризуються екстраверсією та недиференційованістю, а також інтроверсією. Крім того, їх можна охарактеризувати інтроверсією, тривожністю, чутливістю та категоричністю мислення. “Субоптимальні” стратегії подолання стресу вирізняються відсутністю уяви та надмірною опорою на конкретне мислення. Групи, що належать до цієї моделі, характеризуються комунікативністю, але відсутністю самостійності та абстрактного мислення, а також категоричністю та недиференційованістю мислення.

“Оптимальні” стратегії подолання стресу військовослужбовцями, які зазнали впливу стресу, пов’язані з рішучістю, сміливістю та емоційною стабільністю. Однак “активні, диференційовані конформістські екстраверти” приймають рішення на основі емоцій, а їхня дезорганізованість та неточність перешкоджає можливості виконувати завдання, підтримувати стабільність та бути передбачуваними. При цьому концептуальна диференціація взаємодіє з хаотичністю та різноспрямованістю висновків, що ускладнює взаємодію.

“Субоптимальні” стратегії подолання стресу проявляються в конформізмі та нечутливості до оцінок у дослідженій групі військовослужбовців. Менші рівні тривожності, ніж у екстравертів, та нижча провина, але висока самовпевненість.

І три групи (психологічних типи), які виявляють моделі “субоптимальних” стратегій подолання стресу військовослужбовцями, які пережили вплив стресових чинників: впевнені та нечутливі до оцінок оточуючих; високі рівні особистісної тривожності, репресивності та тривоги; динамізм та життєлюбство з низьким самоконтролем, ірраціональність, а також полезалежність та недиференційованість, а також полезалежність та диференційованість.

Розроблено соціально-психологічну програму комплексної реабілітації осіб, які зазнали впливу стресових чинників, де психологічний вплив спрямовано на психоемоційні травматичні стани та переживання (тривога, самотність, провина, образа, агресія та ін.), внутрішні особистісні конфлікти (мотиваційні, рольові, ціннісні), негативний образ "Я" (неадекватна самооцінка та завищені очікування, невпевненість у собі та ін.), ідентифікаційна криза (особистісна та соціальна), особливості адаптації та соціалізації, комунікації та взаємодії в осіб, які зазнали впливу стресових чинників. Основними формувальними заходами є: корекція емоційного розвитку, корекція сенсорно-перцептивної та інтелектуальної діяльності, психокорекція поведінки, корекція психічного стану особистості. Особлива увага приділялася таким напрямкам: корекція недоліків пізнавальної діяльності, корекція емоційно-вольових недоліків, корекція поведінки.

Комплексна реабілітація здійснювалася на основі таких загальних компонентів: методологічний компонент, змістовний компонент, технологічний компонент. Крім того, було оновлено провідні принципи комплексної реабілітації: єдності та корекції, нормативного розвитку, корекції за ієрархічним принципом, корекції за принципом послідовності, системності розвитку психологічної діяльності, корекції за принципом діяльнісного підходу, принципу комплементарності та принципу нероздільності. Програма спрямована на досягнення таких цілей: позитивне формулювання, співвіднесення з тривалістю роботи, врахування життєвої перспективи розвитку особистості, а також ефекти реабілітаційної роботи, які проявляються в певному часовому інтервалі. Результати математично-статистичної обробки даних підтверджують статистично значущі кореляції між такими показниками: "Стратегія профілактики", "Постійна тривожність", "Когнітивна переоцінка", "Стійкість до стресових ситуацій", "Оцінка цільової проблеми", "Десенсибілізація".

За результатами дослідження встановлено, що провідними компонентами ефективності соціально-психологічної програми комплексної реабілітації осіб, які пережили вплив стресових чинників, є емоційні травми, депресія,

тривожність, схильність до використання оптимальних стратегій подолання стресу при переживанні впливу стресових чинників, а також в самоорганізації та розвитку стресостійкості, психологічної стійкості та здатності до адаптації в умовах, що швидко змінюються; психодинамічні характеристики (чутливість, невротизм, саморегуляція та ін.); особливості інтелектуально-пізнавальної діяльності; особистісні якості (впевненість у собі, позитивне ставлення до себе, оточуючих та світу та ін.).

Беручи до уваги специфіку апробації програми комплексної реабілітації, в якій обстежувались особи, які пережили вплив екстремальних стресових чинників, підтвердилося припущення, що існують провідні умови та особливості впливу екстремальних стресових чинників на особистість.

Емоційно-афективний аспект комплексної корекції осіб, які пережили дію стрес-фактору за чинником агресія висвітлюється такими показниками: фізична агресія – використання фізичної сили проти іншої особистості; непряма – агресія, що опосередковано спрямовується на інших чи ні на кого конкретно; роздратування – готовність до прояву негативних почуттів за умов навіть невеличкого збудження (грубість, запальність); негативізм – опозиційна манера поведінки від пасивного супротиву до активної боротьби проти норм, що встановлено; образа – заздрість та ненависть до оточуючих та дійсні або надумані дії; підозріливість – у діапазоні від недовіри й обережності до відношенню до інших до переконання в тому, що інші планують й завдають шкоди; вербальна агресія – виявлення негативних почуттів як через форму (крик, вереск), так і через зміст словесних відповідей (прокльони, погрози); почуття провини – виявляє можливе переконання в тому, що особистість є поганою й творить зле; докори совісті.

Емоційно-афективний аспект комплексної корекції осіб, які пережили дію стрес-фактору за чинником тривожність висвітлюється такими показниками: особистісна тривожність – риса, властивість, диспозиція, що надає уявлення про індивідуальну різницю у підвладності дії різних стресорів. Відносна стійкість щодо погроз до власного “Я”; ситуативна тривожність – реакція на різні,

передусім, соціально-психологічні стресори (очікування негативної оцінки або агресивної реакції, сприйняття несприятливого до себе ставлення погроз до власної самоповаги).

Дієво-поведінковий аспект комплексної корекції осіб, які пережили дію стрес-фактору визначається такими показниками: залежність-незалежність; комунікабельність-некомунікабельність; прийняття боротьби.

За результатами статистичного дослідження визначено три психологічні типи переселенців та військових, які пережили дію стрес-фактору. Завдяки кластеризації отриманих даних виокремлено групи “оптимальних” та «неоптимальних» кластери копінг-стратегій, що обирають досліджувані упродовж дії стрес-фактору.

Втім “оптимальні” копінг-стратегії, що застосовують військові під час діє стрес-фактору, складається з двох кластерів. Такі підгрупи характеризуються спільними властивостями, а саме: полезалежність та схильність до екстраверсії:

Перший кластер (психологічний тип) уособлюється соціальною сміливістю та рішучістю, соціабельністю й емоційною стабільністю, раціональністю й практичністю, конформністю. Також нечіткою поленезалежністю, втім диференційованістю: “Активні, диференційовані конформні екстраверти”;

Другий кластер (психологічний тип) визначається схильністю до екстраверсії, силою “Я”, меншою раціональністю, втім тривожністю, логічністю й високим рівнем поленезалежності і недиференційованості: “Поленезалежні недиференційовані екстраверти”.

У групі військових виокремлено три кластери (психологічні типи), що застосовують “неоптимальні” копінг-стратегії під час дії стрес-фактору. Перший кластер (психологічний тип) виявляє високий рівень екстравертованості, енергійність, низький рівень тривожності. Проте, недостатній рівень самоконтролю, імпульсивність, превалювання емоцій та почуттів. Окрім цього, яскраво виражена чутливість, конформність, схильність до прокрастинації, але більше схильність до гнучкості, аніж ригідності. Високий рівень “понятійної

диференційованості" й схильністю до поле залежності: "Імпульсивні диференційовані екстраверти". Властива соціальна дезадаптація упродовж дії стрес-фактору.

Другий кластер (психологічний тип) "неоптимальних" копінг-стратегій військових, які пережили дії стрес-фактору уособлює такі психологічні властивості: високий рівень особистісної тривожності, менш виражена емоційна стабільність. А також соціальна тривожність, схильність до депресивного процесу й фрустрованості. На відміну від інших «неоптимальних» копінг-стратегій осіб, які пережили дію стрес-фактору у військових чітко виражена "понятійна недиференційованість" й "полезалежність": "Недиференційовані нестабільні полезалежні".

Третій кластер (психологічний тип) визначається поленезалежністю й низьким рівнем сенситивністю, а також самовпевненістю й схильністю до конфліктної взаємодії: "Упевнені в собі поленезалежні".

"Оптимальні" психологічні типи переселенців, які пережили дії стрес-фактору вирізняють два кластери.

Перший кластер (психологічний тип) характеризується екстраверсією, енергійністю, соціальною сміливістю, втім, радикалізмом, переважанням інтелектуальних інтересів. Окрім цього, розвиненою уявою й здатність до абстрагування. Високий рівень понятійної диференційованості та середній рівень полезалежності-поленезалежності: "Емоційно стабільні диференційовані".

Другий кластер (психологічний тип) переселенців, які виявили "оптимальні" копінг-стратегії під час дії стрес-фактору, визначається інтровертованістю, високим рівнем соціальної тривожності, низьким рівнем сили "Я", а також стриманістю, розсудливістю. Окрім цього, сенситивність, високий рівень почуття провини та фрустрованість. Однак, превалювання раціонального над емоціями, підпорядкованість власної картини світу дійсності, швидкість прийняття рішень й консервативність та канонічність, середній рівень

поле залежності, все це уособлює психологічний тип: “Консервативні недиференційовані”.

Неоптимальні копінг-стратегії, переселенців, які пережили дію стрес-фактору поєднуються у єдиний паттерн, що увиразнюється у двох кластерах, психологічних типах.

Перший кластер (психологічний тип) представлений екстравертами, доволі енергійними й рішучими, втім конформними й ригідними. Менш раціональні, однак схильні до однозначних рішень та оцінювань, усталеної картини світу. Низький рівень понятійної диференційованості й середній рівень поле залежності: “Конформні ригідні недиференційовані”.

Другий кластер (психологічний тип) інтровертований стриманий напружений, втім самодостатній й схильний до категоричності, усталений у поглядах. Виявляє понятійну диференційованість, а також тенденцію до поле залежності: “Стримані диференційовані”.

За результатами математико-статистичного аналізу й психологічної інтерпретації емпіричних даних виокремленю домінанти “оптимальних” копінг-стратегій осіб, які пережили дію стрес-фактору: екстраверсія із високим рівнем понятійної диференційованості; інтроверсія з низьким рівнем понятійної диференційованості.

“Оптимальні” копінг-стратегії переселенців, які пережили дію стрес-фактору відокремлюються від “неоптимальних”, передусім, стабільністю картини світу. Втім некомунікабельність, ригідність, не диференційованість утворюють індивідуальні когнітивні конструкти, що збалансовують систему й сприяють самозбереженню в екстремальних умовах.

Однак, “неоптимальні” копінг-стратегії переселенців, які пережили дію стрес-фактору вирізняються екстравертованістю у сув’язності із недиференційованістю та інтровертованістю. А також інтровертованістю спільно із тривожністю та сенситивністю, категоричністю. Характерною особливістю “неоптимальних” копінг-стратегій виявляється нестача уяви, переважання конкретного мислення. Кластери, що увійшли до цього паттерну

визначаються комунікабельністю, втім недостатністю самостійності й абстрактності мислення, а також категоричністю й наявністю диференційованості мисленнєвої діяльності.

“Оптимальні” копінг-стратегії у військових, які пережили дію стрес-фактору пов’язана із рішучістю, сміливістю й емоційною стабільністю. Однак, “Активні, диференційовані конформні екстраверти” рішення приймають емоційно й нестача організованість та чіткості заважає виконанню посадових обов’язків, стабільності й прогнозованості. Проте, понятійна диференційованість взаємодіє з хаотичністю й багатовекторністю умовиводів, що ускладнюють взаємодію.

Специфіка “неоптимальних” копінг-стратегій постає у конформності й нечутливості до оцінок у групі досліджуваних військових. Більш низький рівень тривожності, ніж у екстравертованих й більш низький рівень почуття провини, втім високий рівень упевненості у собі.

Й три кластери (психологічні типи), що упрозорюють паттерни “неоптимальних” копінг-стратегій військових, які пережили дію стрес-фактору: упевнений в собі й нечутливий до оцінок інших; високий рівень особистісної тривожності, репресивність та тривожність; динамічність й життєздатність із низьким самоконтролем, нераціональний, втім полезалежність й недиференційованість та, водночас, полезаежність та недиференційованість, а також полезалежність й диференційованість.

Розроблено соціально-психологічну програму комплексної реабілітації осіб, які постраждали на дію стрес-фактору, в якій психологічний вплив спрямовується на подолання психоемоційних травмуючих станів і переживань (тривожність, самотність, провина, образа, агресивність тощо), внутрішьоособистісних конфліктів (мотиваційних, рольових, ціннісних), негативного “Я-образу” (неадекватна самооцінка та рівень домагань, невпевненість у собі тощо), криза ідентичності (персональної та соціальної), особливостей адаптації та соціалізації, комунікації та взаємодії осіб, які пережили дію стрес-фактору. Провідні формувальні заходи: корекція емоційного

розвитку, корекція сенсорно-перцептивної та інтелектуальної діяльності, психокорекція поведінки, корекція психічного стану особистості. Особливу увагу спрямовано за такими напрямами: корекція недоліків когнітивної діяльності, корекція недоліків у емоційно-вольовій сфері, корекція поведінки.

Комплексну реабілітацію здійснено за такими загальними компонентами, а саме: методологічний компонент, змістовий компонент, технологічний компонент. Окрім цього, актуалізовано провідні принципи комплексної реабілітації: єдності та корекції, нормативного розвитку, корекції за принципом ієрархічності, корекції за принципом послідовності, системності розвитку психічної діяльності, діяльнісний принцип корекції, принцип додатковості, принцип невід'ємності.

Зазначена програма спямована на реалізацію цілей: позитивне формулювання, співвіднесення із тривалістю роботи, враховування життєвої перспективи розвитку особистості, ефекти реабілітаційної роботи виявляються впродовж певного часового інтервалу.

Результати математико-статистичного опрацювання даних доводять наявність статистично значущих кореляцій між показниками: "Стратегія запобігання", "Безперервний неспокій", "Когнітивне переоцінювання", "Нерезистентність до стресових ситуацій", "Оцінка цільової проблеми", "Десенсибілізація". За результатами формувальних заходів виявлено, що провідними складовими результативності реалізації соціально-психологічної комплексної програми реабілітації осіб, які пережили дію стрес-фактору, котрі розкриваються у зниженні симптомів емоційної травми, депресії, тривожності, тенденцій до оптимальних копінг-стратегій переживання дії стрес-фактору, а також у самоорганізації та розвитку стресостійкості, стабільності психічної організації, усталеності до швидкозмінюючихся обставин; психодинамічних властивостей (сенситивності, невротизму, саморегуляції тощо); особливостей інтелектуальної та мисленнєвої діяльності; особистісних властивостей (впевненість у собі, ціннісніть ставлення до себе, інших, світу тощо).

Враховуючи особливості апробування програми комплексної реабілітації осіб, які пережили дії екстремальних стрес-факторів було підтверджено припущення, щодо провідних умов та особливостей впливу екстремальних стрес-факторів на особистість.

Зінченко Юлія

магістр психології, психолог-консультант в тілесно-орієнтованому підході, психотерапевт в методі "Я-реконструкція"

Міжнародна асоціація психосоматики та тілесної терапії, вулиця Сім'ї Бродських, 5, м. Київ, Україна.

ОСОБЛИВОСТІ ТРИВОЖНО-ДЕПРЕСИВНОГО СТАНУ ОСОБИСТОСТІ В МЕТОДІ ПОЗИТИВНОЇ ПСИХОТЕРАПІЇ

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. В сучасній психологічній практиці в Україні проблема тривожно-депресивних станів є однією з найрозповсюджених. Перебування в умовах постійного стресу військового стану, бойових дій, вимушеної еміграції чи переселення, а також різних буденних мікро і макро травм обумовлює нозологію різних психологічних порушень, що супроводжуються симптомами тривоги, депресії, відчуттям небезпеки, втратою інтересу до життя, кризию сенсів особистості тощо. Розповсюдженість та різноманіття природи тривожно-депресивних станів вимагає використання психотерапевтичних методів різної модальності для покращення психологічного стану тривожно-депресивних осіб, а також профілактики розвитку психічних розладів. В нашому дослідженні ми зосереджуємо увагу на використанні методу позитивної транскультурної психотерапії в психологічній роботі з тривожно-депресивними станами.

Позитивна психотерапія є гуманістичним психодинамічним конфлікт-центрованим методом, який було започатковано в 1970-х рр. XX ст. Носсратом Пазешкіаном для невротичних та психосоматичних пацієнтів[1]. Теорія позитивної психотерапії спирається на концепцію базових здібностей особистості, таких як любити та пізнавати, з яких відповідно розвиваються первинні та вторинні

[1] Peseschkian, H. (2023) "Positive psychotherapy: Core principles," Current Psychiatry, 22(1):5-9. Frontline Medical Communications, Inc. doi: 10.12788/CP.0317.

актуальні здібності. Актуальні здібності особистості розглядаються як внутрішні ресурси, що можуть конфліктувати між собою залежно від рівня їх розвитку, профіцитного або дефіцитарного, та соціально-культурних умов в яких розвивалась особистість. Наріжним каменем в теорії методу є концепція моделі балансу розподілу життєвої енергії між чотирма сферами життя особистості, такими як Стосунки\емоції, Тіло\здоров'я, Діяльність\досягнення, Фантазії\думки. Модель балансу особистості відображає її ідентичність та визначає її провідні способи проживати стрес, вирішувати конфлікти в житті. Порушення балансу розподілу енергії та занедбані сфери життя пов'язуються з актуальними конфліктами та симптомами особистості. Відношення до актуальних здібностей та їх прояву в різних сферах життя виражається концепціями особистості.

Дисбаланс у використанні актуальних здібностей особистості пов'язується з розвитком психічних порушень таких як депресія, тривожний розлад, посттравматичний стресовий розлад. Наприклад, визначено, що особистості з високими показниками депресії та ПТСР симптомів майже не використовують в житті здібності до встановлення контактів та проявлення любові[2]. А також не висловлюють прямо свої думки та переживання, що пов'язується зі стриманою злістю та замовчуванням негативних почуттів.

Визначено, що збалансований розподіл життєвої енергії між сферами Діяльність та Тіло позитивно впливає на підвищення самоконтролю особистості[3]. Старанність, цілеспрямованість, відкритість до нового досвіду, а також зменшення надмірної уваги до тілесних відчуттів сприяє підвищенню саморегуляції.

Застосування методу позитивної психотерапії сприяє підвищенню навичку керування гнівом і відповідно покращує емоційну саморугеляцію у жінок з

[2] Sinici E, Sari , Maden O (2014): Primary and Secondary Capacities in Post-Traumatic Stress Disorder (PTSD) Patients in terms of Positive Psychotherapy. International Journal of Psychotherapy: 2014, Vol. 18 Number 3, pp 17-31: ISSN 1356-9082

[3] ERYILMAZ, A., BATUM, D., FEYZI ERGIN, K. (2022). Examination of Self-Control in Positive Psychotherapy Structures. "The Global Psychotherapist", Vol. 2, No.1, pp. 22-33. doi: 10.52982/lkj156

травматичним досвідом[4]. Метод дозволяє розглядати не тільки руйнуючі, а й конструктивні аспекти гніву такі як можливість виражати власні почуття, думки та реалізовувати власні життєві ролі. Фокусування на усвідомленні та задоволенні базових потреб особистості в автономії, любові та причетності сприяє розвитку саморегуляції та контролю над негативними афектами у осіб з травматичним досвідом та досвідом сімейного аб'юзу.

Позитивну психотерапію визначено як ефективний метод в роботі з випадками депресії та підвищеної тривожності у батьків дітей з особливостями розвитку[5], а також при роботі з психологічними кризами у жінок[6]. Розвиток самоспівчуття, надії, підвищення самооцінки та зниження когнітивного злиття сприяє зменшенню симптомів депресії.

При доведеній ефективності позитивної прихотерапії в випадках, що супроводжуються тривожними та депресивними симптомами, існує необхідність проведення цілеспрямованих досліджень за даною проблемою.

Метою даного дослідження є опис особливостей тривожно-депресивного стану особистості в методі позитивної психотерапії.

Виклад основного матеріалу. В нашому дослідженні особливостей тривожно-депресивного стану особистості методом позитивної психотерапії ми звертали увагу саме на актуальні здібності, внутрішні конфлікти та пов'язані з ними концепції особистості.

При тривожно-депресивних станах актуальні здібності особистості такі як ввічливість\стриманість, терпіння є надмірно вираженими та чергуються з емоційною імпульсивністю, що відображає загальну психологічну нестабільність тривожно-депресивних осіб. Найчастіше такі особистості скаржаться на труднощі у висловленні власних думок та розумінні власних почуттів.

[4] Sayadifard,R.,Atashpour,S. H.,Yousefi,Z. (2024). 'Comparison of the Effectiveness of Quality of Life Therapy, Positive Psychotherapy, and Compassion Therapy on Anger Management in Abused Women', International Journal of Education and Cognitive Sciences, 5(3), pp. 32-41. doi: 0.61838/kman.ijeas.5.3.5

[5] Soltani Arab, P., & Vatankhah, H. R. (2025). The Effectiveness of Positive Psychotherapy on Depression and Psychological Capital of Mothers of Children with Autism Spectrum Disorder. International Journal of Body, Mind and Culture, 11(6), 123–132. https://doi.org/10.61838/rmdn.ijbmc.

[6] Алла ЛИТВИНЧУК, Анжела МОЖАР, Оксана РУДЕНЧЕНКО. ПОЗИТИВНА ПСИХОТЕРАПІЯ ЯК МЕТОД РОБОТИ З ЕКЗИСТЕНЦІЙНОЮ КРИЗОЮ В ЖІНОК. Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія "Педагогіка. Психологія", № 4, p. 70-76. 2023. doi: https://doi.org/10.32782/academ-ped.psyh-2023-4.12

Ми пропонуємо схему особистості при тривожно-депресивному стані в теорії методу позитивної психотерапії (див. Мал. 1) з метою визначення її провідних особливостей та знаходження можливих шляхів психологічної допомоги.

Визначальним внутрішнім конфліктом (ВК) особистості при тривожно-депресивному стані ми вважаємо переважання ввічливості\стриманості над прямотою, що в теорії позитивної психотерапії пов'язується з реактивним або тривожним\залежним типом прив'язаності, а також з надмірно вираженим терпінням у взаємодії з іншими. Надмірні терпіння та ввічливість підтримують ключовий конфлікт (КК) - жертовність в спілкуванні з іншими, яка супроводжується такими вираженими актуальними здібностями як обов'язковість, старанність, наївність, вірність та ін. При цьому переважаюча ввічливість супроводжується ситуативними спалахами гніву та імпульсивності, а жертовність рисами гіперконтролю в поведінці. За моделлю розподілу життєвої енергії при тривожно-депресивних станах спостерігається дисбаланс, що супроводжується усамітненням або бігством в спілкування в сфері Стосунки\емоції, а також емоційною лабільністю. Дезорганізацією в сфері діяльності, психосоматичними симптомами, такими як головний біль, кашель, нудота, м'язові зажими тощо, або втратою відчуттів в сфері Тіло\здоров'я та тривожно-агресивними румінаціями в сфері Фантазії\думки з індивідуальною варіативністю.

Особистості з тривожно-депресивними симптомами часто відмовляються від залучення діяльності та вербалізації для проживання власних емоцій, що посилює психоемоційне навантаження на тіло та здоров'я. Втрата сенсу у висловленні власних думок також супроводжується відмовою від прояву ініціативи в значущих питаннях.

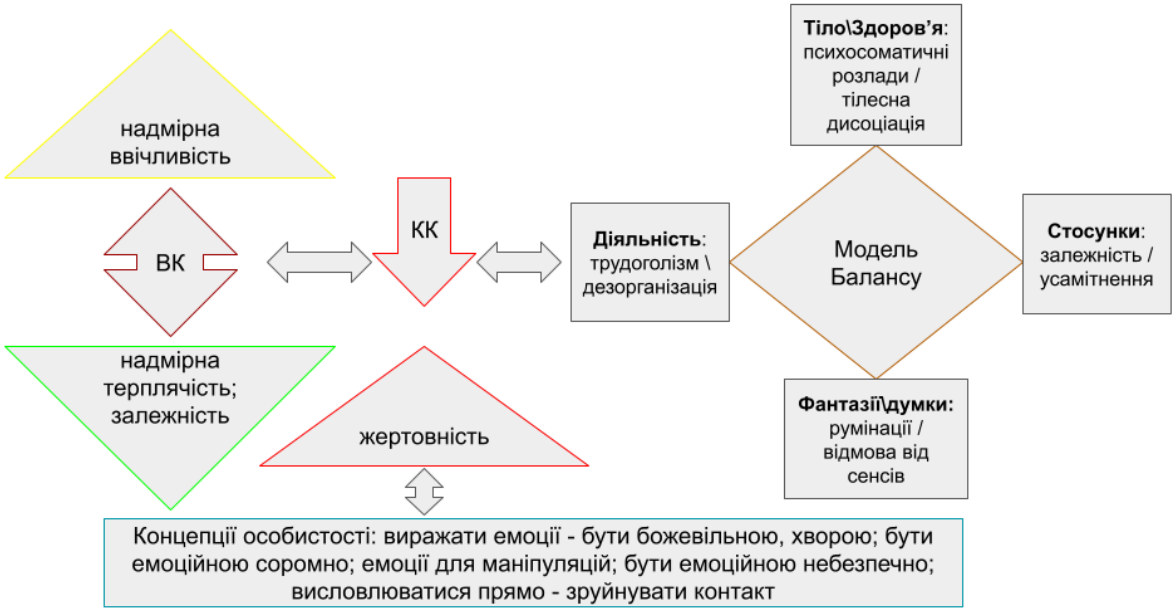

Мал. 1. Схема особистості при тривожно-депресивному стані в методі Позитивної психотерапії.

Конфлікти особистості підтримуються її провідними концепціями - когнітивно-емоційними структурами, які відображають відношення особистості до себе, світу, та інших. Концепція об'єднує в собі фізичний, емоційний та когнітивно-поведінковий досвід особистості, її актуальні здібності, а також рішення її актуальної проблеми.

Провідні концепції особистості в тривожно-депресивному стані, пов'язані з надмірною ввічливістю та стриманістю в спілкуванні звучать як "бути емоційною соромно", "емоції для маніпуляцій" (*"щастя любить тишу", "Я - мовчун", "хороша дівчинка"*), що протирічить поняттям чесності та гідності у таких осіб. "Бути емоційною небезпечно" (*"не буди лихо поки воно тихо", "не наривайся, сиди тихо", "горить сарай, гори і хата"*), що часто пов'язано з досвідом покарання за вираження власних емоцій або з моделями сімейних стосунків, де емоції використовувалися як спосіб контролю та насилля над іншими. Концепція "виражати емоції - означає бути божевільною" (*"тиша перед бурею", "армагедон", "емоційний монстрик"*) відображає досвід депресивних особистостей, які росли в сім'ях з батьками істероїдного типу та у яких емоційна експресія асоціюється з імпульсивністю та порушенням безпеки. Найбільш

загальна концепція при тривожно-депресивному стані - “висловлюватися прямо означає зруйнувати контакт” відображає страх особистості викликати конфлікти, зіпсувати міжособистісні стосунки, бути зрештою самотньою та покинутою, а також зневіру в те, що її думка може бути почута іншими.

Загалом ми розглядаємо концепції (метафори, фразеологізми, приказки, казки, прислів’я), які притаманні культурно-соціальному середовищу особистості як головні елементи для аналізу та терапевтичного втручання в схемі особистості при тривожно-депресивному стані. Спробуємо це обгрунтувати.

Тривожно-депресивний стан особистості часто супроводжується труднощами усвідомлення та обробки емоцій, в результаті чого стримана психоемоційна напруга відображається у фізичній, м’язовій напрузі шийно-плечового відділу, а також інших психосоматичних симптомах. Таким чином тіло стає каналом для контейнування та утримання емоцій, які особистість не усвідомлює та не проживає.

В таких випадках саме використання концепцій в психотерапевтичному процесі знімає емоційну напругу, адже концепції стають посередником між психологом та особистістю, дозволяють побачити останній свою ситуацію зі сторони. Особливість концепцій в тому, що вони не є суто думками, а емоційно забарвленими символічними мовними конструкціями які відкривають шлях до усвідомлення переживань та фантазій особистості, що пов’язані з її внутрішніми конфліктами.

Концепції також утворюють символічний зв’язок між особистістю та її культурно-соціальним середовищем, якому концепції належать більше ніж індивідуальному досвіду особистості. Загальнокультурні концепції сприяють емоційному вивільненню в процесі регресії особистості в безпечних умовах спостереження, а також дозволяють особистості усвідомити та змінити свої переконання.

Ми припускаємо, що вербалізація шляхом проговорення загально культурних емоційно навантажених концепцій може призводити до вивільнення емоційної напруги у тривожно-депресивних осіб та сприяти розвитку їх здібності

до прямого та щирого висловлення власних думок в спілкуванні. Використання голосу через вербалізацію, вокалізацію, звучання вже розглядається деякими дослідниками як терапевтичний спосіб боротьби зі страхами, невпевненістю, відчуженням[7]. Вербалізація власних концепцій як носіїв фантазій та переживань особистості розглядається нами як один із способів зняття психоемоційної та тілесної напруги, а також зменшення тривожно-агресивних румінацій.

Висновки. Визначено особливості тривожно-депресивному стану особистості в теорії методу позитивної психотерапії. Провідним внутрішнім конфліктом особистості при симптомах підвищеної тривоги та депресії розглядається переважання ввічливості над прямотою в спілкуванні та надмірно виражене терпіння у взаємодії з іншими. Розглянуто провідні концепції пов'язані з труднощами прямого висловлювання власних думок та контрольованого вираження почуттів у осіб з тривожно-депресивним станом. Вербалізація власних індивідуальних за загальнокультурних концепцій як носіїв переживань та фантазій особистості в контексті її симптомів розглядається як один із способів розвитку здібності прямого висловлювання та психоемоційного розвантаження, що може сприяти збалансованому розподілу життєвої енергії між сферами життя особистості та позбавленню від тривожно-депресивних симптомів.

[7] ANNE COLGAN. 'Can't Sing, Won't Sing': Singing and the Sense of Self across the Life Span. International Journal of Psychotherapy. European Association of Psychotherapy. Ed. Courtenay Young. Vol.24;#2; 2020. P. 9-18. ISSN: 1469-8498 (Online)

Парфенюк Тетяна Миколаївна
магістрантка спеціальності «Психологія»
Поліський національний університет

ЦИФРОВИЙ ДЕТОКС ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ АДАПТИВНИХ КОПІНГ-СТРАТЕГІЙ У СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Сучасні реалії воєнного часу в Україні характеризуються зростанням інформаційного навантаження та цифрової залежності серед молоді. Постійний доступ до новин, месенджерів і соціальних мереж не лише інформує, а й створює додаткове психологічне напруження[1][2]. У студентів, як найбільш активної групи користувачів цифрового середовища, інформаційний стрес поєднується з навчальними вимогами, невизначеністю майбутнього та підвищеною емоційною вразливістю. Це робить актуальним пошук стратегій збереження психічного здоров'я та розвитку життєстійкості[3]. Однією з таких стратегій виступає цифровий детокс, який розглядається не як повна відмова від технологій, а як усвідомлене регулювання часу та якості перебування в онлайн-середовищі.

Поняття копінг-стратегій (Lazarus & Folkman, 1984)[4] охоплює способи, за допомогою яких особистість долає стресові ситуації. В умовах війни й інформаційного перевантаження копінг-поведінка студентів часто набуває уникального характеру: надмірне занурення в соцмережі, прокрастинація, «doomscrolling». Такі патерни знижують психологічне благополуччя та підвищують ризик емоційного вигорання (Nazaruk & Klymenko, 2023)[5].

Натомість цифровий детокс у сучасних дослідженнях трактується як форма превентивної психологічної гігієни, що дозволяє: відновити баланс між

[1] Зелінська Т. Цифрова гігієна як ресурс психічного здоров'я студентів. Освіта і психологія сьогодні. 2021. Т. 5, № 1. С. 112-119.
[2] Шпак Л. Психологічні аспекти цифрової залежності та шляхи її подолання. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Психологія». 2020. № 1 (12). С. 55-62.
[3] Шевченко Н. Резильєнтність як чинник психологічної стійкості молоді в умовах кризи. Актуальні проблеми психології. 2022. Т. 19, № 2. С. 134-142.
[4] Lazarus R. S., Folkman S. Stress, Appraisal, and Coping. New York : Springer, 1984. 456 p.
[5] Nazaruk V., Klymenko L. Цифрове перевантаження та його вплив на психологічне благополуччя студентської молоді в умовах війни. Психологічний журнал. 2023. Т. 9, № 2. С. 45-56.

онлайн- та офлайн-активністю; зменшити вплив тривожних новин; посилити автономію та контроль над власним часом (Syvertsen & Enli, 2020)[6].

Практики цифрового детоксу – від вимкнення сповіщень до свідомого планування «цифрових пауз» – можуть розглядатися як адаптивні копінг-стратегії, спрямовані на активне подолання стресу, а не на його уникання.

Дослідження проводилося серед студентської молоді віком 18-25 років (N=68), яка мешкає в Україні та зазнає впливу інформаційного перевантаження. Використовувалися такі методики: Шкала психологічного благополуччя К. Ріфф[7]/[8]; Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC)[9]; Perceived Stress Scale (PSS-10, С. Коен)[10]; Авторська анкета «Цифровий детокс і психологічне благополуччя». Результати дослідження подано у таблиці 1.

Таблиця 1

Узагальнююча таблиця результатів констатувального етапу дослідження

Показник / Змінна	**Загальна вибірка (M)**	**Жінки**	**Чоловіки**	**Інтерпретація / Висновок**
Суб'єктивний стрес (PSS-10, 0-40)	22,3	23,5	20,2	Помірний рівень стресу; жінки демонструють вищі показники, що може бути пов'язано з більшим інформаційним навантаженням та емоційною чутливістю
Час онлайн (год/день)	6,7	6,9	6,4	Висока цифрова активність, що зумовлює інформаційне перевантаження

[6] Syvertsen T., Enli G. Digital detox: Media resistance and the promise of authenticity. Convergence: The International Journal of Research into New Media Technologies. 2020. Vol. 26, No. 5-6. P. 1269-1283.
[7] Ryff C. D. Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. Journal of Personality and Social Psychology. 1989. Vol. 57, No. 6. P. 1069-1081.
[8] Ryff C. D., Keyes C. L. M. The structure of psychological well-being revisited. Journal of Personality and Social Psychology. 1995. Vol. 69, No. 4. P. 719-727.
[9] Connor K. M., Davidson J. R. T. Development of a new resilience scale: The Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC). Depression and Anxiety. 2003. Vol. 18, No. 2. P. 76-82.
[10] Cohen S., Kamarck T., Mermelstein R. A global measure of perceived stress. Journal of Health and Social Behavior. 1983. Vol. 24, No. 4. P. 385-396.

Використання соцмереж (1-5)	4,45	4,6	4,2	Активне користування, особливо серед жінок
Суб'єктивне відчуття залежності (1-5)	3,65	3,7	3,6	Помірне відчуття залежності від цифрових технологій
Усвідомлення потреби цифрового детоксу (1-5)	3,25	3,3	3,2	Середній рівень усвідомлення користі цифрового детоксу
Психологічне благополуччя (Ryff)	–	–	–	Середній рівень – базова адаптованість, потребує розвитку внутрішньої гармонії та самоприйняття
Резильєнтність (CD-RISC)	–	–	–	Помірна, є потенціал до розвитку життєстійкості
Кореляції між показниками	**r**	–	–	**Інтерпретація зв'язку**
Час онлайн – PSS	+0,42	–	–	Більший час онлайн пов'язаний із підвищенням суб'єктивного стресу
Час онлайн – Ryff	-0,37	–	–	Зростання часу онлайн знижує рівень психологічного благополуччя
Час онлайн – CD-RISC	-0,34	–	–	Надмірна онлайн-активність знижує резильєнтність
Усвідомлення цифрового детоксу – Ryff	+0,39	–	–	Усвідомлення потреби детоксу сприяє підвищенню благополуччя
Усвідомлення цифрового детоксу – PSS	-0,35	–	–	Усвідомлення цифрового детоксу

				асоціюється зі зниженням стресу

Отримані результати свідчать, що загальний рівень суб'єктивного стресу у студентської молоді оцінюється як помірний (M = 22,3 за шкалою PSS-10). Це означає, що більшість студентів переживають відчуття напруження, перевантаженості та психологічного тиску, але їхній стан не досягає критичного рівня дистресу. Такий показник є типовим для молоді, яка навчається в умовах війни, підвищеної інформаційної активності та соціальної невизначеності.

Помітною є гендерна різниця: жінки демонструють дещо вищий рівень стресу (M = 23,5) порівняно з чоловіками (M = 20,2). Це може бути пояснено більшою емоційною чутливістю жінок, схильністю до емпатійного реагування на інформаційні події та активнішою взаємодією у соціальних мережах. Водночас такий рівень не є патологічним і свідчить про збереження базової адаптивності.

Показники цифрової активності:

Час онлайн та використання соціальних мереж. Студенти проводять у цифровому середовищі в середньому 6,7 годин на день, що свідчить про високу цифрову активність. Більшість опитаних активно користуються соціальними мережами (M = 4,45 за шкалою 1-5), що відображає як навчальну, так і соціально-комунікативну залученість. Жінки (6,9 год/день) дещо частіше перебувають онлайн і активніше користуються соціальними мережами (M = 4,6), що може бути пов'язано з більшою потребою в соціальній взаємодії та комунікації.

Суб'єктивне відчуття залежності. Рівень суб'єктивного відчуття залежності від цифрових технологій оцінено як помірний (M = 3,65). Це означає, що студенти усвідомлюють часткову втрату контролю над цифровим часом, відчувають потребу у постійному доступі до онлайн-ресурсів, однак не вважають це критичною проблемою. Такий стан можна визначити як психологічну прив'язаність, що створює передумови для розвитку залежної поведінки при відсутності саморегуляції.

Усвідомлення потреби цифрового детоксу. Показник усвідомлення потреби цифрового детоксу становить M = 3,25, тобто середній рівень. Це свідчить, що студенти розуміють потенційну користь обмеження цифрової активності для збереження психологічного благополуччя, але ще не завжди застосовують такі практики на практиці. Зокрема, це відображає когнітивне, а не поведінкове усвідомлення – тобто знання про необхідність змін, але без систематичної реалізації.

Психологічне благополуччя та резильєнтність. Рівень психологічного благополуччя (за Ryff) у студентів можна охарактеризувати як середній, що вказує на збереження основних адаптивних механізмів, але також і на наявність резервів для розвитку внутрішньої гармонії, автономії та позитивного самоприйняття. Резильєнтність (CD-RISC) також перебуває на помірному рівні, що демонструє здатність до відновлення після стресових впливів, однак потребу у розвитку стратегій стресостійкості та емоційної саморегуляції.

Результати кореляційного аналізу. Час онлайн і суб'єктивний стрес (r = +0,42). Виявлено помірно-позитивну кореляцію, що свідчить: чим більше часу студенти проводять онлайн, тим вищим є рівень їхнього стресу. Постійний інформаційний потік, зокрема новини, повідомлення, соціальні мережі, створюють ефект інформаційного перевантаження, який підсилює тривожність і внутрішню напругу.

Час онлайн і психологічне благополуччя (r = -0,37). Зв'язок середньої сили негативного напрямку вказує, що збільшення часу у цифровому середовищі пов'язане зі зниженням рівня психологічного благополуччя. Надмірна онлайн-активність обмежує реальні соціальні контакти, час на відпочинок і самоусвідомлення, що призводить до зниження позитивних емоцій та відчуття життєвого балансу.

Час онлайн і резильєнтність (r = -0,34). Негативна кореляція свідчить, що більша кількість годин онлайн пов'язана зі зниженням стійкості до стресу. Імовірно, надмірна цифрова активність виснажує психічні ресурси, зменшуючи здатність до швидкого відновлення після стресових подій.

Усвідомлення потреби цифрового детоксу і благополуччя (r = +0,39). Позитивний зв'язок показує, що студенти, які усвідомлюють необхідність цифрового детоксу, мають вищий рівень благополуччя. Це означає, що саме усвідомленість і здатність до саморегуляції стають ключовими чинниками підтримання психологічної рівноваги.

Усвідомлення цифрового детоксу і стрес (r = 0,35). Негативна кореляція вказує, що зростання усвідомлення важливості цифрового детоксу пов'язане зі зменшенням суб'єктивного стресу. Отже, формування навичок усвідомленого користування технологіями може мати психопрофілактичний ефект.

Формувальний експеримент передбачав впровадження тритижневої програми цифрового детоксу з обмеженням часу в соцмережах, практиками «цифрових пауз» та заміною частини онлайн-активностей офлайн-діяльністю. Динамікк показників до та після впровадження програми цифрового детоксу подано у таблиці 2.

Таблиця 2

Динаміка показників до та після впровадження програми цифрового детоксу

Показник	До експерименту (M)	Після експерименту (M)	Δ (зміни)	t (df=33)	p	Ефект (Cohen's d)	Інтерпретація
Ryff (благополуччя)	3,25	3,75	+0,50	4,85	<0,00005	0,83	Значне зростання благополуччя
CD-RISC (резильєнтність)	63,0	71,0	+8,0	5,22	<0,00001	0,90	Підвищення стійкості до стресу
PSS-10 (стрес)	22,3	17,8	–4,5	–4,89	<0,00002	0,84	Значне зниження рівня стресу

Аналіз даних показав, що: у студентів, які брали участь у програмі, зросли показники психологічного благополуччя (особливо автономії, самоприйняття та позитивних стосунків). Відбулося зниження суб'єктивного рівня стресу, пов'язаного з постійним перебуванням онлайн. Рівень резильєнтності підвищився, що виявилося у зростанні здатності контролювати власне життя й

ефективніше адаптуватися до кризових обставин. Студенти повідомляли про формування нових адаптивних копінг-стратегій: заміна «doomscrolling» на фізичну активність, читання чи соціальні контакти офлайн.

Для порівняння результатів експериментальної та контрольної груп після впровадження формульного експерименту застосовано незалежний t-критерій Стьюдента (ЕГ та КГ після експерименту, n=34+34). Порівняльні показники подано на малюнок 1.

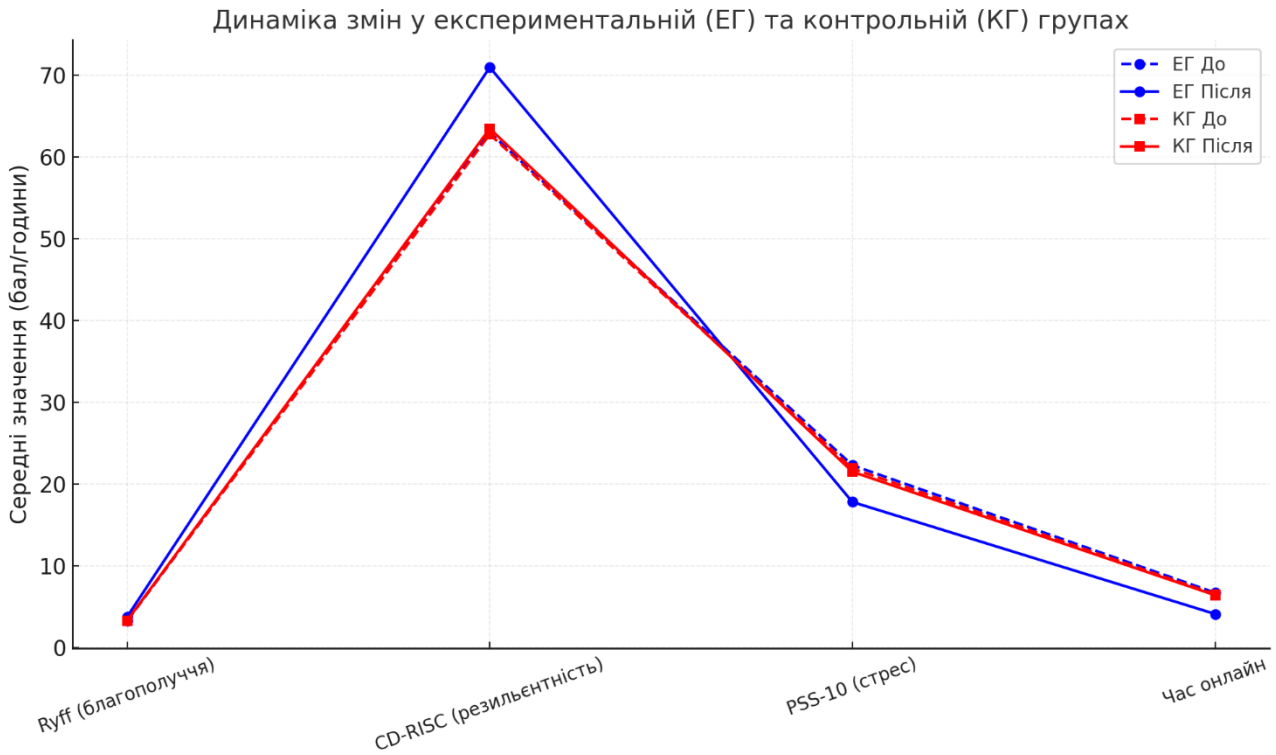

Мал. 1. Динаміка змін у експериментальній та контрольній групах

Таким чином, цифровий детокс сприяв трансформації копінг-поведінки від уникання до конструктивного подолання. Це виявилося у зростанні здатності молоді зменшувати вплив інформаційного перевантаження й підтримувати внутрішню рівновагу.

Дослідження підтвердило, що цифровий детокс є ефективним ресурсом формування адаптивних копінг-стратегій у студентів під час війни. Він допомагає: знизити рівень інформаційного стресу; підвищити психологічне благополуччя; розвинути резильєнтність і стресостійкість; сформувати більш усвідомлене ставлення до використання цифрових технологій.

Отримані результати мають значний психопрофілактичний потенціал. Практики цифрового детоксу можуть бути рекомендовані як індивідуальні, так і групові заходи у закладах освіти, спрямовані на збереження психічного здоров’я молоді в умовах війни.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Юрик Наталія Євгенівна
кандидат економічних наук, доцент
доцент кафедри менеджменту та адміністрування
Тернопільського національного університету
імені Івана Пулюя
Зяйлик Марія Федорівна
кандидат економічних наук, доцент
доцент кафедри менеджменту та адміністрування
Тернопільського національного університету
імені Івана Пулюя

ДІДЖИТАЛ ТРАНСФОРМАЦІЯ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Питання діджиталізації освітніх послуг почали привертати увагу науковців та педагогів ще до славнозвісної пандемії COVID-19, яка створила історично найбільшу глобальну дестабілізацію системи освіти на всіх рівнях. В Україні, попри COVID-19, потужним стимулом пришвидшення діджитал трансформації освітніх послуг стала повномасштабна агресія рф.

За час повномасштабної війни внаслідок бомбардувань та обстрілів було пошкоджено 3 897 закладів освіти, 399 зруйновано повністю[1]. Щодо вишів, то станом на листопад 2024 року було повністю зруйновано 7 коледжів та 4 університети, різного ступеню руйнувань зазнали 162 коледжі та 117 університетів. Найбільше вищів зазнали руйнувань в таких областях, як: Харківська (32); Одеська (14); Херсонська (14); м. Київ (10); Дніпропетровська (7); Житомирська (5); Запорізька (5), Миколаївська (5); Чернігівська (5)[2].

[1] 7 мільйонів дітей війни в Україні. URL: https://saveschools.in.ua
[2] 11 вищів зруйновано та 279 пошкоджено внаслідок війни. URL: https://www.education.ua/news/2024/11/14/11-vyshiv-zruinovano-ta-279-poshkodzheno-vnaslidok-viiny/

В умовах сьогодення перед українською вищої освітою постали значні виклики:

- руйнування інфраструктури ЗВО;
- значне скорочення обсягів і джерел фінансування;
- оптимізація мережі ЗВО, що розпочалась ще з 2014-15 н.р. через демографічну кризу в країні;
- відтік науково-педагогічних працівників, серед основних причин можна назвати: загрози війни; низький рівень заробітної плати;
- щорічне зниження кількості студентів та потенційних вступників.

Попри всі виклики вища освіта є запорукою повоєнної відбудови країни та соціально-економічного розвитку. Головним завданням сучасної вищої школи є підготовка конкурентоспроможних фахівців, спроможних в професійній діяльності послуговуватись діджитал інструментами та діджитал технологіями, опановувати нові знання.

Останніми роками все частіше звертається увага на необхідність забезпечення якісної вищої освіти. На сайті Міністерства освіти і науки України поняття «якість освіти» тлумачиться, як: «… комплекс характеристик освітнього процесу, що визначають послідовне та практично ефективне формування компетентності та професійної свідомості. Це певний рівень знань і вмінь, розумового, фізичного й морального розвитку, якого досягли випускники освітнього закладу відповідно до запланованих цілей навчання і виховання[3]. В Законі України «Про освіту» подається більш звужене трактування, акцент зроблено лише на результатах навчання, «… відповідність результатів навчання вимогам, встановленим законодавством, відповідним стандартом освіти та/або договором про надання освітніх послуг»[4]. на відміну від попередніх джерел, Закон України «Про вищу освіту» звертає увагу також на процес і результати навчання: - «відповідність умов провадження освітньої діяльності та результатів навчання вимогам законодавства та стандартам вищої освіти, професійним

[3] Якість освіти. Міністерство освіти і науки України. URL: https://mon.gov.ua/tag/yakist-osviti?&tag=yakist-osviti
[4] «Про освіту»: Закон України. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 38-39. п. 29 ст. 1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text

та/або міжнародним стандартам (за наявності), а також потребам зацікавлених сторін і суспільства, що забезпечується шляхом процедур внутрішнього та зовнішнього забезпечення якості»[5]. Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти зазначає, що «якість вищої освіти охоплює значний спектр процесів і явищ у сфері вищої освіти та корелює із повноваженнями Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, визначеними ст. 10 Закону України «Про вищу освіту»»»[6].

На нашу думку, поняття «якість вищої освіти» є комплексним і передбачає забезпечення щонайменше: високого рівня знань з освітніх компонент загальної та професійної підготовки; розвиток міжособистісних навичок (софт скіл); прищеплення креативності, вміння автономно виконувати завдання і працювати в команді; залучення здобувачів вищої освіти до науково-дослідної діяльності та міжнародних проєктів; розвиток інших професійних та соціальних компетентностей; наявність відповідної інфраструктури, матеріально-технічного забезпечення, кваліфікованих педагогічних та науково-педагогічних працівників, адміністративного персоналу; відповідність освітніх програм запитам ринку праці; належний рівень умов праці, заробітної плати та мотивації для систематичного підвищення кваліфікації педагогічних та науково-педагогічних працівників; належний рівень контролю якості освітнього процесу.

Для сучасного освітнього середовища характерна висока динамічність, відсутність чітких територіальних і часових обмежень, що вимагає нових підходів до організації освітнього процесу. І саме діджитал трансформація освітніх послуг сприяє формуванню гнучкого, диференційованого, інтерактивного та технологічно оснащеного процесу, адаптивної системи освіти, що відповідає запитам ринку праці та забезпечує активне використання діджитал інструментів та діджитал технологій. Впровадження діджитал інструментів та

[5] «Про вищу освіту»: Закон України. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 37-38. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text

[6] Доповідь про якість вищої освіти в Україні, її відповідність завданням сталого інноваційного розвитку суспільства у 2022 році /за ред. А. Бутенка, О. Єременко, Н. Стукало. К.: Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, 2023. С. 4. URL: https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/Доповідь-про-якість-вищої-освіти-в-Україні.pdf

діджитал технологій в освітній процес передбачає використання різноманітних електронних платформ для навчання та комунікації, інтерактивних матеріалів (навчально-методичного забезпечення), онлайн-курсів, вебінарів та відеоконференцій, програмного забезпечення, сучасних хмарних та інтелектуальних технологій, а також інших діджитал інструментів, що допомагають підвищити якість навчального процесу[7].

З метою визначення рівня готовності українських вишів до діджитал трансформації корисним буде опрацювання результатів дослідження аудиторсько-консалтингової компанії BDO Україна[8]. Влітку 2025 року компанією було проведено опитування 60 освітніх закладів (ЗВО та заклади фахової передвищої освіти) на предмет готовності до діджитал трансформації, наявності та використання діджитал інструментів, штучного інтелекту, а також визначення бар'єрів до впровадження цифрових рішень в освітній процес.

Відповідно до результатів дослідження, 53% респондентів зазначили, що частково готові до діджитал трансформації, 28% вказали на повну готовність і 19% не змогли надати чіткої відповіді. Проведене дослідження свідчить, що виші здебільшого активно адаптуються до вимог сьогодення. Переважна більшість опитаних активно використовують в навчальному процесі базові платформи для навчання та онлайн-комунікації, найбільш затребуваними є системи дистанційного навчання (LMS), серед яких найбільш популярними визначено Moodle, Classroom. Для забезпечення відеозв'язку між учасниками освітнього процесу (лекції, захисти, наради) найбільш затребуваними визначено платформи Zoom, Google Meet. Для зберігання даних та зручності співпраці (спільна робота з документами, резервування інформації) заклади освіти активно використовують хмарні рішення, найбільш популярним серед яких є Google

[7] Краузе О.І., Луциків І.В., Бурліцька О.П. Використання інноваційних методів у навчальному процесі як інструмент підвищення якості освітніх послуг [THEORETICAL AND PRACTICAL APPLICATION OF THE RESULTS OF MODERN SCIENCE]: SCIENTIFIC MULTIDISCIPLINARY MONOGRAPH. 2025. С. 6-17. URL: https://drive.google.com/file/d/1oZo-_gKAi2NVyPw951RRoTAZgpgI4ZQw/view

[8] Цифровізація українських закладів освіти: готовність, інструменти, ШІ та бар'єри. BDO Україна. URL: https://www.bdo.ua/uk-ua/insights-2/information-materials/2025/digital-shift-in-ukrainian-education-preparedness-technologies-ai-and-hurdles

Диск, Microsoft 365 або аналоги. Натомість системи електронного документообігу та ERP-системи ще не набули достатньої популярності.

За результатами проведеного опитування визначено найбільш затребувані спеціалізовані цифрові рішення:

- з обробки даних - Statistica, Eviews, SPSS;

- комплексне хмарне програмне забезпечення - Google Workspace, Microsoft 365;

- інтерактивні веб-портали (взаємодія із студентами);

- електронний документообіг та зберігання документації.

Наразі вкрай обмежено, лише найбільш прогресивними закладами освіти, впроваджуються ERP та CRM-системи.

Для забезпечення якості дистанційного навчання виші здебільшого використовують такі діджитал інструменти, як: Trello, TeamViewer, AnyDesk, Miro, Microsoft Teams, Google Meet, Dropbox, Google Drive, One Drive, Zoom, Slack.

Невпинно набирають популярності інструменти ШІ, серед яких першість належить ChatGPT, також в навчальному процесі використовують генеративні моделі цифрових зображень на зразок MidJourneu, Anthropic Claude та інші. В цілому 83% респондентів зазначили, що активно використовують безкоштовні засоби ШІ, 3% - платні, 9% - лише планують користуватись, але наразі не мають необхідних знань і навичок, 5% - не використовують ШІ[9].

ChatGPT надзвичайно активно використовують і здобувачі вищої освіти, що має як позитивні, так і негативні наслідки. З цього приводу ЗВО мають забезпечити суворий контроль дотримання академічної доброчесності.

Діджитал трансформація освітніх послуг в ЗВО є не лише новітнім трендом, але й об’єктивною необхідністю адаптації до динамічного технологічного прогресу. На сьогоднішній день попри прагнення вишів не відставати від науково-технічного прогресу, існує ряд чинників, що

[9] Цифровізація українських закладів освіти: готовність, інструменти, ШІ та бар’єри. BDO Україна. URL: https://www.bdo.ua/uk-ua/insights-2/information-materials/2025/digital-shift-in-ukrainian-education-preparedness-technologies-ai-and-hurdles

уповільнюють впровадження в освітній процес діджитал інструментів та діджитал технологій. До основних бар'єрів діджитал трансформації вишів слід віднести:

- нестача фінансування – це ключова проблема, яка прямо або опосередковано породжує інші. Обмеженість фінансових ресурсів не дає можливості в належних обсягах закупляти сучасну техніку та програмне забезпечення, користуватись професійними платформами, які потребують придбання ліцензій. Брак фінансування змушує ЗВО користуватись безкоштовними рішеннями, які здебільшого мають обмежений функціонал. Також наслідками нестачі фінансування освіти є низький рівень заробітної плати педагогічних та науково-педагогічних працівників, що безумовно знижує мотивацію до саморозвитку, робить професію викладача малопрестижною та в підсумку призводить до «старіння» викладацької професії;

- спільною для більшості українських вишів є застаріла матеріально-технічна база. Для підготовки якісних фахівців, що будуть затребувані ринком праці, необхідною умовою є наявність розвинутої інфраструктури, тобто наявність матеріальних об'єктів, основним призначенням яких є забезпечення реалізації освітніх та соціальних функцій, створення комфортних умов для всіх учасників освітнього процесу;

- брак кваліфікованого персоналу та недостатня цифрова грамотність педагогічних та науково-педагогічних працівників, що потребує систематичних тренінгів та підвищення кваліфікації, мотивації працівників до професійного розвитку;

- організаційні та культурні перешкоди, відсутність чіткої стратегії діджитал трансформації закладу освіти;

- відсутність стратегічного планування діджитал трансформації, точковість впровадження заходів без загального планування, що безумовно знижує ефективність нововведень.

Відсутність стратегічного бачення та неналежний рівень діджитал трансформації вищої освіти призводять до низької гнучкості освітніх програм,

недостатнього рівня підготовленості випускників до вимог сучасного ринку праці, зниження інтересу здобувачів до навчання, зниження популярності навчального закладу, низького рівня мобільності та зниження якості управлінських процесів у вишах. Як слушно зауважує Д. Кодочигов, особливої актуальності діджитал трансформація освітніх послуг набуває в умовах повномасштабної війни, коли традиційні методи навчання можуть бути недоступні, а навчальні заклади повинні забезпечити безперервність освітнього процесу та доступ до освітніх ресурсів всіх категорій здобувачів, включаючи тих, які перебувають за кордоном і в складних умовах. Окрім того, діджиталізація дозволяє зробити адміністративні процеси більш ефективними, значно покращити комунікацію підрозділів та оптимізувати управління ресурсами[10].

На сьогоднішній день все більшої актуальності набуває необхідність надання повноцінних освітніх послуг особам з особливими потребами. Наприклад, Університет економіки та права «Крок» (м. Київ) впроваджує проєкт «Дистанційна освіта для людей з інвалідністю». Проєкт спрямований на забезпечення можливості отримати повноцінну вищу освіту в форматі віддаленого доступу особам з особливими потребами (особи з інвалідністю, порушеннями слуху, зору, опорно-рухового апарату або ж хронічними захворюваннями). За твердженням розробників, проєкт спрямовано «… на усунення географічних, економічних і психологічних перешкод на шляху здобуття вищої освіти, розширення її доступності». Навчальний процес передбачає супровід (служба підтримки), застосування сучасних ІКТ, індивідуальний розклад (у зручний час і у зручному місці)[11].

В сучасних реаліях інклюзивній освіти приділяється чимало уваги, слід звернути увагу, що до осіб з особливими потребами належать не лише інваліди, особи з певними порушеннями та хронічними захворюваннями, до цієї категорії також належать: біженці; мігранти; особи, що належать до релігійних, мовних та

[10] Кодочигов Д. Цифрова трансформація управлінських рішень у закладах вищої освіти: виклики та перспективи. Економіка та суспільство. 2024. Вип. 66. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/4605

[11] Університет економіки та права «Крок»: офіційний сайт. URL: https://www.krok.edu.ua/ua/pro-krok/pidrozdili/navchalni/tsentr-distantsijnogo-navchannya/distantsijna-osvita-dlya-lyudej-z-invalidnistyu

етнічних меншин; діти з малозабезпечених та неблагополучних родин; сироти; особи з захворюваннями ВІЛ/СНІД[12].

Діджитал трансформація освітніх послуг надає можливість здобувачам вищої освіти з особливими потребами адаптувати освітній процес до власних потреб і можливостей, обирати темпи і формат навчання, що надає можливість не лише якісніше засвоювати знання, але й почувати себе впевненіше, що має велике значення для соціальної адаптації таких осіб, збереження фізичного та психічного здоров'я[13].

Слід чітко усвідомлювати, що щороку кількість осіб з особливими потребами буде збільшуватися, в першу чергу через наслідки повномасштабної війни, і для таких людей має бути забезпечена можливість комфортно та якісно отримувати освітні послуги.

Освітня інклюзія може бути якісно забезпечена лише за умови застосування діджитал технологій та діджитал інструментів. Колектив авторів в складі Р. Шерстюка, І. Стойка та Л. Малюти звертають увагу на ряд перешкод, що уповільнюють розвиток інклюзивної освіти:

- в загальному нижчий рівень конкурентоспроможності осіб з особливими потребами у порівнянні з нормативними вступниками;
- неналежне матеріально-технічне забезпечення вишу та неготовність працівників ЗВО до забезпечення інклюзії освітнього процесу;
- низька ефективність, а подекуди і повна непридатність, традиційних методів та форма навчання;
- несформована психологічна готовність студентського культурно-освітнього середовища до інклюзії[14].

Діджитал трансформація освітніх послуг надає можливість відстежувати прогрес кожного учасника освітнього процесу, як здобувача, так і викладача,

[12] Не інвалід, не аутист і не сліпий: комунікуємо про інклюзію правильно.

[13] Поліщук Н.В., Бугаєнко Т.І., Лемешева Н.В. Підвищення якості вищої освіти за допомогою цифрових технологій та дистанційного навчання для здобувачів вищої освіти в Україні. Академічні візії. 2024. Вип. 38. С. 6. URL: https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1561/1444

[14] Шерстюк Р., Стойко І., Малюта Л. Інклюзивна освіта у закладах вищої освіти: реалії й можливості навчання ветеранів війни з особливими потребами. Галицький економічний вісник. 2024. № 1 (86). https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.01.205

аналізувати активність та результати в режимі реального часу. Такий контроль за якістю навчання здобувачів надає можливість оперативно виявляти труднощі, виявляти надто складний, нецікавий або надто спрощений матеріал та своєчасно вносити відповідні коригування. За допомогою цифрових ресурсів можна відстежувати не лише успішність здобувачів, але й оцінювати ефективність різних методик викладання.

Діджитал трансформація освітніх послуг також надає можливість активної співпраці з стейкхолдерами та міжнародного співробітництва, розширення професійного світогляду. В результаті такої співпраці акумулюються необхідні знання і навички для розроблення затребуваних освітніх програм з врахуванням запитів ринку праці, міжнародного досвіду та очікувань здобувачів вищої освіти.

Щодо основних переваг діджитал трансформації освітніх послуг, до основних слід віднести: забезпечення персоналізованого підходу до освітнього процесу; гнучкість та адаптивність навчального процесу; розвиток цифрових компетентностей як у здобувачів вищої освіти, так і викладачів; самостійне планування та організація часу та простору здобувачем вищої освіти; інклюзія освіти; розвиток критичного мислення; можливість навчання протягом життя; інтеграція з міжнародними стандартами; контроль якості навчання та можливість внесення коригувань в режимі реального часу; професійний розвиток педагогічних та науково-педагогічних працівників.

На наш погляд, наявність стратегічного бачення керівництва, забезпечення належного фінансування закладів вищої освіти та належного рівня мотивації педагогічних та науково-педагогічних працівників здатне зробити дану професію привабливою для молоді, висококваліфікованих фахівців, мотивувати їх до розвитку та надання якісних освітніх послуг, динамічного впровадження діджитал інструментів та діджитал технологій. Стратегічне бачення керівництва вишу, якісна матеріально-технічна база та вмотивовані педагогічні та науково-педагогічні працівники спроможні забезпечити високу якість, мобільність та адаптивність освітніх послуг.

Корягін Віктор,
доктор педагогічних наук,
доктор наук з фізичного виховання і спорту,
професор, Заслужений тренер України,
Національний університет «Львівська політехніка»,
м. Львів, Україна
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0001-3582-3088
Лось Єлизавета,
студентка, ІАРД, ДС-22,
Національний університет «Львівська політехніка»,
м. Львів, Україна
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0004-3546-2464

СУЧАСНІ МЕТОДИ ВИЗНАЧЕННЯ ФІЗИЧНИХ ЯКОСТЕЙ У СПОРТСМЕНІВ

Баскетбол – це складова частина спорту – атлетична гра, яка пред'являє високі вимоги до фізичної підготовленості спортсменів[1/2/3]. Участь у грі вимагає від спортсмена максимальної мобілізації його фізичних і функціональних можливостей. Фізична підготовка баскетболістів у сучасному баскетболі набуває особливого значення у зв'язку з розширенням діапазону їхніх ігрових дій, збільшенням напруги у грі, яка вимагає від спортсменів максимальних м'язових зусиль у ситуаціях, які швидко змінюються під час гри[4/5/6].

[1] V. Koryahin, Training of the highly skilled basketball players. Lviv, Ukraine: Krai, 1998, P.192.
[2] V. Kondrashin, and V. Koryahin, Training of the basketball players of high grade. Kyiv, Ukraine: Zdorov'ya, 1978, P. 93.
[3] О. Мітова, О. Івченко, "Сучасний стан контролю рівня інтегральної підготовленості баскетболістів на етапі попередньої базової підготовки", Спортивний вісник Придніпров'я, № 3, С. 72-76, 2014.
[4] V. Kondrashin, and V. Koryahin, Training of the basketball players of high grade. Kyiv, Ukraine: Zdorov'ya, 1978, P. 93.
[5] V. Tishchenko, Innovative tests for determining the level of psychomotorism in sports games. Scientific journal of MP Dragomanov NPU. Series 15: Scientific and pedagogical problems of physical culture (physical culture and sports), 3(2), pp. 335-337, 2015.
[6] V.Koryahin, H. Hrebinka, V. Prystynskyi, and T. Prystynska, "Methodology for Determining the Speed-Power Capabilities of Basketball Players", Physical Education Theory and Methodology, 22(1), pp.14-18, 2022. https://doi.org/10.17309/tmfv.2022.1.02

Для того, щоб ефективно підвищувати фізичні можливості спортсменів, зокрема баскетболістів, необхідно знати наступне: які вимоги ставить до окремих функцій організму і фізичних якостей баскетболістів сама гра, наскільки великі ці вимоги, які фізичні можливості баскетболістів, на які фізичні і функціональні якості в першу чергу необхідно звернути увагу в процесі тренувань, які засоби і методи тренування найбільш ефективні для розвитку тих чи інших якостей, як раціонально побудувати тренувальний процес[7]/[8]/[9]. Тому питання про встановлення критеріїв щодо окремих функцій та фізичних якостей баскетболістів є дуже важливим для того, щоб ефективно керувати тренувальним процесом. А ефективне керування тренувальним процесом неможливе, якщо не вирішити наступні завдання[10]/[11]/[12]/[13]:

1. Створення уніфікованої системи обліку та аналізу тренувальних навантажень.

2. Визначення найбільш ефективних засобів і методів тренування.

3. Оптимізація побудови тренувального процесу.

4. Розробка і уніфікація системи контролю за тренованістю баскетболістів і рівнем їхньої фізичної підготовленості.

В даній роботі розглянуті питання, які пов’язані з розробкою та уніфікацією методики контролю за фізичною підготовленістю баскетболістів.

Результати дослідження рівня розвитку фізичних якостей баскетболістів високої кваліфікації з використанням розроблених нами методик шляхом впровадження нових інноваційних підходів представлені у таблицях 1, 2, 3.

[7] V. Kondrashin, and V. Koryahin, Training of the basketball players of high grade. Kyiv, Ukraine: Zdorov’ya, 1978, P. 93.
[8] V. Tyshchenko, Y. Hnatchuk, V. Pasichnyk, O. Bubela, and Z. Semeryak, “Factor analysis of indicators of physical and functional preparation of basketball players”, Journal of physical education and sport, 18(4), 269, pp. 1839-1844, 2018. https://doi.org/10.7752/jpes.2018.s4269
[9] V. Koryahin, “Assessment of Training Loads of Highly Qualified Basketball Players”, Physical Education Theory and Methodology, 22(3s), 137-141, 2022. https://doi.org/10.17309/tmfv.2022.3s.19
[10] V. Koryahin, Training of the highly skilled basketball players. Lviv, Ukraine: Krai, 1998, P.192.
[11] V. Kondrashin, and V. Koryahin, Training of the basketball players of high grade. Kyiv, Ukraine: Zdorov’ya, 1978, P. 93.
[12] Z. Kozina, S. Iermakov, M. Cretu, L. Kadutskaya, and F. Sobyanin, “Physiological and subjective indicators of reaction to physical load of female basketball players with different game roles”, Journal of Physical Education and Sport, 17(1), 56, pp. 378–382, 2017. https://doi.org/10.7752/jpes.2017.01056
[13] V. Koryahin, and O. Blavt, Innovative control test technologies in physical education and sports: a monograph. Lviv, Ukraine: Lviv Polytechnic Publishing House, P. 236, 2019.

Таблиця 1

Результати дослідження баскетболістів високої кваліфікації у бігу на 20 м

Показники / Ігрові функції	Час бігу на 6 м, сек.	Час бігу на 20 м, сек.	Максимальна швидкість на дистанції, м/сек.	Приріст швидкості від 6 до 20 м, м/сек.
Центрові (Ц) (n=15)	1.30±0.041* 0.074**	3.30±0.082* 0.149**	6.08±0.116* 0.302**	1.50±0.104* 0.190**
Форварди (Ф) (n=17)	1.26±0.035* 0.069**	3.13±0.049* 0.097**	6.38±0.021* 0.042**	1.61±0.100* 0.095**
Захисники (З) (n=17)	1.23±0.031* 0.066**	3.04±0.027* 0.074**	6.60±0.031* 0.068**	1.70±0.124* 0.267**
Достовірність різниці				
Ц - Ф	P < 0.95	P > 0.999	P > 0.999	P < 0.95
Ц - З	P > 0.99	P > 0.999	P > 0.999	P > 0.98
Ф - З	P < 0.95	P > 0.99	P > 0.99	P < 0.95

*- середня величина та похибка середньої величини

**- стандартне відхилення від середньої величини

Таблиця 2

Результати дослідження висоти стрибка у баскетболістів високої кваліфікації

Показники / Ігрові функції	Ріст з витягнутою рукою, стоячи на носках, см	Висота стрибку, см	
		абсолютна	відносна
Центрові (Ц) (n=27)	279 ± 2.4* 6.1**	328.1 ± 3.12* 7.88**	49.5 ± 2.21* 5.59**
Форварди (Ф) (n=15)	271 ± 3.49* 6.33**	324.1 ± 3.65* 6.62**	52.4 ± 2.06* 3.74**
Захисники (З) (n=27)	256.9 ± 3.42* 5.85**	314.4 ± 3.42* 8.65**	57.7 ± 2.71* 6.86**
Достовірність різниці			
Ц - Ф	P > 0.999	P > 0.95	P > 0.95
Ц - З	P > 0.999	P > 0.999	P > 0.999
Ф - З	P > 0.999	P > 0.999	P > 0.98

*- середня величина та похибка середньої величини

**- стандартне відхилення від середньої величини

Таблиця 3

Результати дослідження рівня розвитку витривалості у баскетболістів високої кваліфікації

Показники / Ігрові функції	Загальна витривалість. Тест Купера за 12 хв. бігу	Швидкісна витривалість, 3х40 сек., м
Центрові (Ц)	2845.3±91.98* 178.9** (n=17)	560.9±10.04* 15.96** (n=12)
Форварди (Ф)	3075.5±53.55* 114.6** (n=20)	581.2±6.52* 13.55** (n=21)
Захисники (З)	3087.9±71.48* 157.5** (n=21)	584.8±10.92* 24.08** (n=21)
Достовірність різниці Ц - Ф Ц - З Ф - З	 P > 0.999 P > 0.999 P < 0.95	 P > 0.99 P > 0.99 P < 0.95

*- середня величина та похибка середньої величини

**- стандартне відхилення від середньої величини

Як видно з таблиці 1, час пробігання 6 м у баскетболістів, які виконують функції «центрових», складає 1.30±0.041 сек., що гірше, ніж у форвардів (1.26±0.035 сек.) і захисників (1.23±0.031 сек.). Однак різниця достовірності спостерігається лише у показниках центрових і захисників (P > 0.99). Ці дані свідчать про те, що стартова швидкість у захисників більша, ніж у центрових.

Якщо ж аналізувати результати з бігу на 20 м, то виявляється, що і форварди і центрові поступаються захисникам з великим ступенем різниці достовірності. Максимальна швидкість на цій дистанції у центрових нижча, ніж у форвардів і захисників, а у форвардів також нижча, ніж у захисників, – за наявності великого ступеня достовірності різниці. Приріст швидкості на ділянці бігу від 6 м до 20 м у центрових складає 1.50±0.104 м/сек., а у захисників – 1.70±0.124 сек. Причому достовірність різниці між показниками досить висока (P > 0.98).

Таким чином, ми бачимо, що баскетболісти високого зросту поступаються іншим категоріям баскетболістів й у стартовому прискоренні, і у рівні розвитку максимальної швидкості на дистанції, і за результатами бігу на 20 м. Таке становище, природно, вимагає приділення особливої уваги розвитку вказаних якостей на майданчику під час гри у простих і складних реакціях, у вмінні одразу розвинути швидкість на коротких відрізках, виконувати різні прийоми техніки гри без м'яча і з м'ячем у мінімальні відрізки часу й ефективно, миттєво сприймати, аналізувати та оцінювати ситуації.

Результати дослідження висоти стрибку у баскетболістів високої кваліфікації представлені у таблиці 2.

З таблиці видно, що зріст з витягнутою рукою вгору, стоячи на носках, у баскетболістів високого класу становить: у центрових – 279,6 ± 2,4 см, у форвардів – 324,1 ± 3,65 см, у захисників – 314,4 ± 3,42 см.

Абсолютна висота стрибка складає: у центрових – 329.1 ± 2.31 см, у форвардів – 324.1 ± 3.65 см, у захисників – 314.4 ± 3.42 см. У цих показниках різниця природна тому, що гравці різних амплуа мають різний зріст. Що стосується відносної висоти стрибка, то у центрових зафіксовані не дуже високі показники, так само, як і у форвардів, що свідчить про значний резерв збільшення висоти стрибку. Як видно з таблиці 2, у захисників висота стрибку становить 57.7±2.71 см, що в середньому на 8.2 см більше, ніж у центрових, та на 5.3 см більше, ніж у форвардів ($P > 0.999$ і $P > 0.98$ відповідно).

Проведений нами кореляційний аналіз між ростовими показниками та показниками у висоті стрибку у баскетболістів високої кваліфікації показав, що між цими показниками є залежність, але від`ємна ($r = -0.555$). Відмінності, отримані в нашому дослідженні, можна пояснити різним віком баскетболістів і різницею в їх кваліфікації, а також тим, що ми визначили співвідношення між висотою стрибка і ростом з витягнутою вгору рукою, стоячи навшпиньки, а не просто зростом. Зв'язок між цими показниками представлений на рис.6.

Результати дослідження рівня розвитку витривалості (табл. 3) у баскетболістів високої кваліфікації свідчать про наступне:

Середній показник у тесті 3х40 сек. у центрових гравців складає 560.9±10.04, у форвардів – 581.2±6.52, у захисників – 584.8±10.92. Різниця між показниками центрових і форвардів – 20.3 м (достовірність різниці висока, P > 0.99), центрових і захисників – 23.9 м (достовірність різниці висока, P > 0.99), форвардів і захисників – 3.6 м (різниця не достовірна, P < 0.95).

Наше дослідження доводить: стосовно розвитку загальної витривалості та спеціальної швидкісної витривалості, то у баскетболістів у наявності значні резерви, особливо у баскетболістів високого зросту. У таблиці 3 представлені відповідні дані. Як видно з таблиці, середній показник у тесті Купера у центрових складає 2845.3±91.98 м, у форвардів – 3075.5±53.55 м, у захисників – 3087.9±71.48 м. . Різниця між середніми показниками у центрових і захисників досить вагома – 242.6 м. Навіть між центровими і форвардами різниця складає 230.2 м. Хоча форварди – це також в основному баскетболісти, чий зріст перевищує 200 см. Причому достовірність різниці, як видно з таблиці 3, між показниками центрових і форвардів, центрових і захисників – висока (P > 0.999).

ВИСНОВКИ

1. Необхідність упровадження нововведень, принципово нових підходів до розвитку теорії тестового контролю у спорті, які б відповідали сучасним науковим уявленням, зумовлена вимогами інноваційного розвитку, а глобальний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) зумовлюють необхідність істотних змін форм організації підготовки спортсменів.

2. Прогрес у сфері теорії та методики спорту потребує розробки сучасних методів контролю, які дозволяють з високою точністю вимірювати ті чи інші параметри підготовленості спортсменів. Необхідність пошуку нових підходів до вирішення цієї проблеми – вимога сьогодення.

3. Удосконалення системи підготовки спортсменів залежить від ряду факторів, у тому числі від вдосконалення системи оцінки рівня їхньої фізичної підготовленості. Контроль за рівнем та динамікою фізичної підготовленості є важливим компонентом управління тренувальним процесом спортсменів. Ефективність цього управління залежить від об’єктивності й достовірності

інформації про її хід.

4. Важливою проблемою, яка стоїть перед науковцями і практиками спорту, є необхідність вдосконалення системи моніторингу шляхом впровадження нових інноваційних підходів і сучасних технологій. Розробка і реалізація нових технологій контролю вимагає втілення у цей процес спеціальних електронних приладів, які повинні забезпечити об'єктивність і точність отриманих результатів.

5. Моніторинг спеціальної фізичної підготовленості баскетболістів з використанням сучасних нанотехнологій та мікропроцесорних систем для оцінки спеціальної швидкісної витривалості, швидкісно-силових можливостей і спеціальної витривалості дозволяють ефективно, з високою точністю визначати ці якості.

6. Використання сучасних нанотехнологій та мікропроцесорних систем, а саме: ємнісних сенсорних пристроїв, персональних комп'ютерів, за допомогою методів графічного аналізу та математичної статистики дозволяють підняти на більш якісний рівень наукові дослідження при оцінці різних сторін підготовленості спортсменів з використанням цих даних в практичній діяльності тренерів.

Галина Кондрацька
Доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри фізичної терапії, ерготерапії та здоров'я
Дрогобицький державний педагогічний університет імені
Івана Франка

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ У ПЛАНУВАННІ ТРЕНУВАЛЬНИХ ПРОГРАМ З ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МОЛОДІ В УНІВЕРСИТЕТІ

В контексті університетської освіти актуальним питанням залишається фізична підготовка сучасної молоді. В умовах сьогодення фізична підготовка молоді - процес формування ментального здоров'я, позитивних рис характеру, здорового способу життя та підготовка до продуктивної діяльності, формування. Втрачають актуальність традиційні підходи до викладання фізичної виховання у закладах вищої освіти. Для залучення молоді до занять фізичною культурою і спортом необхідно виокремити сучасні ефективні технології планування тренувального процесу. Застосування штучного інтелекту дедалі набирає актуальності у сфері фізичної культури і спорту. Тому для кращого розуміння штучного інтелекту у плануванні тренувальних програм фізичної культури і спорту варто з'ясувати сутність поняття «штучний інтелект» (ШІ). ШІ визначається як галузь науки та технології, спрямована на створення систем, здатних виконувати інтелектуальні завдання, які, зазвичай, потребують людського розуму, такі як навчання, прийняття рішень, аналіз даних[1/2/3].

[1] Бондарчук Н., Митровка Є. (2025) Штучний інтелект у спорті: сфери застосування, можливості та ризики. Педагогічна інноватика: сучасність та перспективи. Педагогічна інноватика: сучасність та перспективи. № 8 С. 192-199.
[2] Бондарчук, Н. Я., Митровка, Є. В. (2025). Генеративний штучний інтелект, як інструмент підвищення результативності фізичної підготовки на уроках фізичної культури старшокласників. Педагогічна Академія: наукові записки, (21).
[3] Бондарчук, Н. Я., & Митровка, Є. В. (2025). Штучний інтелект: фундаментальна сутність та еволюція у спортивній галузі. Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 15, (8(195), 29-34.

Науковці Бондарчук Н., Митровка Є. [4]/[5]/[6]; Ковтун Є.[7]; Кургузенкова Л.[8], стверджують що штучний інтелект зробить прогнозною аналітику у плануванні тренувальних програм для спортивних команд, організацій та для кожного спортсмена зокрема.

Також науковцями Чепелюк А. В., Бігун В. В., Голуб О. В.[9] встановлено, що штучний інтелект виводить спортивну науку на новий рівень розвитку. Завдяки йому збираються та аналізуються величезні обсяги даних у режимі реального часу. Такий підхід дозволяє викладачам та тренерам у ЗВО ефективно планувати тренувальні програми для студентів. Це дозволить розв'язати проблему індивідуального підходу у фізичному розвитку, інтелектуальній зайнятості та професійній орієнтованості студентів. Такий процес мотивує і посилює інтерес молоді до занять руховою активністю. Саме плановані програми відповідно до індивідуальних особливостей людини сприяють заохоченню сучасної молоді до рухової активності.

Бондарчук Н., Митровка Є.[10]/[11]/[12] досліджують проблему впровадження технологій ШІ у сферу фізичної культури і спорту. На їх думку, саме технології ШІ відкривають нові можливості для планування тренувальних програм з

[4] Бондарчук Н., Митровка Є. (2025) Штучний інтелект у спорті: сфери застосування, можливості та ризики. Педагогічна інноватика: сучасність та перспективи. Педагогічна інноватика: сучасність та перспективи. № 8 С. 192-199.

[5] Бондарчук, Н. Я., Митровка, Є. В. (2025). Генеративний штучний інтелект, як інструмент підвищення результативності фізичної підготовки на уроках фізичної культури старшокласників. Педагогічна Академія: наукові записки, (21).

[6] Бондарчук, Н. Я., & Митровка, Є. В. (2025). Штучний інтелект: фундаментальна сутність та еволюція у спортивній галузі. Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 15, (8(195), 29-34.

[7] Ковтун Є.В. Впровадження засобів штучного інтелекту в процес фізичного виховання студентів V міжнародна науково-практична конференція "Здоровя нації – вдосконалення фізкультурно-спортивної освіти" С.537-540

[8] Liudmyla Kurhuzenkova (2024)Artificial intelligence as a management tool in the field of physical culture and sports. Contemporary Transformations of Social Development: New Challenges and Perspectives: International collective monograph / edited by Lucir Reinaldo Alves, Grygoriy Starchenko. Universidade Estadual do Oeste do Parana-Unioeste Nucleo de Desenvolvimento Regional (NDR), Toledo. Chernihiv : REICST, 224-240

[9] Чепелюк А. В., Бігун В. В., Голуб О. В. (2023) Використання штучного інтелекту в сучасному спорті: філософський погляд на проблему. Вісник науки та освіти. №11 (17) С.1235–1245.

[10] Бондарчук Н., Митровка Є. (2025) Штучний інтелект у спорті: сфери застосування, можливості та ризики. Педагогічна інноватика: сучасність та перспективи. Педагогічна інноватика: сучасність та перспективи. № 8 С. 192-199.

[11] Бондарчук, Н. Я., Митровка, Є. В. (2025). Генеративний штучний інтелект, як інструмент підвищення результативності фізичної підготовки на уроках фізичної культури старшокласників. Педагогічна Академія: наукові записки, (21).

[12] Бондарчук, Н. Я., & Митровка, Є. В. (2025). Штучний інтелект: фундаментальна сутність та еволюція у спортивній галузі. Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 15, (8(195), 29-34.

фізичної підготовки для студентської молоді. Використання ШІ підвищить ефективність планування фізичної підготовки молоді через аналіз їх даних. Такий підхід прогнозувати та адаптувати тренувальні навантаження, що сприяє покращенню мотивації, вибору виду спорту, засобів рухової активності.

Дослідники[13]/[14]/[15] ШІ підкреслюють, для підвищення ефективності фізичної підготовки молоді необхідною є здатність автоматизувати складні процеси, аналізувати великі обсяги даних та здійснювати прогнози та передбачення. Принципи роботи ШІ, дозволяють імітувати людську діяльність, але й виконувати завдання з високою точністю, оптимізуючи прийняття рішень у реальному часі.

Бондарчук Н., Митровка Є.[16]/[17]/[18] вважають, що ШІ впливає на різні аспекти спортивної діяльності, серед яких оптимізація та поліпшення ефективності підготовки спортсменів, аналіз змагань та фізичних показників спортсменів, забезпечення безпеки, моніторинг здоров'я, прогнозування травм та зниження їх ризиків, забезпечення персоналізованих програм, автоматизація суддівства, розробка та удосконалення тактичних стратегій команд, взаємодія з вболівальниками, творення інтерактивних і персоналізованих трансляцій та багато інших складових.

[13] Бондарчук Н., Митровка Є. (2025) Штучний інтелект у спорті: сфери застосування, можливості та ризики. Педагогічна інноватика: сучасність та перспективи. Педагогічна інноватика: сучасність та перспективи. № 8 С. 192-199.

[14] Бондарчук, Н. Я., Митровка, Є. В. (2025). Генеративний штучний інтелект, як інструмент підвищення результативності фізичної підготовки на уроках фізичної культури старшокласників. Педагогічна Академія: наукові записки, (21).

[15] Бондарчук, Н. Я., & Митровка, Є. В. (2025). Штучний інтелект: фундаментальна сутність та еволюція у спортивній галузі. Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 15, (8(195), 29-34.

[16] Бондарчук Н., Митровка Є. (2025) Штучний інтелект у спорті: сфери застосування, можливості та ризики. Педагогічна інноватика: сучасність та перспективи. Педагогічна інноватика: сучасність та перспективи. № 8 С. 192-199.

[17] Бондарчук, Н. Я., Митровка, Є. В. (2025). Генеративний штучний інтелект, як інструмент підвищення результативності фізичної підготовки на уроках фізичної культури старшокласників. Педагогічна Академія: наукові записки, (21).

[18] Бондарчук, Н. Я., & Митровка, Є. В. (2025). Штучний інтелект: фундаментальна сутність та еволюція у спортивній галузі. Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 15, (8(195), 29-34.

Кургузенкова Л.[19] у власному дослідженні розглядає питання запровадження штучного інтелекту у спорті. Дослідником наведено найпоширеніші приклади застосування штучного інтелекту в повсякденному житті, серед яких: Перекладач Google, Netflix, Tesla в управлінні спортивними даними. Також розкрито як штучний інтелект виводить спортивну науку на новий рівень розвитку. Завдяки йому збираються та аналізуються величезні обсяги даних у режимі реального часу. Це дозволяє тренерам відстежувати та покращувати продуктивність спортсменів, а спортивним менеджерам – збирати якісну спортивну статистику для прийняття ефективних рішень.

Його думку підтримує Ковтун Є.[20], який вважає, що розвиток технологій штучного інтелекту створює нові можливості для модернізації традиційного навчального процесу у фізичному вихованні. Дослідник стверджує, що ШІ дозволяє не лише автоматизувати рутинні процеси, а й забезпечити персоналізований підхід до навчання студентів. Завдяки сучасним методам аналізу даних штучний інтелект сприяє підвищенню ефективності тренувань, моніторингу фізичного стану та оптимізації навчальних програм. Формування замкненого циклу, що включає збір даних, аналіз, ідентифікацію проблем, їх вирішення та подальший моніторинг, сприятиме ефективному дослідженню, аналізу та оптимізації фізичного виховання на основі штучного інтелекту.

Серебряков О.[21] стверджує, що штучний інтелект (ШІ) набуває все більшого значення у сфері спортивної підготовки, що сприяє підвищенню ефективності тренувальних процесів і дозволяє тренерам та спортсменам приймати обґрунтовані рішення під час гри. За допомогою алгоритмів навчання, даних глибокого аналізу, ШІ стає ключовим інструментом у тактичній підготовці

[19] Liudmyla Kurhuzenkova (2024)Artificial intelligence as a management tool in the field of physical culture and sports. Contemporary Transformations of Social Development: New Challenges and Perspectives: International collective monograph / edited by Lucir Reinaldo Alves, Grygoriy Starchenko. Universidade Estadual do Oeste do Parana-Unioeste Nucleo de Desenvolvimento Regional (NDR), Toledo. Chernihiv : REICST, 224-240

[20] Ковтун Є.В. Впровадження засобів штучного інтелекту в процес фізичного виховання студентів V міжнародна науково-практична конференція “Здоровя нації – вдосконалення фізкультурно-спортивної освіти” С.537-540

[21] Серебряков О., Парадник К. (2024) Застосування штучного інтелекту у тактичній підготовці спортсменів у спортивних іграх. Реалії та перспективи Актуальні проблеми психолого-педагогічного супроводу та розвитку суб’єктів спортивної діяльності: Матер. VII Всеукр. Наукової електронної конф. з міжнародною участю, 29 жовтня 2024 р. Київ, С. 69-70.

спортсменів. Його застосування охоплює не лише аналіз фізичних показників спортсменів, а й вивчення поведінки суперників, що дозволяє адаптувати тактику в реальному часі та знижує імовірність помилок на полі. Це особливо актуально для командних видів спорту, таких як баскетбол, хокей, волейбол та інші, де швидкість і точність рішень впливають на результативність гри.

Також науковцями розкрито, що саме аналіз потенціалу ШІ є інструментом підвищення рівня фізичної підготовки учнів старших класів та оптимізації проведення уроків фізичної культури в умовах інтенсивного розвитку освітніх цифрових технологій Бондарчук, Н., Митровка, Є. [22]/[23]/[24].

Практичні аспекти впровадження штучного інтелекту у сферу фізичної культури і спорту потребують теоретичного обґрунтування та систематизації методологічних питань. Науковий аналіз технологій та потенціалу штучного інтелекту дасть змогу розробити підходи його продуктивного використання для підвищення ефективності управлінських процесів та функціонування сфери фізичної культури і спорту загалом.

Нами встановлено, що ШІ також має значний потенціал для індивідуалізації планування тренувальних програм для студентів ЗВО. Саме такий підхід сприятиме підвищенню мотивації студентської молоді до рухової активності, автоматизованого оцінювання та адаптивного зворотного зв’язку у

[22] Бондарчук Н., Митровка Є. (2025) Штучний інтелект у спорті: сфери застосування, можливості та ризики. Педагогічна інноватика: сучасність та перспективи. Педагогічна інноватика: сучасність та перспективи. № 8 С. 192-199.

[23] Бондарчук, Н. Я., Митровка, Є. В. (2025). Генеративний штучний інтелект, як інструмент підвищення результативності фізичної підготовки на уроках фізичної культури старшокласників. Педагогічна Академія: наукові записки, (21).

[24] Бондарчук, Н. Я., & Митровка, Є. В. (2025). Штучний інтелект: фундаментальна сутність та еволюція у спортивній галузі. Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 15, (8(195), 29-34.

процесі визначення фізичних навантажень відповідно їх соматичних показників[25]/[26]/[27].

Проаналізовано приклади інструментів, які можуть сприяти вдосконаленню процесу планування тренувальних програм в ЗВО шляхом впровадження сучасних технологічних рішень та інноваційних підходів. На нашу думку за умови комплексного підходу ШІ може стати ефективним інструментом підвищення якості фізичного виховання у вітчизняних ЗВО.

Технології штучного інтелекту є ключовою опорою для розвитку «розумного спорту» та цифрового спорту. Основні підтримуючі технології включають хмарні обчислення, великі дані, VR/AR, граничні обчислення, інтелектуальні сенсори, інтернет речей (IoT) і блокчейн[28]/[29]/[30].

Ці технології дозволяють аналізувати приховані закономірності у фізичному вихованні на основі базових наборів даних, виконувати аналіз, класифікацію, кластеризацію та прогнозування, а також допомагати викладачам та студентам розробляти оптимальні навчальні плани відповідно до рівня навантаження та фізичної підготовки, оцінювати ефективність тренувань та попереджувати травми, що покращують загальну ефективність занять фізичною культурою і спортом[31]/[32]/[33].

---

[25] Бондарчук Н., Митровка Є. (2025) Штучний інтелект у спорті: сфери застосування, можливості та ризики. Педагогічна інноватика: сучасність та перспективи. Педагогічна інноватика: сучасність та перспективи. № 8 С. 192-199.

[26] Бондарчук, Н. Я., Митровка, Є. В. (2025). Генеративний штучний інтелект, як інструмент підвищення результативності фізичної підготовки на уроках фізичної культури старшокласників. Педагогічна Академія: наукові записки, (21).

[27] Бондарчук, Н. Я., & Митровка, Є. В. (2025). Штучний інтелект: фундаментальна сутність та еволюція у спортивній галузі. Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 15, (8(195), 29-34.

[28] Петренко С.В. (2025). Переваги та загрози використання технологій штучного інтелекту у вищій освіті. Педагогічна Академія: наукові записки, (14). С.14-28

[29] Серебряков О., Парадник К. (2024) Застосування штучного інтелекту у тактичній підготовці спортсменів у спортивних іграх. Реалії та перспективи Актуальні проблеми психолого-педагогічного супроводу та розвитку суб'єктів спортивної діяльності: Матер. VII Всеукр. Наукової електронної конф. з міжнародною участю, 29 жовтня 2024 р. Київ, С. 69-70.

[30] Штучний інтелект у вищій освіті: ризики та перспективи інтеграції: матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 1 липня – 11 серпня 2024 року. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. 328 с.

[31] Петренко С.В. (2025). Переваги та загрози використання технологій штучного інтелекту у вищій освіті. Педагогічна Академія: наукові записки, (14). С.14-28

[32] Штучний інтелект у вищій освіті: ризики та перспективи інтеграції: матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 1 липня – 11 серпня 2024 року. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. 328 с.

[33] Штучний інтелект у вищій освіті: ризики та перспективи інтеграції: матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 1 липня – 11 серпня 2024 року. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. 328 с.

Завдяки ретроспективному аналізу, визначено що інтерактивні інструменти на основі штучного інтелекту такі як інтелектуальні навчальні системи та адаптивні навчальні платформи, дозволяють здійснювати персоналізоване навчання, адаптоване до індивідуальних потреб студентів.

Окреслені підходи (комплексний, систематичний, індивідуальний) розкривають методологію планування тренувальних програм засобами ШІ. Засоби штучного інтелекту під час планування тренувальних програм підкреслюють його переваги, виклики та майбутні напрямки.

Скиба Елеонора Костянтинівна
професор кафедри мовної підготовки, доктор філософських наук, професор
Дніпровський державний університет внутрішніх справ

ЗНАЧЕННЯ ПЕДАГОГІКИ У ФОРМУВАННІ МОВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ МУЙБУТНЬОГО ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ

Сучасний ринок праці, реформи в галузі державного управління висувають підвищені вимоги до якості та рівня професійної підготовки фахівців означеної галузі. Простежується необхідність держави в компетентних фахівцях, що здатні ефективно застосовувати свої знання та навички у різних сферах, включаючи систему державної служби України.

В умовах прогресивного розвитку суспільства, активної зміни форм ведення господарської діяльності та активних трансформаційних процесів, а також пошуку нових засад співпраці та взаєморозуміння між органами державної влади і громадянами[1], значним чином зростає актуальність забезпечення належної комунікації між представниками органів державної влади та суспільством.

Наукові дослідження в галузі формування мовної компетенції державних службовців та посадових осіб органів місцевого самоврядування в Україні здійснювала велика кількість вітчизняних та зарубіжних науковців. Зокрема: І. В. Царьова, О. В. Максименко, Л. М. Корнута, М. С. Ковтун, Л. В. Пшенична, О. М. Семеног, Н. М. Колісніченко та інші, що підтверджує актуальність обраної теми наукового дослідження.

Окрім того, значення педагогічних підходів у професійній мовній підготовці майбутніх державних службовців набуває нового виміру в контексті розвитку сучасних глобальних і національних трансформацій. Процеси

[1] Шевченко С. Оцінювання якості вищої освіти в контексті приєднання України до Болонського процесу. Вища школа. – 2008. – № 11. – С. 14 – 23.

євроінтеграції України та значної цифровізації державного управління виступають, як додаткові, часто досить критичні, вимоги до мовної компетентності фахівців означеної сфери. Ефективні педагогічні стратегії повинні забезпечити не лише володіння мовою, але й готовність до швидкої адаптації в мінливому професійно-службовому середовищі.

У зв'язку з активізацією реформи державного управління в Україні, зростають вимоги до професіоналізму посадових осіб органів державної влади. Сьогодні від таких посадових осіб вимагається бути активними суб'єктами владної (публічно-владної) діяльності, володіння високим рівнем мовної та комунікативної компетенції. Означена компетенція є важливою складовою професійної майстерності, оскільки надає змогу ефективно та належним чином вирішувати управлінські завдання в умовах суспільного життя, що постійно змінюється та має характер невизначеності, транспарентності й інформаційної відкритості до громадян.

Розробка та впровадження заходів із забезпечення належної мовної компетенції державних службовців є ключовим напрямом мовних реформ в Україні, адже мовні реформи – це сукупність дій органів державної влади, спрямованих на оптимізацію функціонального статусу мови в суспільстві. Значимість такого напряму полягає в тому, що державні службовці, зважаючи на публічний характер їхньої професійної діяльності та наявність владних (публічно-владних) повноважень, одночасно виступають представниками державної мовної політики та слугують інструментом для її подальшої реалізації.

Мовна компетенція є однією зі складових комунікативної компетенції. На думку Л.Козлової, мовна компетенція – це засвоєння, усвідомлення мовних норм, що склалися історично в фонетиці, лексиці, граматиці, орфоепії, семантиці, стилістиці та адекватне їх застосування в будь-якій людській діяльності в процесі використання певної мови[2].

[2] Kozlova, L., & Kapustyna, N. Peculiarities of forming the communicative competencies and skills in civil servants and servants of local self-government: theoretical aspects. Public Administration and Regional Development. 2019. (4). C.356-378. DOI:https://doi.org/10.34132/pard2019.04.07

Інший вітчизняний науковець О.Козієвська зазначає, що мовна компетенція – це інтегративне явище, що охоплює цілу низку спеціальних здібностей, знань, умінь, навичок, стратегій і тактик мовної поведінки, установок для успішного здійснення мовленнєвої діяльності в конкретних умовах спілкування. Цей вид компетенції властивий високоосвіченій, культурній людині, сформованій особистості[3].

На нашу думку, у загальному вигляді, мовна компетенція – це вміння особи ефективно користуватися мовою, дотримуючись усіх чинних норм та стандартів конкретного мовного середовища. Однак, для державних службовців це поняття виходить за рамки лише граматичної правильності та простого розуміння. Воно також охоплює здатність до адекватної комунікативної діяльності з різними цільовими аудиторіями, такими як громадяни, колеги по службі та стейкхолдери.

Формування мовної компетенції будь-якої особи, включно з державними службовцями, вимагає дотримання певних педагогічних умов. Умова – це те, від чого залежить суттєвий компонент комплексу об'єктів, наявності якого з необхідністю слідує дане явище[4]. Здебільшого умови трактуються як зовнішній чинник, що впливає на формування певного явища. Сукупність таких специфічних умов формує середовище, у якому відбувається зазначене явище, і яке визначає ключові особливості дії законів природи та суспільства.

За даними дослідження Г.Гамової та Л.Загребельної, при формуванні мовної компетенції мають відбуватися два процеси, а саме:

1) осмислення та перетворення мовного досвіду під впливом набутого знання про мову;

2) наповнення та конкретизація знань про мову матеріалом мовного досвіду.

[3] Козієвська, О. І. Особливості формування культури мовлення у професійній діяльності державних службовців. Автореф. дис.... кандидата наук з державного управління. 2003. 20 с.

[4] Симонян В.В., Гайда І.Б. Педагогічна умова формування педагогічної майстерності викладання фахової дисципліни за спеціальністю 025 «Музичне мистецтво». Сучасні тенденції розвитку науки й освіти в умовах поглиблення. 2023. С.144-146

Дані мовного досвіду та знання про мову є підсистемами мовної компетенції. Крім того, у кожній з них, навіть до початку їх взаємодії у навчанні, є інша складова[5].

Зарубіжні автори, розглядаючи проблему формування мовної компетенції, виділяють такі важливі умови цього процесу: усвідомлення важливості вивчення мови; індивідуальні особливості (не повинно бути жодних психологічних та біологічних обмежень, учень повинен вміти бути відкритим, впливати на соціальні умови); індивідуальні відмінності у здібностях (рівень інтелекту, стиль навчання, здатність розрізняти звуки, пам'ять, групове чи індивідуальне навчання, «відчуття» граматичних елементів та ін.); фактор часу (чим більше часу йде на вивчення мови, тим кращий результат); здатність до синтезу та аналізу та ін[6].

Викладаючи свою позицію на вирішення проблеми формування мовної компетенції, деякі вчені припускаюсь, що володіння будь-якою мовою не зводиться до знання всіх слів цієї мови, вони зазначають, що знання слів рідною мовою завжди обмежено поставленими кордонами та ніколи не буває достатнім[7]. Вчені стверджують, що мовна компетентність формується, коли людина досягає двох основних цілей: по-перше, вона засвоює звукову систему мови (тобто здатна реально розуміти вимову і правильно відтворювати звуки для спілкування), навіть при умові обмеженого запасу слів; по-друге, мовні структури починають використовуватися нею автоматично (рідше - мимоволі).

Крім того, доцільно здійснювати педагогічну діяльність в контексті посилення міждисциплінарного підходу. Якісна мовна підготовка має включати аналіз автентичних документів Європейського Союзу, міжнародних нормативно-правових актів мовою оригіналу, угод та іншої професійної

[5] Гамова Г. І., Загребельна Л.С.Акмеологічні підходи до оптимізації комунікативної й мовної компетенції публічних управлінців. Видано за рішенням Вченої ради Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, протокол № 4/271-3 від 19 березня 2021 р. с. 256.

[6] Jabbarov, Ulugbek. Individual Psychological Characteristics Of Students In Teaching Foreign Language Sciences. Journal of Foreign Languages and Linguistics 2020. С. 38-42.

[7] Abrams, Z., Schiestl, S. B. Using Authentic Materials to Teach Varieties of German : Reflections on a Pedagogical Experiment. Die Unterrichtspraxis. Teaching German. 2017. Vol. 50, Issue 2. P. 136-150

літератури іноземними мовами. Такі процеси дозволяють здобувачам вищої освіти засвоювати спеціалізовану лексику, розуміти структуру та логіку професійного дискурсу у міжнародному вимірі, що безперечно позитивно вплине на процес оволодіння мовними навчиками.

Підсумовуючи результати проведеного аналізу, очевидним є те, що формування мовної компетентності є складним і багатогранним процесом, успішна реалізація якого нерозривно залежить від дотримання конкретних освітньо-педагогічних умов. Така взаємозалежність стає наріжним каменем в контексті підготовки майбутніх державних службовців.

На нашу думку, набуття мовної компетенції для фахівців в галузі сучасного державного управління не є пасивним накопиченням знань. Натомість, це активна пізнавальна (освітологічна, наукова) діяльність, яка вимагає забезпечення цілеспрямованої належної організації процесу навчання. Іншими словами, мовна майстерність фахівця в галузі державного управління не виникає стихійно, а формується в конкретному середовищі, спеціально створеному для ефективного засвоєння як лінгвістичних структур, так і комунікативних навичок.

Таким чином, педагогічні підходи у професійній мовній підготовці майбутніх державних службовців мають не лише інформувальне, а й формувальне значення. Їхнє комплексне та продумане застосування – від комунікативного фокусу до компетентнісної інтеграції та технологічної підтримки – є визначальним фактором для підготовки фахівців, які не лише досконало володіють мовою як інструментом, але й здатні ефективно та відповідально реалізовувати свої професійні функції у контексті національних та міжнародних стандартів державного управління.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Пітель В. М. ,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови,
Карпатський національний університет ім. В. Стефаника;
Пітель В. І. ,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови,
Карпатський національний університет ім. В. Стефаника

ТИПОЛОГІЯ СЕМАНТИЧНИХ ВІДНОШЕНЬ У МІКРОЕПІДИГМАХ НЕПОХІДНИХ СОМАТИЗМІВ

Антропоцентричний підхід до вивчення лінгвальних явищ зумовлює актуальність різноаспектного аналізу соматизмів як одного з найдавніших пластів лексики, пов'язаних із фундаментальними процесами сприйняття, самосвідомості й тілесного досвіду, а знання про частини тіла, на думку деяких дослідників, можуть існувати як окремий домен в мозку людини. Так, у пацієнтів із семантичною деменцією знання про частини тіла іноді зберігаються навіть тоді, коли сприйняття інших категорій слів порушене[1].

Окрім того, системність лексики вже багато десятиліть залишається в полі зору дослідників, низка проблем не втрачає своєї актуальності й сьогодні, зокрема виявлення семантичної основи внутрішньослівної деривації в межах слів, що належать до однієї тематичної групи, встановлення продуктивності семантичних моделей полісемії, аналогії в розвитку формально-семантичних структур багатозначних слів певної лексико-семантичної групи та ін., що вказує не тільки на повторюваність встановлюваних у свідомості людей асоціативно-

[1] Jennifer Rose Shelton, Erin Fouch, Alfonso Caramazza. The Selective Sparing of Body Part Knowledge : a Case Study. Neurocase. 1998. S. 339 – 351.

мотиваційних зв'язків між значеннями полісемантів та на системність лексики, а й дозволяє виявляти специфіку національного світобачення, відображеного в мові. Окремі дослідники відзначають, що в назвах часин тіла закладений так званий «соматичний код культури»[2]/[3]/[4].

Соматизми, які присутні в культурі кожного народу й мають давню історію розвитку, досліджувалися в різних аспектах: структурно-семантична специфіка; діалектні особливості; функціонування в складі фразеологізмів; з точки зору порівняльного мовознавства та історії мови, дидактики, лінгводидактики, етнокультурології тощо[5]/[6]/[7]/[8]/[9]/[10]/[11]/[12].

Мета нашого дослідження – виявити й описати в мікроепідигмах (мікроепідигму розглядаємо як систему значень полісеманта, об'єднаних деривaційними психосемантичними зв'язками[13] непохідних соматизмів типологію семантичних відношень, представлених метафорою та метонімією.

У результаті проведеного дослідження зафіксовано 121 непохідний полісемічний соматизм. Найпродуктивнішим типом семантичної деривації в

[2] Jennifer Rose Shelton, Erin Fouch, Alfonso Caramazza. The Selective Sparing of Body Part Knowledge : a Case Study. Neurocase. 1998. S. 339 – 351.

[3] Дорожівська А. До питання про етнокультурну специфіку англійських фразеологізмів з соматичним компонентом (на матеріалі лексикографічних джерел). Матеріали конференції МЦНД. Науковий простір : актуальні питання, досягнення та інновації. Харків, 2020. С. 43–45.

[4] Савченко Л. В. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови : етимологічний та етнолінгвістичний аспекти. Сімферополь : Доля, 2013. 600 с.

[5] Дорожівська А. До питання про етнокультурну специфіку англійських фразеологізмів з соматичним компонентом (на матеріалі лексикографічних джерел). Матеріали конференції МЦНД. Науковий простір : актуальні питання, досягнення та інновації. Харків, 2020. С. 43–45.

[6] Савченко Л. В. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови : етимологічний та етнолінгвістичний аспекти. Сімферополь : Доля, 2013. 600 с.

[7] Шостюк З. В. Роль соматичної лексики в пізнанні мовної картини світу (на прикладі творчості Дмитра Павличка). Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». Острог : Вид-во НаУОА, 2017. Вип. 68. С. 81–83.

[8] Айдачич Д. В. Сербські та українські фразеологізми із компонентом голова та частина голови у порівняльному аспекті. Мовні і концептуальні картини світу. Київ, 2014. Вип. 50(1). С 3–12.

[9] Валуєва І. В. Порівняльне дослідження фразеологічних одиниць із соматичним компонентом у парадигматиці та синтагматиці (на матеріалі текстів XX ст.) : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.04. Одеса, 1996. 15 с.

[10] Кевлюк І. В. Структурно-семантична та етнокультурологічна характеристика соматизмів (на прикладі фразем із компонентом око). Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. Кривий ріг, 2012. Вип.8. С. 75–83.

[11] Кривенко Г. Л. Соматичні одиниці в англійській та українській мовах : семантико-когнітивний і функціонально-прагматичний аспекти : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.04. Київ, 2006. 16 с.

[12] Чаєнкова О. К. Фразеологічні одиниці із соматичним компонентом голова (на матеріалі української, турецької та англійської мов). Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Соціальні комунікації. Київ, 2020. Том 31 (70). №2. Ч.3. С. 141–146.

[13] Пітель В. М. Типологія епідигматичних відношень полісемічних флороназв і їх похідних у лексиці сучасної української мови : дис. … канд. філол. наук : 10.02.01. Івано-Франківськ, 2005. 317 с.

мікроепідигмах багатозначних назв частин тіла виявилася метафора (67%). Серед ознак, за якими здійснюються метафорні переноси[14], домінують ті, що пов'язані із сенсорним сприйняттям (сенсорна ознака; поєднання сенсорних ознак; комбінація сенсорних та інших типів ознак), вони складають 78% від загальної кількості метафорних деривaційних зв'язків у мікроепідигмах аналізованих слів (утворено 141 лексико-семантичний варіант за 39 тематичними моделями)[15].

В основі 20 моделей лежать ознаки ***загальний зовнішній вигляд*** і ***форма***. Наприклад:

частина тіла → інша частина тіла, схожа на неї за загальним зовнішнім виглядом: **мозоль (мозоля)** *1 'розрощення у тварин і людини рогового шару шкіри (перев. на руках і ногах) у місцях, що зазнають тривалого тиснення або тертя'→ 3 'кістковий наріст на тому місці, де кістка зрослася після перелому або іншого ушкодження'*[16], актуалізація сем *'твердий', 'округлий', 'випуклий'* та ін. сприяла розвитку полісемії лексеми ***мозоль (мозоля)***;

частина тіла → частина рослини, схожа на неї за формою: **лапа** *1 'стопа, нога тварини, птаха і т.ін.'→ 2 'гілка хвойного дерева або великий і широкий лист інших рослин'*[17]. Спостерігаємо актуалізацію сем *'розширений', 'широкий', 'плоский'* та ін., унаслідок чого відбувається перенесення назви з частини тіла на частину рослини за ознакою ***форма***.

Сім деривaційних моделей базуються на ознаці ***розташування***, шість – на ***тактильні властивості***. Наприклад:

частина тіла → частина чогось, схожа на неї за розташуванням: **хребет** *1'осьовий скелет хребетних тварин і людини, який складається з*

[14] Пітель В. М. Типологія епідигматичних відношень полісемічних флороназв і їх похідних у лексиці сучасної української мови : дис. … канд. філол. наук : 10.02.01. Івано-Франківськ, 2005. 317 с.
[15] Пітель В. М. Сенсорні ознаки як основа метафорних перенесень у семантемах назв частин тіла. Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. Вернадського. Серія : Філологія. Журналістика. Київ, 2022. Т.33(72). №4. Ч.І. С. 45–50.
[16] Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.
[17] Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.

окремих хребців, сполучених між собою міжхребцевими хрящами, суглобами і звязками' → 3 'верхня частина, верхній край , вершина чого-небудь (хвилі, валу і т. ін.)' [18], перенесення зумовлено насамперед актуалізацією сем *'верх', 'вершина'*;

частина тіла → інша частина тіла, схожа на неї за тактильними властивостями: **сало** *1'жирове відкладення у тілі живого організму; жир' → 5 'жирова речовина, яку виділяють сальні залози'*[19], схожість реалій базується на видосемах *'жирний', 'рідкий', 'слизький'* тощо.

Спостерігаємо по одному випадку використання в тематичних моделях ознак ***розмір*** і ***слухове сприйняття***:

частина тіла → людина, схожа на неї за розміром: **мізинець** *1 'п'ятий, найкоротший палець на руці або нозі' → 2 'найменша дитина в сім'ї'*[20], ознаки *'найменший', 'найкоротший'* є визначальними для утворення похідного значення;

частина тіла → частина пристрою (споруди), схожа на неї за слуховим сприйняттям, способом дії та розташуванням: **язик** *1'рухливий м'язовий орган у ротовій порожнині хребетних тварин і людини, який допомагає захоплювати, пережовувати, й ковтати їжу, визначає її смакові якості' → 6 'металевий стержень у дзвонах, дзвінках, який, ударяючись об стінку, видобуває звук'*[21], семи *'звук', 'видавати звук внаслідок руху', 'рух', 'знаходитися всередині'* є визначальними для утворення похідного значення.

Як бачимо, в останній моделі, як і в деяких інших (***частина тіла тварини → людська частина тіла, схожа на неї за загальним зовнішнім виглядом і емоційним враженням від сприйняття; частина тіла тварини → частина тіла іншої тварини, схожа на неї за загальним зовнішнім виглядом, функцією***

[18] Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.
[19] Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.
[20] Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.
[21] Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.

і способом дії; ***частина тіла → пристрій (виріб) схожий на неї за формою та функцією***; ***загальним зовнішнім виглядом і функцією***), є комбінація сенсорних ознак та ознак за схожістю емоційно-психологічного сприйняття, емпіричного й раціонального сприйняття[22].

В аналізованих мікроепідигмах непохідних соматизмів не виявлено полісемію, пов'язану зі ***смаковим*** та ***нюховим*** сприйняттям[23].

Встановлені тематичні моделі метафорних відношень, які базуються на сенсорних ознаках, у семантичній структурі досліджуваних лексем виявляють різну продуктивність. Так, за двома типами зв'язків утворено 35,7% ЛСВ (***частина тіла → частина пристрою (споруди), схожа на неї (за низкою ознак); частина тіла → частина рослини, схожа на неї (за низкою ознак)***), натомість за 22 моделями (із 39) – тільки по одній семемі (по 0,7%) (***частина тіла → матеріал, схожий на неї за розташуванням, тактильними властивостями та функцією; частина тіла → продукт харчування, схожий на неї за формою; посудина → засіб пересування, схожий на неї за формою*** та ін.)[24].

Відзначимо, що окремі моделі виявляють продуктивність не тільки в межах аналізованої тематичної групи, а й активно сприяють появі нових значень у межах окремих мікроепідигм. Наприклад, за найпродуктивнішою моделлю (21,4%) ***частина тіла → частина пристрою (споруди), схожа на неї (за низкою ознак)*** утворено по кілька семем у семантичній структурі слів **крило, лапа, луска, плече: крило**: *1 'літальний орган птахів, комах та деяких ссавців (напр., кажанів)'→ 3'нерухома відносно корпусу плоска поверхня літака (планера тощо), що підтримує його в повітрі під час польоту'; 4'обертальна лопать вітряка'; 5 'підводна частина корпусу швидкоплавного судна, що*

[22] Пітель В. М. Сенсорні ознаки як основа метафорних перенесень у семантемах назв частин тіла. Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. Вернадського. Серія : Філологія. Журналістика. Київ, 2022. Т.33(72). №4. Ч.І. С. 45–50.
[23] Пітель В. М. Сенсорні ознаки як основа метафорних перенесень у семантемах назв частин тіла. Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. Вернадського. Серія : Філологія. Журналістика. Київ, 2022. Т.33(72). №4. Ч.І. С. 45–50.
[24] Пітель В. М. Сенсорні ознаки як основа метафорних перенесень у семантемах назв частин тіла. Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. Вернадського. Серія : Філологія. Журналістика. Київ, 2022. Т.33(72). №4. Ч.І. С. 45–50.

утримує його в максимальному наводному положенні під час руху'; 6 'бляшаний дашок над колесом автомашини, екіпажа тощо для захисту від пилу, болота'; 7 'робоча частина мотовила жниварки, хедера комбайна тощо, яка нагинає скошувану масу до різального апарата та відкидає її набік'; 8 'бокова частина будівлі, споруди, якоїсь площини тощо'[25] (перенесення базується на низці ознак: ***форма*** **– крило** 1 → 6; ***загальний зовнішній вигляд та функція*** **–крило** 1 → 3, **крило** 1 → 5; ***розташування*** **– крило** 1 → 8; ***загальний зовнішній вигляд і спосіб дії*** **– крило** 1 → 4; ***форма та спосіб дії*** **– крило** 1 → 7; актуалізуються семи *'форма крила', 'функція рівноваги', 'функція захисту', 'бічне розташування' , 'рухома частина'* тощо).

Три моделі виявляються на другому й третьому деривaційних кроках: ***посудина → засіб пересування, схожий на неї за формою; страва → людина, схожа на неї за формою та емоційним враженням від сприйняття; матеріал → інший матеріал, схожий на нього за загальним зовнішнім виглядом і функцією***. Наприклад: **кендюх** *2 'начинений м'ясом і приготовлений як страва шлунок тварини; сальцесон' → 3 'про вайлувату людину'*[26], в основі перенесення назви зі страви на людину – диференційні семи *'вайлуватий', 'неповороткий, 'товстий'* тощо.

Аналіз мовного матеріалу дозволив виділити в мікроепідигмах соматизмів 23 тематичні моделі метафорних перенесень (за ними утворено 33 ЛСВ), які базуються на подібності емоційно-психологічного сприйняття й подібності ознак, що поєднують емпіричне й раціональне сприйняття[27].

Встановлено, що серед ознак, які лягли в основу таких метафорних перенесень найменувань у семантичній структурі назв частин тіла, домінують ***функція*** і ***фізіолого-психологічні враження від сприйняття*** (по 16 ЛСВ). Наприклад:

[25] Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.
[26] Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.
[27] Пітель В. М. Сенсорні ознаки як основа метафорних перенесень у семантемах назв частин тіла. Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. Вернадського. Серія : Філологія. Журналістика. Київ, 2022. Т.33(72). №4. Ч.І. С. 45–50.

частина тіла → головна частина чого-небудь, схожа на неї за функцією: **серце** *1 ‘центральний орган кровоносної системи у вигляді м’язового мішка, ритмічні скорочення якого забезпечують кровообіг (у людини – з лівого боку грудної порожнини)’→ 5 ‘головна, найважливіша частина, центр чого-небудь’*[28], для появи похідного значення слова **серце** актуальними стали диференційні семи *‘головний’, ‘важливий’, ‘центральна частина’* тощо;

частина тіла → щось, схоже на неї за фізіолого-психологічним враженням від сприйняття: *кров 1 ‘червона рідина, яка, циркулюючи в замкнутій кровоносній системі організму, забезпечує живлення його клітин і обмін речовин у ньому’ → 6 ‘про те, що придбане тяжкою працею, великими зусиллями’*[29]; актуалізуються семи *‘важка, виснажлива праця’, ‘травмуватися’, ‘результат ціною здоров’я’* тощо (пор. фразеологізми ***добувати кров’ю, кров’ю та потом***).

У двох деривaційних моделях фіксуємо ознаку ***спосіб дії***, в одній – ***емоційне враження від сприйняття***. Наприклад:

частина тіла → людина, схожа на неї за емоційним враженням від сприйняття: **серце** *2 ‘цей орган людини як символ зосередження почуттів, настроїв, переживань і т. ін.’ → 3 ‘ласкаве звертання до кого-небудь’*[30], похідне значення базується на актуалізації сем *‘любов’, ‘рідний’, ‘близький’, ‘почуття’* та ін.

У п’яти тематичних метафорних моделях спостерігаємо поєднання кількох ознак, серед них ті, що виражають як периферійне сенсорне сприйняття (***розташування, форма, загальний зовнішній вигляд***). Наприклад:

частина тіла → речовина, схожа на неї за функцією та загальним зовнішнім виглядом: **пігмент** *1 ‘речовина у тваринному і рослинному організмах, яка надає забарвлення їх тканинам’ → 2 ‘синтетичний барвник,*

[28] Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.
[29] Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.
[30] Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.

нерозчинний у воді, спирті і т. ін.; використовується для приготування олійних фарб, лаків і т. ін.' [31], дериват виник шляхом актуалізації видосем *'рідкий', 'барвник', 'забарвлювати'* тощо й родосеми *'речовина'*;

В аналізованій групі слів не зафіксовано полісемію, пов'язану з такими ознаками, як ***інтенсивність прояву якості чи дії*** й ***час***, *також відсутні* ***синестетичні переноси***.

Найвищу продуктивність (25%) має тематична модель ***частина тіла → людина, схожа на неї (за низкою ознак)***, натомість за 20 типами смислових метафорних зв'язків утворено по одному ЛСВ (по 3%): ***частина тіла → установа, схожа на неї за функцією; частина тіла → частина пристрою, схожа на неї за функцією та розташуванням; частина тіла → частина музичного твору, схожа на неї за фізіолого-психологічним враженням від сприйняття*** тощо.

Виявлено утворення метафорних значень на другому й третьому ступенях деривації (***частина тіла → рушійна сила чогось, схожа на неї за функцією – нерв*** 2 → 3; ***матеріал → щось, схоже на нього за фізіолого-психологічним враженням від сприйняття – шкаралупа*** 3 → 4; ***частина чогось → суть (схожість фізіолого-психологічного враження від сприйняття) – нутро*** 2 → 3; ***знаряддя дії → людина, схожа на неї за фізіолого-психологічним враженням від сприйняття – рука*** 2 → 7). Наприклад: ***матеріал → щось, схоже на нього за фізіолого-психологічним враженням від сприйняття***: **шкаралупа** *3 'твердий покрив на поверхні якого-небудь предмета, матеріалу і т. ін.' → 4 'те, що обмежує, затримує щось, заважає чому-небудь (дальшому розвитку, руху і т. ін.)'* [32], похідна семема виникла шляхом актуалізації видосем *'твердий', 'перешкода', 'обмеження'* та ін.

У семантемах непохідних соматизмів окремі тематичні моделі виявляють регулярність: ***частина тіла → людина, схожа на неї за функцією –*** **голова** *1*

[31] Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.
[32] Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.

‘частина тіла людини або тварини, в якій міститься мозок – вищий відділ центральної нервової системи’ → 3 ‘особа, яка керує зборами, засіданнями і т. ін.’; 4 ‘керівник установи, об’єднання, товариства, організації та їх відділів’; 5 ‘у складі офіційної назви керівника держави, уряду або вищих державних органів’; 7 ‘авторитетна особа; головний у якій-небудь справі’[33], актуалізуються такі семи: *‘виконувати певні функції’, ‘керувати, ‘координувати’, ‘бути головним’* тощо.

Більшість похідних ЛСВ, утворення яких зумовлено схожістю емоційно-психологічного сприйняття й подібністю ознак, що поєднують емпіричне та раціональне сприйняття, переносні (17 семем: ***лоно*** *3*, ***хвіст*** *9* тощо), деякі характеризуються обмеженою сферою вживання (5 значень із поміткою *розм.*: ***хвіст*** *10*, ***коліно*** *5* та ін., *вульг.* – ***шкура*** *4*), мають позитивну (***серце*** *3*) чи негативну (***шкура*** *4*) конотацію, символічне значення (***фібра*** *2*).

У семантичній структурі непохідних багатозначних назв частин тіла виявлено 28 метонімійних моделей, за якими утворено 64 ЛСВ[34].

Найпродуктивнішою моделлю є ***частина тіла → інша частина тіла, на (в) якій вона знаходиться***, за нею утворено 17% метонімійних значень у мікроепідигмах досліджуваних лексем. Наприклад: **борода** *1 ‘волосяний покрив на нижній частині обличчя’ → 2 ‘підборіддя, нижня щелепа’*[35].

Більшість деривaційних моделей метонімії в аналізованій групі слів мають досить низьку продуктивність. Скажімо, за 17 з них утворено всього по одному ЛСВ (***частина тіла → інша частина тіла, яка знаходиться біля неї – пелька*** *1 → 2*; ***частина тіла → предмет гри, виготовлений з неї – кість*** *1 → 2*; ***частина тіла → аксесуар, виготовлений із неї – мошонка*** *1 → 2*; ***частина тіла → музичний або сигнальний інструмент, виготовлений з неї – ріг*** *1 → 3* та ін.). Наприклад, прояв останньої моделі спостерігаємо в семантичній структурі слова

[33] Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.
[34] Пітель В. М., Пітель В. І. Типологія метонімійних відношень у структурі непохідних назв частин тіла. Закарпатські філологічні студії. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Випуск 22. Т. 2. С. 13–17.
[35] Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.

ріг – *1 ‘на голові деяких ссавців – твердий кістковий наріст, що звужується до кінця’ →3 ‘виготовлений з кісткової речовини духовий музичний або сигнальний інструмент, який має форму вигнутої труби з розширеним кінцем і видає звуки одного тону’*[36].

Фіксуємо появу ЛСВ за однаковими моделями не тільки в семантичній структурі слів аналізованої групи загалом, а й у межах одного слова: ***частина тіла → продукт харчування, страва, приготовлені з неї сало*** – *1 ‘жирове відкладення у тілі живого організму; жир’ → 2 ‘відокремлений від м’яса підшкірний свинячий жир, що зберігається солоним і вживається сирим, смаженим чи вареним’; 4 ‘розтоплений тваринний жир (перев. свинячий)’*[37].

Спостерігаємо тотожність семантичної структури в мікроепідигмах назв частин тіла. Так, полісеманти ***вовна***, ***хутро*** і ***шерсть*** мають по три ЛСВ, характеризуються ланцюжковим типом полісемії та аналогічними тематичними моделями метонімійних переносів[38].

Отже, аналіз мовного матеріалу дозволив виявити 121 непохідний полісемічний соматизм. Встановлено, що найпродуктивнішим типом семантичної деривації в мікроепідигмах багатозначних назв частин тіла є метафора (67%, 62 моделі, 174 ЛСВ), меншою мірою представлена метонімія (33%, 28 моделей, 64 ЛСВ). Серед ознак, за якими здійснюються метафорні переноси, домінують ті, що пов’язані із сенсорним сприйняттям, вони складають 78% від загальної кількості метафорних деривaційних зв’язків у мікроепідигмах досліджуваних слів, більшість таких метафорних перенесень здійснюється за ознаками, пов’язаними з візуальним сприйняттям світу. Окремі метафорні переноси характеризуться комбінацією сенсорних ознак та ознак за схожістю емоційно-психологічного сприйняття, емпіричного й раціонального сприйняття.

Серед ознак, які лягли в основу метафорних перенесень найменувань за

[36] Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.
[37] Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.
[38] Пітель В. М., Пітель В. І. Типологія метонімійних відношень у структурі непохідних назв частин тіла. Закарпатські філологічні студії. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Випуск 22. Т. 2. С. 13–17.

схожістю емоційно-психологічного сприйняття, емпіричного й раціонального сприйняття, домінують ***функція*** та ***фізіолого-психологічні враження від сприйняття***.

Значна кількість деривaційних моделей характеризується певною продуктивністю, а це свідчить про регулярність встановлюваних у свідомості людей зв'язків між об'єктами світу, наслідком чого є вторинна номінація.

Фіксуємо появу ЛСВ за однаковими моделями не лише в семантичній структурі слів аналізованої групи загалом, а й у межах одного слова, виявлено випадки аналогії формально-семантичних структур полісемантів, які належать до тематичної сфери ***частини тіла***; похідні ЛСВ виникають на першому, другому й третьому ступенях семантичної деривації.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Марченко Олена,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного права,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РОЗГЛЯДУ АДМІНІСТРАТИВНИМИ СУДАМИ СПРАВ ПО СУТІ

Відповідно до приписів чинного процесуального законодавства адміністративне судочинство здійснюється у порядку позовного провадження – загального або спрощеного. Для кращого розуміння змісту означеного виду судочинства доцільним є виокремлення елементів, які формують його структуру. Найбільш обгрунтованим вбачається підхід, на підставі якого вирізняють такі структурні елементи адміністративного судочинства, як стадії, етапи та дії. При цьому до стадій адміністративного судочинства пропонуємо відносити: 1) провадження у суді першої інстанції; 2) апеляційне провадження; 3) касаційне провадження; 4) провадження за нововиявленими або виключними обставинами; 5) виконання остаточного судового рішення в адміністративній справі[1].

Своєю чергою, кожна із зазначених стадій може бути розглянута як низка послідовно здійснюваних процесуальних етапів. За результатами аналізу положень Кодексу адміністративного судочинства України (КАС, Кодекс) приходимо до висновку про те, що провадження у суді першої інстанції сформовано із таких етапів, як: а) пред'явлення позову і відкриття провадження

[1] Адміністративне право України. Адміністративне судочинство в Україні : посіб. для підгот. до зовн. незалеж. оцінювання / І. М. Балакарєва, М. І. Бєлікова, І. В. Бойко та ін. ; за заг. ред. Н. Б. Писаренко. Харків : Право, 2020. 238 с.

у справі; б) підготовче провадження; в) розгляд справи по суті; г) ухвалення судового рішення, його проголошення та доведення змісту до відома адресатів[2].

Розгляд справи по суті є центральним етапом провадження в суді першої інстанції, відносно відокремленим від інших його етапів, протягом якого у встановлені КАС строки суб'єкти адміністративного судочинства здійснюють процесуальні дії, необхідні для вирішення публічно-правового спору[3]. Згідно з ч. 1 ст. 192 КАС у ході означеного процесуального етапу мають бути виконані такі завдання, як: а) розгляд і вирішення спору на підставі зібраних у підготовчому провадженні матеріалів; б) розподіл судових витрат.

Важливим є відзначити, що обрана судом першої інстанції форма адміністративного судочинства значно впливає на структуру, зміст та строки розгляду справи по суті. Обираючи між загальним і спрощеним позовним провадженням, суд має брати до уваги, що від результату вирішення цього питання залежатиме як тривалість аналізованого процесуального етапу, так і те, якими процесуальними діями його буде наповнено.

Порядок розгляду справи по суті, який проводиться в межах загального позовного провадження, визначено у главі 6 розділу II КАС. Положення згаданої глави також формують основу для розгляду справи по суті у спрощеному позовному провадженні, однак вони застосовуються тільки в тій частині, що не суперечить особливостям, визначеним главою 10 розділу II КАС. Нагадаємо, що останню присвячено регламентації розгляду справ за правилами спрощеного позовного провадження.

КАС передбачає можливість розгляду справи по суті у двох процесуальних формах – судовому засіданні або письмовому провадженні. Відповідно до ч. 1 ст. 194 Кодексу для загального позовного провадження пріоритетною процесуальною формою розгляду справи по суті є судове засідання, тоді як ч. 5 ст. 262 КАС дає підстави вважати письмове провадження пріоритетною процесуальною формою для спрощеного позовного провадження. Зокрема, у

[2] Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15.
[3] Адміністративне судочинство : підручник / за заг. ред. Н. Писаренко. Київ : К.І.С., 2024. 336 с.

згаданому останнім приписі КАС зазначено, що суд розглядає справу без повідомлення сторін на підставі наявних у ній матеріалами за відсутності клопотання будь-якої зі сторін про інше[4].

Водночас правила загального позовного провадження визначають обставини, які можуть зумовити розгляд справи по суті у письмовому провадженні; до них віднесено: а) подання всіма учасниками справи клопотання про розгляд справи за їх відсутності (ч. 3. ст. 194 КАС); б) неявка у судове засідання всіх учасників справи, які були належними чином повідомлені про дату, час і місце судового розгляду за умови відсутності перешкод, передбачених ст. 205 КАС, та потреби заслухати свідка чи експерта (ч. 9 ст. 205 КАС).

Варто наголосити на тому, що у спрощеному позовному провадженні розгляд справи по суті також не завжди відбувається у письмовому провадженні. Так, відповідно до ч. 5 ст. 262 КАС у разі подання відповідного клопотання однією зі сторін або наявності ініціативи суду розгляд справи проводиться у судовому засіданні. Водночас суд не зобов'язаний задовольняти кожне клопотання сторони про розгляд справи у судовому засіданні. Обгрунтувати відмову у задоволенні прохання сторони суд може перебуванням на його розгляді справи, визначеної ч. 1 ст. 263 КАС, або відсутністю необхідності у проведенні судового засідання для повного і всебічного встановлення обставин справи незначної складності, зважаючи на характер спірних правовідносин та предмет доказування.

Пояснимо, що справи, перелічені у ч. 1 ст. 263 КАС, розглядаються за правилами спрощеного позовного провадження без повідомлення учасників, тобто у письмовому провадженні. Отже, у цих випадках розсуд суду щодо обрання найбільш прийнятної форми адміністративного судочинства та процесуальної форми розгляду справи по суті з урахуванням характеристик конкретної адміністративної справи та думки сторін, якщо й не відсутній зовсім, то є значно обмеженим. Йдеться, приміром, про такі справи, як щодо:

[4] Там само.

оскарження бездіяльності суб'єкта владних повноважень або розпорядника інформації з приводу розгляду звернення або запиту на інформацію; обчислення, призначення, перерахунку, здійснення, надання, одержання пенсійних і соціальних виплат; припинення за зверненням суб'єкта владних повноважень юридичних осіб чи підприємницької діяльності фізичних осіб-підприємців у випадках, визначених законом, тощо.

Слід брати до уваги, що КАС допускає, а інколи й визнає необхідною, зміну форми адміністративного судочинства. По-перше, суд, первісно призначивши розгляд справи у порядку спрощеного позовного провадження, має постановити ухвалу про її розгляд за правилами загального позовного провадження: а) якщо після прийняття заяви позивача про збільшення розміру позовних вимог або зміну предмета позову справа підпадає під дію ч. 4 цієї ст. 257 КАС; б) у випадку подання зустрічного позову у справі (ч. 4 ст. 177 КАС).

Вищенаведені процесуальні норми є імперативами і не передбачають їх застосування за розсудом суду. Водночас суд вправі змінити форму адміністративного судочинства з власної ініціативи або за клопотанням сторони, якщо цього вимагають обставини справи. Відповідно до ч. 6 ст. 260 КАС якщо суд вирішив розглянути справу в порядку спрощеного позовного провадження, але в подальшому постановив ухвалу про розгляд справи за правилами загального позовного провадження, розгляд справи починається зі стадії відкриття провадження у справі. У такому випадку повернення до розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження не допускається.

Перш ніж визначити, якими процесуальними діями наповнено досліджуваний процесуальний етап, дізнаємося про те, не пізніше якого момента суд повинен розпочати розгляд справи по суті, і скільки максимально може тривати цей процесуальний етап.

У загальному позовному провадженні суд відповідно до ч. 1 ст. 193 КАС має розпочати розгляд справи по суті не пізніше ніж через 60 днів з дня відкриття провадження у справі. Саме 60 днів може максимально тривати етап підготовчого провадження, якщо судом не застосовано правило ч. 4 ст. 173 КАС,

яке дозволяє продовжувати цей строк, але не більше ніж на 30 днів. Якщо суд все-таки пролонгував строк підготовчого провадження, тоді він повинен перейти до розгляду справи по суті не пізніше наступного дня з дня закінчення продовженого ним строку.

Слід звернути увагу на положення ч. 7 ст. 181 КАС, відповідно до якого за письмовою згодою всіх учасників справи її розгляд по суті може бути розпочатий у той самий день після закінчення підготовчого судового засідання. У цьому випадку не спостерігається навіть умовна часова відокремленість між етапами підготовчого провадження і розгляду справи по суті. Використання судом та учасниками судового процесу такої передбаченої процесуальним законом можливості значно сприяє процесуальній економії й розв'язанню публічно-правого спору у більш стислі строки.

У спрощеному позовному провадженні розгляд справи по суті розпочинається з відкриття першого судового засідання, яке проводиться не пізніше 30 днів з дня відкриття провадження у справі (ч. 2, 4 ст. 262 КАС). Суд може відкласти розгляд справи за клопотанням сторони з метою надання їй додаткового часу для подання відповіді на відзив та (або) заперечення, якщо вони не подані до першого судового засідання з поважних причин. Водночас, якщо судове засідання не проводиться, розгляд справи по суті має бути розпочатий не пізніше ніж через 30 днів з дня відкриття провадження у справі, а у справах, визначених ст. 263 КАС, – 15 днів з означеного дня.

Кодекс встановлює наступні строки розгляду справи по суті: а) у загальному позовному провадженні – 30 днів з дня початку розгляду справи по суті (ч. 2 ст. 193 КАС); б) у спрощеному позовному провадженні – протягом розумного строку, але не більше 60 днів із дня відкриття провадження у справі (ст. 258 КАС), а для справ, визначених у ст. 263 КАС, – не більше 30 днів з дня відкриття провадження у справі.

Аналіз положень глави 6 розділу II КАС дає можливість визначити структуру судового засідання, яка представлена наступними елементами: 1) відкриття розгляду справи по суті; 2) з'ясування обставин справи та дослідження

доказів; 3) судові дебати; 4) ухвалення рішення. Вказану структуру має судове засідання у загальному позовному провадженні, тоді як для судового засідання, яке проводиться з урахуванням особливостей спрощеного позовного провадження, притаманною є більш проста структура, оскільки у ній відсутній такий елемент, як судові дебати.

Важливу роль під час розгляду справи по суті відіграє головуючий у судовому засіданні, який відповідно до ст. 196 КАС керує ходом цього засідання, забезпечує додержання послідовності та порядку вчинення процесуальних дій, здійснення учасниками судового процесу їх процесуальних прав і виконання ними обов'язків. При одноособовому розгляді справи цю функцію виконує суддя, який розглядає справу, а при колегіальному - суддя-доповідач, визначений під час розподілу справи.

Своєю чергою, учасники судового процесу, інші особи, присутні в залі судового засідання, зобов'язані беззаперечно виконувати розпорядження головуючого, додержуватися встановленого порядку та уникати вчинення дій, які свідчать про явну зневагу до суду або встановлених у суді правил. При цьому саме на головуючого у судовому засіданні покладається обов'язок вживати необхідних заходів для підтримання належного порядку.

У Постанові Верховного Суду від 15 лютого 2019 р. надано роз'яснення щодо можливості відступу від встановлених у суді правил[5]. Так, під час судового засідання апелянтом заявлено клопотання про дозвіл давати пояснення сидячи з огляду на стан здоров'я. Представник відповідача щодо висловленого позивачем прохання давати пояснення сидячи покладався на розсуд суду.

Вирішуючи вказане клопотання суд керувався положеннями частин 1 і 2 ст. 198 КАС, відповідно до яких особи, присутні в залі судового засідання, повинні встати, коли входить і виходить суд. Рішення суду особи, присутні в залі, заслуховують стоячи. Учасники судового процесу, інші особи, присутні в залі судового засідання, звертаються до суду та один до одного, дають

[5] Постанова Верховного Суду від 15 лютого 2019 р., справа № 855/32/19. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/79846808.

пояснення, показання, висновки, консультації, тощо, стоячи. Відступ від вимог, встановлених ч. 1 цієї статті, допускається з дозволу головуючого.

Верховний Суд пояснив, що вимога дотримання усіма учасниками справи встановлених у суді правил поведінки має на меті підтримання авторитету та поваги до суду. Водночас, для відступу від наведених приписів процесуального закону повинні існувати об'єктивні підстави, що унеможливлюють (утруднюють) їх виконання. Проаналізувавши надані позивачем на обґрунтування клопотання медичні довідки колегія суддів таких обставин не встановила[6].

Почнемо розкривати зміст судового засідання з окреслення кола процесуальних дій, які вчиняються суб'єктами адміністративного судочинства у зв'язку із його відкриттям. Відповідно до ст. 199 КАС головуючий у призначений для розгляду справи час відкриває судове засідання та оголошує, яка справа розглядається. З оголошенням судового засідання відкритим розпочинається розгляд справи по суті.

Секретар судового засідання має доповісти суду: а) хто з викликаних у справі осіб з'явився у судове засідання; б) хто з учасників справи бере участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції; в) чи повідомлено учасників справи, які не з'явилися, про дату, час і місце судового засідання у визначеному законом порядку. Головуючий встановлює особи тих, хто прибув у судове засідання, та перевіряє повноваження посадових і службових осіб, їх представників.

Після цього головуючий повинен оголосити склад суду, імена експерта, перекладача, спеціаліста, секретаря судового засідання та роз'яснити присутнім учасникам справи їх право заявляти відводи, а у разі необхідності – й інші права, а також обов'язки. Окрім цього, на головуючого покладено обов'язок по роз'ясненню перекладачу, експерту, спеціалісту їх прав і обов'язків; приведенню перших двох до присяги; видаленню свідків із зали судового засідання.

[6] Там само.

Відповідно до ст. 204 КАС головуючому необхідно з'ясувати, чи мають учасники справи заяви або клопотання, пов'язані з розглядом справи, які не були заявлені з поважних причин у підготовчому провадженні або в інший строк, визначений судом, та вирішити їх. У разі відсутності поважних причин суд залишає заяви та клопотання без розгляду.

У разі неявки учасника справи у судове засідання можуть наставати такі юридичні наслідки:

1) розгляд справи у судовому засіданні за відсутності учасника справи (ч. 3, 5 ст. 205 КАС);

2) відкладення розгляду справи у судовому засіданні (ч. 2, 4 ст. 205 КАС);

3) розгляд справи у письмовому провадженні (ч. 9 ст. 205 КАС);

4) оголошення перерви у судовому засіданні (п. 1, 2, 5 ч. 2 ст. 205 КАС);

5) залишення позовної заяви без розгляду (ч. 5, 6 ст. 205 КАС).

Якщо у судове засідання не з'явилися свідок, експерт, спеціаліст, перекладач, суд заслуховує думку учасників справи про можливість продовження судового розгляду справи за їх відсутності та постановляє ухвалу про продовження судового розгляду або про відкладення розгляду справи. Одночасно суд вирішує питання про відповідальність особи, яка не з'явилася.

При розгляді питання щодо неявки учасника справи у судове засідання та її юридичних наслідків видаються важливими для врахування наступні позиції Верховного Суду:

1) «у нормах процесуального законодавства закріплено обов'язок учасників судового процесу, які не можуть з поважних причин прибути до суду, завчасно повідомити про це суд у будь-який, не заборонений законом, спосіб. Завчасність стосується здійснення відповідного повідомлення в таких часових межах, щоб до початку судового засідання суд отримав вказану інформацію»[7];

[7] Постанова Верховного Суду від 26 листопада 2020 р., справа № 280/5263/18. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/93149682.

2) «поважність причин нез'явлення у судове засідання є оцінним питанням та належить до дискреції суду, який виходить із наданих учасниками справи доказів на підтвердження поважності таких причин»[8];

3) «будучи ініціатором судового розгляду справи, позивач насамперед має активно, не зловживаючи, використовувати власні процесуальні права. Визначальними процесуальними обов'язками позивача є забезпечення представництва власних інтересів при розгляді адміністративної справи, дотримання процесуальних строків»[9];

4) «суду надано можливість не розглядати позовну заяву особи і повернути її автору без розгляду, що має вигляд застосування до особи, яка ініціювала позовне провадження, своєрідної форми відповідальності за дії, пов'язані з неявкою на засідання суду. Логіка цих норм така, що якщо позивач два і більше разів не з'явився на судове засідання, не повідомив про причини нез'явлення й не висловив свою позицію щодо можливості розгляду справи без його участі, не постав перед судом і не переконав його у тому, що відповідач щодо нього чинив протиправно чи незаконно, то тоді такими діями він фактично сигналізує про свою нехіть до спору»[10].

Відкладення розгляду справи через неявку учасника справи у судове засідання належить до дискреційних повноважень суду. Цю тезу можна підтвердити, якщо проаналізувати зміст ухвали Верховного суду від 22 липня 2019 р., постановленої у справі за позовом особи до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України про визнання протиправним та скасування рішення, зобов'язання вчинити певні дії[11]. Даною ухвалою розгляд справи відкладено втретє, незважаючи на те, що поведінка позивача не свідчила про його зацікавленість у своєчасному та об'єктивному вирішенні позову, а причини його невки визнані судом неповажними.

[8] Постанова Верховного Суду від 16 червня 2020 р., справа № 420/5918/18. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/89928214.
[9] Постанова Верховного Суду від 26 листопада 2020 р., справа № 280/5263/18. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/93149682.
[10] Постанова Верховного Суду від 18 грудня 2019 р., справа № 9901/949/18. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/86877197.
[11] Ухвала Верховного суду від 22 липня 2019 р., № 9901/57/19. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/83220741.

У цій справі у зв'язку з повторною неявкою позивача у судове засідання представником відповідача заявлено клопотання про залишення позову без розгляду на підставі п. 4 ст. 240 КАС. За результатами аналізу означеного припису Верховний Суд дійшов висновку, що для залишення позову без розгляду обов'язковою є наявність комплексу таких обставин: (а) повторної неявки у судове засідання належним чином повідомленого позивача; (б) неповажності причин такої неявки або взагалі неповідомлення про них. Додамо, що ще однією обставиною, наявність якої вимагається для залишення позову без розгляду, п. 4 ст. 240 КАС визначає неподання позивачем до суду заяви про розгляд справи за його відсутності.

Вперше розгляд справи було відкладено внаслідок задоволення відповідного клопотання позивача, у якому останнім зазначено про неможливість з'явитись у судове засідання через перебування у відпустці по догляду за дитиною. Тим не менш, суд зауважив, що зазначені причини неявки не можуть вважатися поважними, оскільки законодавством передбачено право приймати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції, і позивач може скористатися таким правом.

За три дні до наступного судового засідання на адресу суду надійшло клопотання позивача про відкладення розгляду справи, обгрунтоване тими самими причинами неможливості прибуття у судове засідання, які вже зазначалися у попередньому аналогічному клопотанні та визнані судом неповажними.

У ході вирішення клопотання позивача Верховний Суд наголосил на наступному: «В умовах обмежених строків розгляду адміністративних справ, відпустка сторони у справі по догляду за дитиною до 6 років, яка має довготривалий характер, сама по собі не може бути поважною причиною неявки у судове засідання, що об'єктивно перешкоджає позивачу вживати достатніх заходів для забезпечення представництва своїх інтересів в ініційованому ним же процесі за допомогою допустимих процесуальним законодавством форм (самостійно або через представника, участь у судовому засіданні в режимі

відеоконференції, розгляд справи без участі з наданням усіх пояснень і доказів в письмовій формі, тощо)»[12].

Також зазначено, що судом вживалися заходи для забезпечення реалізації права позивача взяти участь у судовому засіданні з ініційованого ним же позову: розгляд справи відкладався, на адресу позивача (зазначену ним у позові та усіх направлених до суду заявах і клопотаннях) надсилалися судові повістки, здійснювалися неодноразові спроби повідомлення позивача про судове засідання за допомогою засобів телефонного зв'язку. Проте, вся поштова кореспонденція поверталася на адресу суду з відміткою «за закінченням терміну зберігання», а вказаний у позовній заяві номер телефону не є дійсним. Власної електронної пошти позивач не зазначає, а клопотання надсилав на електронну адресу суду з різних електронних адрес.

Таким чином, позивач не демонструє зацікавленості у своєчасному та об'єктивному розгляді судом його позову. Така поведінка позивача має ознаки зловживання процесуальними правами, за що передбачено, окрім наслідків повторної неявки у судове засідання без поважних причин, застосування заходів процесуального примусу, про що було попереджено учасників справи в ухвалі про відкриття провадження.

Разом з тим, суд відмовив у задоволенні клопотання представника відповідача про залишення адміністративного позову без розгляду з одночасним визнанням причини неприбуття позивача у судове засідання неповажною та втретє відклав розгляд справи.

Після вчинення дій, пов'язаних із відкриттям розгляду справи по суті, суд переходить до з'ясування її обставин та дослідження доказів. Спершу учасники справи у вступному слові стисло викладають зміст та підстави своїх вимог і заперечень щодо предмета позову, дають необхідні пояснення. Згідно зі ст. 209 КАС на цьому етапі учасники справи з дозволу головуючого можуть поставити питання один одному. Однак, головуючий з власної ініціативи або за усним

[12] Там само.

клопотанням учасника справи вправі зняти питання, що не стосуються предмета спору, а також поставити питання учаснику судового процесу. Тобто зняття головуючим питання, яке не впливає на юридичну оцінку спірних правовідносин, не свідчить про його упередженість та не може вважатися процесуальним порушенням[13]. Наведені положення та їх роз'яснення корелюють з ч. 3 ст. 196 КАС, відповідно до якої завданням головуючого є спрямування судового розгляду на забезпечення повного, всебічного та об'єктивного з'ясування обставин у справі, у тому числі й шляхом усунення всього, що не має значення для вирішення справи.

За цим суд з'ясовує обставини справи та досліджує докази у порядку, визначеному в підготовчому засіданні. Цей порядок може бути змінено з урахуванням змісту спірних правовідносин, обставин справи та зібраних у справі доказів.

На суд покладається обов'язок безпосередньо дослідити докази у справі, у зв'язку із чим він може: а) ознайомитися з письмовими та електронними доказами, оглянути речові докази; б) заслухати усні пояснення учасників справи, викладені у заявах по суті справи; в) викликати у судове засідання експерта, спеціаліста та поставити їм питання; г) викликати та допитати свідків. Учасники справи також можуть ставити питання свідкам, експерту, спеціалісту. Підкреслимо, що КАС вважає недопустимим покладення в основу судового рішення доказів, які не були предметом дослідження в судовому засіданні (ст. 211 КАС).

З'ясувавши всі обставини у справі та перевіривши їх доказами, головуючий у судовому засіданні забезпечує учасникам справи можливість дати додаткові пояснення. Після їх заслуховування суд постановляє ухвалу про закінчення з'ясування обставин у справі та перевірки їх доказами і переходить до судових дебатів.

[13] Постанова Верховного Суду від 12 квітня 2021 р., справа № 320/3942/19. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/96219232.

У судових дебатах учасники справи виступають з промовами (заключним словом), упродовж яких дозволено посилатися тільки на обставини і докази, що досліджені у судовому засіданні. Стаття 225 Кодексу передбачає певну черговість таких виступів, а також те, що їх тривалість має бути однаковою. З дозволу суду промовці можуть обмінюватися репліками, але право останньої репліки завжди належить відповідачеві та його представникові.

У разі виникнення під час судових дебатів необхідності у з'ясуванні нових обставин, що мають значення для справи, або дослідженні нових доказів, суд постановляє ухвалу про повернення до з'ясування обставин у справі (ст. 226 КАС). Після цього судові дебати проводяться у загальному порядку. По їх завершенні суд виходить до нарадчої кімнати для ухвалення рішення у справі, оголосивши орієнтовний час його проголошення.

Згідно з ч. 8 ст. 262 КАС при розгляді справи за правилами спрощеного позовного провадження судові дебати у спрощеному провадженні не проводяться.

Вбачаємо за необхідне акцентувати увагу на досі не розв'язаній належним чином виключній правовій проблемі, з якою стикаються учасники справ, що розглядаються у порядку спрощеного позовного провадження (без проведення судових дебатів), при намаганні реалізувати право на відшкодування понесених судових витрат на правничу допомогу.

На підставі ч. 7 ст. 139 КАС розмір витрат, які сторона сплатила або має сплатити у зв'язку з розглядом справи, встановлюється судом на підставі поданих сторонами доказів (договорів, рахунків тощо). Такі докази подаються до закінчення судових дебатів у справі або протягом 5-ти днів після ухвалення рішення суду за умови, що до закінчення судових дебатів у справі сторона зробила про це відповідну заяву.

Питання щодо звернення із заявою про відшкодування витрат на професійну правничу допомогу та подання доказів, які ці витрати підтверджують, розглядалось Верховним Судом у постанові від 16 квітня 2019 р. У вказаній постанові зроблено висновок про те, що означена заява могла б бути

предметом вирішення адміністративним судом під час ухвалення рішення у цій справі (так само і додаткового рішення), якби їх заявили в межах розгляду справи, але до того, як суд ухвалить рішення[14].

Однак комплексного аналізу проблеми щодо реалізації права на подання доказів, що підтверджують понесені стороною судові витрати, відповідно до ч. 7 ст. 139 КАС зроблено не було. Як констатовано в ухвалі Верховного Суду від 23 грудня 2021 р., ані на рівні судів касаційної інстанції, ані Великою Палатою Верховного Суду окремих правових висновків та чіткої правової позиції у питанні застосування процесуальних положень щодо порядку подання доказів понесених судових витрат у межах розгляду справи у порядку спрощеного провадження (без проведення судових дебатів), сформовано не було[15].

На відсутності комплексного розв'язання досліджуваної проблеми акцентовано також і у Постанові Верховного Суду від 26 липня 2023 р., прийнятій по справі за позовом особи до податкового органу про визнання протиправним рішення та зобов'язання вчинити певні дії[16].

Після прийняття судом рішення про часткове задоволення позовних вимог позивач подав заяву про ухвалення додаткового судового рішення, яким відшкодувати йому витрати на професійну правничу допомогу за рахунок бюджетних асигнувань. Ухвалою суду, залишеною без змін постановою апеляційного суду, заяву позивача залишено без розгляду. Судові рішення аргуметовано тим, що заявником не було дотримано вимог ч. 7 ст. 139 КАС, а саме: до закінчення судових дебатів у справі заяву про стягнення понесених витрат на професійну правничу допомогу ні позивачем, ні його представником подано не було.

Не погоджуючись із судовими рішеннями попередніх інстанцій позивач звернувся до Верховного суду із касаційною скаргою, яку обгрунтував

[14] Постанова Верховного Суду від 16 квітня 2019 р., справа № 817/1889/17. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/81215255.
[15] Ухвала Верховного Суду від 23 грудня 2021 р., справа № 300/1490/20. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/102267678.
[16] Постанова Верховного Суду від 26 липня 2023 р., справа № 160/16902/20. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/112470741.

наступним: а) справу розглянуто у письмовому провадженні, у зв'язку з чим він не знав про дату ухвалення судом рішення; б) серед позовних вимог ним було заявлено вимогу про стягнення з відповідача коштів на відшкодування судових витрат; в) після отримання копії рішення суду ним було у максимально стислий технічно можливий строк направлено заяву про ухвалення додаткового судового рішення з документальним підтвердженням розміру витрат на правничу допомогу.

Верховний Суд дійшов висновку про відсутність підстав для задоволення касаційної скарги, пояснивши його наступним. Вказівка у законі «на судові дебати, до закінчення яких сторона може заявити суду прохання (вимогу, клопотання) про розподіл витрат на професійну правничу допомогу, потрібно розуміти не як єдино можливу стадію розгляду справи по суті, на якій дозволяється повідомити суду про цю обставину. Це є останній етап - перед ухваленням судового рішення за наслідками розгляду справи - для того, щоб сторона могла заявити про необхідність подати докази на підтвердження розміру понесених витрат, які підлягають розподілу за наслідками розгляду справи».

Проте підстави для розподілу судових витрат, зокрема витрат на правничу допомогу, мають існувати до того, як справа буде розглянута по суті. Передбачена процесуальними нормами можливість подати суду протягом п'яти днів після ухвалення рішення докази на підтвердження витрат на правничу допомогу з метою їх розподілу є не способом заявити суду про необхідність вирішення цього питання (про яке сторона не висловлювалася раніше), а механізмом довести суду факт понесення вказаних витрат.

Окремо зупинимось на особливостях розгляду справи по суті у письмовому провадженні. Відповідно до п. 10 ч. 1 ст. 4 КАС під таким провадженням слід розуміти розгляд і вирішення адміністративної справи або окремого процесуального питання в суді першої, апеляційної чи касаційної інстанції без повідомлення та (або) виклику учасників справи та проведення судового засідання на підставі матеріалів справи у випадках, встановлених цим Кодексом.

Задля розв'язання публічно-правового спору у письмовому провадженні суд досліджує докази і письмові пояснення, викладені у заявах по суті справи (ч. 8 ст. 262 КАС). Безперечно, використання означеної процесуальної форми сприяє більш швидкому та менш витратному вирішенню позовних вимог, дозволяє оптимізувати провадження. Однак, зазначені переваги нівелюються, якщо прагнення досягнути процесуальної економії ставить під загрозу дотримання основних засад адміністративного судочинства та заважає виконанню його завдання. Імовірно, у цій ситуації суд має докладати зусиль для підтримання необхідного балансу і не нехтувати підходом, що його використано у законах діалектики та формальної логіки, відповідно до якого спрощувати явище можна у будь-якому обсязі, але при неодмінному збереженні його суті.

Для з'ясування відповіді на питання про те, чи може розгляд справи у письмовому провадженні зумовити обмеження дії окремих принципів адміністративного судочинства, звернімося до судової практики. Проаналізуємо зміст ухвали Донецького окружного адміністративного суду від 14 лютого 2020 р. Цим судом відкрито спрощене позовне провадження у даній справі без проведення судового засідання та повідомлення сторін.

Не погоджуючись з обраною судом процесуальною формою, відповідач подав клопотання про розгляд справи у порядку загального позовного провадження «з метою забезпечення рівності усіх учасників процесу, дотримання принципів диспозитивності та змагальності сторін»[17].

Відносно доводів позивача суд зазначив, що «розгляд справи за правилами спрощеного позовного провадження, що здійснюється без виклику сторін, зважаючи на його особливості, не обмежує сторони у реалізації змагальних і диспозитивних прав. Вони вправі подавати до суду письмові докази, заяви, пояснення та заперечення. Суд підкреслив, що письмові пояснення можуть надаватися стороною з приводу як самостійно поданих доказів, так і доказів, які подані іншою стороною. Таким чином, бажання сторони у справі викласти під

[17] Ухвала Донецького окружного адміністративного суду від 14 лютого 2020 р., справа № 200/1068/20-а. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/87642099.

час публічних слухань свої аргументи, які висловлені нею в письмових та додаткових поясненнях, не зумовлюють необхідність призначення до розгляду справи з викликом її учасників.

Окрім цього, суд в аналізованій ухвалі, якою клопотання відповідача залишено без задоволення, посилався на практику ЄСПЛ щодо тлумачення гарантії публічного судового розгляду, передбаченої п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Відповідно до роз'яснень ЄСПЛ публічний розгляд справи може бути виправданим не у кожному випадку. Так, коли вирішення потребують тільки питання права, розгляд письмових заяв є більш доцільним, ніж усні слухання, а розгляд справи на основі письмових доказів є достатнім. Отже, якщо фактичні обставини не є предметом спору, а питання права не становлять особливої складності, та обставина, що відкритий розгляд не проводився, не є порушенням вимоги п. 1 ст. 6 Конвенції про проведення публічного розгляду справи[18].

Видається, що наведені аргументи національного суду не виглядають в повній мірі переконливими, оскільки при розгляді справи у письмовому провадженні її учасники позбавлені можливості реалізовувати низку змагальних прав, закріплених у ст. 44 КАС. Йдеться про наступні права: (а) брати участь у судових засіданнях, якщо інше не визначено законом; (б) брати участь у дослідженні доказів; (в) ставити питання іншим учасникам справи, а також свідкам, експертам, спеціалістам. Отже, у письмовому провадженні інструментарій, завдяки використанню якого учасник справи може захистити свою позицію у суді, є обмеженим.

У своїх рішеннях ЄСПЛ неодноразово наголошував на фундаментальності принципу публічного розгляду судових справ, дотримання якого значно підвищує вірогідність того, що цей розгляд буде справедливим. Суд зауважив, що право на публічний судовий розгляд слід розуміти як право на «усне слухання». Воно було б позбавлене сенсу, якби сторона у справі не

[18] Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Varela Assalino contre le Portugal» від 25 квітня 2002 р. URL : https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-43416%22]}.

повідомлялась про слухання, щоб мати можливість приймати участь в ньому, якщо вона вирішила здійснити своє право на явку до суду, встановлене національним законом[19].

Винятковий характер обставин, що можуть бути підставами для відмови в усному розгляді великою мірою залежить від характеру проблеми, що вирішується компетентним національним судом, а не від частоти виникнення таких ситуацій[20]. Проведення слухання не є необхідним, коли відсутні сумніви щодо переконливості фактів, які вимагають слухання, і суд може справедливо і обгрунтовано винести рішення на основі подань сторін та інших письмових матеріалів[21]. Відповідно, якщо відсутні виняткові обставини для відмови у слуханні, право на публічне слухання, п. 1 ст. 6 Конвенції передбачає усний розгляд справи у суді прийнамні однієї інстанції[22].

Отже, забезпечення судом права учасників справи бути належним чином повідомленим про дату, час та місце судового засідання та права на участь у судових засіданнях відповідає основним засадам адміністративного судочинства таким, як гласність судового процесу і відкритість інформації щодо справи (які є «національними відповідниками» публічності судового розгляду), змагальність сторін та офіційне з'ясування всіх обставин справи. Натомість, розгляд адміністративної справи у письмовому провадженні, тобто без повідомлення (виклику) її учасників та проведення усного судового слухання, має наслідком суттєве обмеження зазначених принципів і може відчутно позначатися на результатах вирішення позовних вимог. У кожному такому випадку суд повинен належно обгрунтовувати застосування ним процесуальних норм, які

[19] Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Трудов проти Росії» від 13 грудня 2011 р. URL : https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-107866%22]}.
[20] Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Міллер проти Швеції» від 8 лютого 2005 р. URL : https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-68178%22]}.
[21] Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Дерю проти Швеції» від 12 листопада 2002 р. URL : https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-60737%22]}; Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Саккочча проти Австрії» від 18 грудня 2008 р. URL : https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-90342%22]}.
[22] Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Саломонссон проти Швеції» від 12 листопада 2002 р. URL : https://jurinfo.jep.gov.co/normograma/compilacion/docs/pdf/CASE%20OF%20SALOMONSSON%20v.%20SWEDEN.PDF.

передбачають можливість обрання письмової форми провадження, що, на жаль, не є тенденцією розвитку практики адміністративних судів.

ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКІ НАУКИ, МЕНЕДЖМЕНТ

Дзюба Ірина Вікторівна
кандидат юридичних наук, завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін та публічного управління,
Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна

КАДРОВА ПОЛІТИКА В ОРГАНАХ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

З моменту інституалізації державного суверенітету, перед Україною постала низка комплексних і стратегічно важливих завдань, що вимагають імплементацію системних реформаційних заходів у всіх сферах суспільно-політичного життя.

Питання реформування та модернізації національної системи визначено як один із стратегічних пріоритетів державної політики України на поточному етапі її функціонування. Перспективний розвиток України як фінансово стійкої, міцної європейської держави детермінується успішністю реалізації суттєвих трансформацій, включаючи адміністративно-територіальну реформу та кадрову модернізацію сучасної системи публічного адміністрування.

Ключовою складовою забезпечення сталого розвитку держави та ефективності реформ є належне кадрове забезпечення. Означена складова передбачає активізацію професійної діяльності та підвищення кваліфікаційного рівня корпусу державних службовців, а також посадових осіб органів місцевого самоврядуванння й нарощування та конструктивне використання наявного кадрового потенціалу для досягнення цілей державної трансформації. В той час, як професіоналізм персоналу в означеному контексті розглядається як необхідна передумова для реалізації істотно якісних змін.

Радикальні суспільно-політичні трансформації в Україні протягом періоду незалежності, включаючи реформування кадрової політики, вимагають посиленої уваги до концептуального осмислення цих змін, систематичного аналізу наявних викликів та наукового дослідження стратегій їх подолання.

Значної актуальності набуває комплексний аналіз процесів формування та імплементації державної кадрової політики в органах влади та місцевого самоврядування. Такий процес, на нашу думку, зумовлено тим, що кадровий потенціал є визначальним чинником успішності реалізації всієї державної політики.

Аналітичний підхід розвитку кадрової політики в Україні забезпечує оцінку ефективності, яка дозволяє об'єктивно оцінити результативність існуючої державної кадрової політики та її відповідність національним інтересам, а також визначення пріоритетів, що сприяє ідентифікації нових, актуальних напрямів та стратегічних пріоритетів кадрової роботи, адаптованих до сучасних вимог державного управління та європейських стандартів.

Варто зазначити, що формування та реалізація державної кадрової політики являється доволі комплікованим, суперечливим процесом, який складається з багатьох етапів[1/2].

На нашу думку, сучасна державна кадрова політика України характеризується парадигмальним зміщенням у бік партнерських відносин між державою та індивідом у сфері професійно-трудової діяльності, у зв’язку з чим ключовим концептуальним принципом цієї політики є досягнення гармонійного поєднання особистих інтересів та загальнонаціональних цілей. Окрім того, виникає синергія державних потреб та індивідуальної професійної самореалізації.

Вищезазначений підхід має на меті сприяння творчій самореалізації особистості державного службовця або посадової особи органу місцевого

[1] Lymar T., Zavada O. Legal basis of personnel policy in the civil service. Investytsiyi: praktyka ta dosvid. 2021. № 19. С. 141. URL: https://doi.org/10.32702/2306-6814.2021.19.141 (дата звернення: 05.11.2025).
[2] Companets O. I. Improvement of personnel management of executive authorities in ukraine. States and regions. series: public administration. 2022. № 2. С. 101–106. URL: https://doi.org/10.32840/1813-3401.2022.2.17 (дата звернення: 05.11.2025).

самоврядування, що розглядається як ресурс для підвищення ефективності діяльності публічного сектору.

Незважаючи на існуючі прогресивні концептуальні засади, реформа державної служби залишається пріоритетом першочергової важливості через низку системних проблем, які викликають значне соціальне незадоволення та суспільну напругу, а саме:

1. низька якість публічних послуг;
2. корупційні ризики;
3. бюрократичні бар'єри;
4. дефіцит підзвітності та прозорості.

Означені негативні явища деструктивно позначаються на реалізації конституційних прав і свобод людини та громадянина, що, у свою чергу, негативно корелює з економічним розвитком суспільства та добробутом громадян.

Насамперед, необхідно констатувати відсутність уніфікованої дефініції поняття «державна кадрова політика» як у науковій літературі, так і в чинній законодавчій базі.

М. П. Гурковський та С. С. Єсімов зазначають, що кадрову політику на державній службі (державну кадрову політику) потрібно розглядати як систему поглядів і цілеспрямованих дій держави щодо організації та проведення роботи з кадрами державної служби, яка переважно пов’язана з підготовкою, відбором, розстановкою, переміщенням і навчанням службовців[3].

Не вдаючись до широкого аналізу існуючих наукових підходів, доцільно інтерпретувати державну кадрову політику, як державну стратегію. Означене в подальшому дозволяє більш ефективно досліджувати описане питання. Фактично, стратегія виконує дві важливі функції, зокрема:

1. виражає волю народу та політичний курс роботи з персоналом на загальнодержавному рівні;

[3] Гурковський М. П., Єсімов С. С. Кадрова робота в органах національній поліції. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (серія юридична). 2023. № 1. С. 19–27. URL: https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-1-3 (дата звернення: 06.11.2025).

2. включає формування, розвиток та раціональне використання кадрів і всіх людських ресурсів держави.

На основі аналізу теоретико-методологічних засад поняття, державна кадрова політика визначається як цілеспрямована загальнодержавна стратегія, що охоплює тривалий часовий проміжок діяльності та сфокусована на пошуку, формуванні, сталому розвитку, раціональному використанні та відтворенні людського капіталу з метою забезпечення реалізації загальнонаціональних інтересів. Такі інтереси охоплюють потреби особистості, суспільства та держави у всіх сферах їх функціонування, при цьому гарантуючи збереження національних цінностей, державний суверенітет та територіальну цілісність в контексті еволюції України як демократичної, соціальної держави з розвинутою ринковою економікою. Варто зазначити, що стратегія подальшого державного розвитку безпосередньо обумовлює обсяг і межі державного регулювання кадрових процесів, а також ступінь їхньої децентралізації та демократизації в загальному вигляді. Водночас, кадрова політика як соціальне явище має багаторівневу структуру і є значно ширшою за змістом ніж державна кадрова політиув, де суб'єктом є виключно держава та її органи.

Держава не може повною мірою акумулювати на собі розв'язання усіх кадрових проблем. Кадрова політика відображає закономірності розвитку об'єктивних кадрових процесів, включаючи зв'язки та відносини, що формують їхню якісну характеристику, ключові риси та принципи кадрової роботи. Водночас формування державної кадрової політики є складним і контроверсійним процесом, який може бути результативним лише за умови дотримання низки вимог та послідовної імплементації комплексу науково-методичних, законодавчих, політичних та організаційно-управлінських заходів.

Створення концептуальних засад державної кадрової політики вимагає інтегрованого підходу, що охоплює як теоретико-методологічні, так і практико-емпіричні аспекти. Такий процес передбачає обов'язкове врахування фундаментальних наукових принципів пізнання соціальних феноменів, а саме: системності, що розглядає кадрову сферу як цілісний механізм; історизму, який

забезпечує розуміння еволюції процесів; та соціальної детермінованості, що пояснює вплив суспільних чинників. Крім того, необхідно здійснити критичний аналіз та креативне застосування наявного наукового доробку у сфері управління та кадрової діяльності. Концепція також має бути емпірично обґрунтованою шляхом оцінки реального стану кадрового корпусу держави. Важливим елементом є критичне вивчення міжнародного досвіду управління персоналом із подальшою його адаптацією до українських реалій, із обов'язковим урахуванням національних традицій та ментальних особливостей.

Варто додати, що упровадження демократичних засад в Україні зумовило суттєву зміну ролі державної кадрової політики у системі сучасного публічного адміністрування. Перехід до нової моделі управлінської діяльності вимагає не лише переорієнтації суспільно-державних відносин та ініціатив на принципи консенсусу та співробітництва, а й фундаментального реформування інститутів державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, що є досить важливою умовою для побудови ефективної держави. При цьому, кадрова політика в системі державного управління виступає як ключова складова державної кадрової політики, оскільки саме практична діяльність державних службовців та посадових осіб органів місцевого самоврядування значним чином впливає на успішне вирішення проблем національної безпеки, включаючи реалізацію завдань економічного, політичного і культурного розвитку суспільства, та є чинником інституціональної спроможності національного кадрового потенціалу.

Реалізація державної кадрової політики передбачає зміну парадигми державного управління: від системоцентричної до персоноцентричної. У зв'язку з цим, розвиток системи державного управління доцільно розглядати як сукупність трансформацій її ключових компонентів (цілі, принципи, персонал, структура, функції, методи, технологія, інформація, техніка), процедур діяльності, зв'язків між цими компонентами й учасниками процесів, а також переосмислення працівниками напрямів, темпів та сутності цих змін. При цьому, трансформація відносин і розвиток компонентів системи є тісно пов'язаними, але

визначальна роль належить трансформації саме відносин: перерозподіл повноважень і відповідальності, а також зміна широти представництва інтересів учасників, ініціюють необхідність структурної реорганізації, перебудови балансу принципів і методів, оновлення технологій та інформаційного забезпечення, а також перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів.

Здійснюючи підсумок поточної кадрової політики в органах державної влади та місцевого самоврядування України, доцільно констатувати її системну недосконалість та імператив значних трансформаційних процесів. Така ситуація значною мірою спричинена дефіцитом якісного законодавчого підґрунтя та недостатнім інституційним досвідом державної служби в Україні. Наслідком цієї прогалини є, зокрема, корумпованість та нецільове використання публічних фінансів, призначених для належного задоволення потреб громадян.

Таким чином, здійснення економічних, правових, соціальних перетворень та надання якісних управлінських послуг посадовими особами органів державної влади можливе лише за умови створення ефективної системи роботи з персоналом, яка відповідає стандартам демократичної, правової держави із соціально орієнтованою ринковою економікою.

Шевченко Сергій Олексійович
доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри АПДтПУ
Дніпровський державний університет внутрішніх справ
Наумик Антон Сергійович
здобувач вищої освіти ННІ ПІО
Дніпровський державний університет внутрішніх справ
Корх Анна Олександрівна
здобувачка вищої освіти ННІ ПІО
Дніпровський державний університет внутрішніх справ
Червякова Катерина Денисівна
здобувачка вищої освіти ННІ ПІО
Дніпровський державний університет внутрішніх справ

ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНИЙ АНАЛІЗ МІГРАЦІЙНИХ ПОТОКІВ ЗА МЕЖІ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Значні прогалини в соціально-економічному розвитку України можна пояснити не лише недоліками у використанні сучасних технологій, але й глибокими структурними проблемами, які зберігаються протягом значного часу. Відсутність інвестицій у новітні технології та людський капітал веде до того, що валовий внутрішній продукт країни генерується за допомогою аграрно-сировинної моделі економіки, що є характерною для пострадянських держав. Така економічна структура не може ефективно адаптуватися до сучасних умов, оскільки не забезпечує необхідного рівня інноваційного розвитку. Крім того, в Україні спостерігається явна демографічна криза, виражена в прогресуючій еміграції, депопуляції та старінні населення, що загострює проблему економічної нестабільності.

Виробничі процеси в країні все ще засновані на застарілих технологіях XX століття, які не здатні стимулювати швидке зростання продуктивності праці.

Останнє є необхідним для досягнення середніх темпів соціально-економічного зростання, що спостерігаються в інших країнах світу. Для того щоб покращити економічну ситуацію, Україні потрібно запровадити стрімкі реформи в напрямку автоматизації, роботизації та цифровізації виробничих процесів. Ці інновації можуть забезпечити підвищення ефективності праці і, відповідно, стабільне зростання економіки.

З іншого боку, згідно з результатами соціального опитування, проведеного у червні 2023 року, значна частина представників середнього бізнесу та IT-сектору, тобто так званого середнього класу, який відіграє важливу роль у розвитку економічного потенціалу країни, демонструє тенденцію до еміграції. Це особливо стосується тих підприємців, які є ініціаторами стартапів і є рушійною силою в перетвореннях, що відбуваються у галузях економіки. Однак багато з них налаштовані на переїзд до європейських країн чи інших країн світу в пошуках кращих умов для бізнесу та особистого розвитку. Зокрема, 30% респондентів зазначили, що або вже провели, або мають намір провести релокацію за кордон. При цьому 4% вже відкрили новий бізнес за межами України. Що стосується тих підприємців, які вже здійснили релокацію, то третина з них частково або повністю змінила країну для ведення свого бізнесу[1].

Зазначені факти підкреслюють серйозні виклики, з якими стикається Україна в умовах глобалізації, де бізнеси шукають більш сприятливі умови для розвитку, а країна втрачає значну частину своїх інтелектуальних та економічних ресурсів.

Рішення представників бізнес-середовища про еміграцію та релокацію бізнесу з України приймаються не тільки через загрози та непередбачуваність умов ведення бізнесу під час активних бойових дій, а й через значно сприятливіші умови в інших країнах. Останні надають більш вигідну юрисдикцію, забезпечують легший і дешевший доступ до інвестиційного капіталу, кращі фіскальні умови для стартапів та гарантують відсутність

[1] Український бізнес та суспільство під час війни. Gradus Research Company. URL: https://gradus.app/uk/open-reports/ukrainian-business-during-war.

корупційних практик, що є важливими для сталого розвитку бізнесу. В Україні, на жаль, спостерігається зниження інвестиційної привабливості, що підтверджується низьким місцем у міжнародних рейтингах економічної свободи. Зокрема, в 2023 році за індексом економічної свободи Україна посіла 130-те місце, що ставить країну до категорії «переважно невільних» у світі за рівнем економічних свобод. Порівняно з 1995 роком, коли Україна отримала значно кращу оцінку за цим показником, країна втратила 35 позицій, що свідчить про погіршення економічних умов і звуження можливостей для підприємництва[2].

Ще однією серйозною проблемою, яка стримує економічний розвиток України, є високий рівень корупції, що має системний характер. Згідно з рейтингом сприйняття корупції Transparency International, у 2022 році Україна посіла 116-те місце серед 180 країн, що досліджувалися, ставши другою найкорумпованішою країною в Європі. Рівень корупції, оцінений в 33 бали зі 100, свідчить про наявність глибоких проблем у політичних та економічних інституціях, які взаємодіють із представниками бізнесу та громадянами, і є ознакою того, що в Україні існує певний неформальний суспільний договір щодо толерантного ставлення до корупційних практик. Це ставить Україну значно нижче за рівень економічної свободи таких європейських країн, як Албанія, Боснія та Герцеговина, Молдова, Косово, Вірменія, Грузія та навіть Білорусь, яка має диктаторський режим, але отримала вищий бал за рівнем корупції[3].

Щодо проблеми міграції, то за відсутності ефективної державної політики повернення мігрантів, Україна вже на сьогодні може втратити до 113 мільярдів доларів ВВП за наступні 10 років (у цінах 2021 року). Це призведе до значного зниження податкових надходжень, оціночно на рівні 45 мільярдів доларів у вигляді податків і зборів до державного та місцевих бюджетів. Проблема ускладнюється також зростанням інтеграції українських мігрантів в країнах-

[2] 2023 Index of Economic Freedom. The Heritage Foundation. URL: https://www.heritage.org/index/ranking.
[3] Corruption Perceptions Index 2022. Transparency International. URL: https://www.transparency.org/en/cpi/2022.

реципієнтах, а також повоєнним відтоком українців, що стає новим чинником для країни в контексті демографічних втрат і зменшення робочої сили[4].

Динаміка зростання ризиків неповернення громадян України відображає значні зміни у настроях вимушених мігрантів під впливом довготривалого перебування за кордоном, інтеграції в нові соціальні умови та пошуку стабільності. Згідно з опитуванням, проведеним у березні 2022 року, лише 21% вимушених мігрантів не планували повертатися до України або не визначилися зі своїми намірами. У структурі цієї групи домінували висококваліфіковані фахівці (26%), підприємці (20%) та кваліфіковані робітники (17%)[5].

Проте вже до кінця 2022 року частка біженців, які не планували повернення, зросла до 26%, а частка тих, хто не зміг дати чіткої відповіді, зросла з 10% у березні до 16% у грудні того ж року. Це вказує на поступову зміну настроїв серед тих, хто раніше розглядав повернення, до більш невизначеної позиції. Такі фактори, як працевлаштування, адаптація дітей до іноземних шкіл, мовна інтеграція та загальне покращення умов життя, значною мірою впливають на рішення мігрантів залишитися за кордоном. У процесі кластерного аналізу були визначені чотири основні групи мігрантів: класичні біженці (здебільшого жінки середнього віку з дітьми), квазітрудові мігранти, професіонали (які працюють здебільшого за спеціальністю) та люди із зони бойових дій[6].

Дані другої хвилі опитування, проведеної в січні-березні 2023 року, свідчать про подальше поглиблення інтеграції українських вимушених мігрантів у європейські суспільства. Майже половина опитаних (44%) зазначили, що мають намір залишитися в Німеччині ще на кілька років після закінчення війни або навіть назавжди. Це більше, ніж 39%, зафіксованих наприкінці літа 2022 року. Ще 30% висловили бажання підтримувати тісний зв'язок із Німеччиною, тоді як лише 38% заявили про намір повернутися до України після завершення

[4] Проект з розвитку людського капіталу в Україні: Сприяння поверненню вимушених мігрантів. Easy Business. 2023. URL: https://drive.google.com/file/d/1RlXw50nG2qsDskRsqYzbdHhVSstouIoL/view.

[5] Українські біженці: настрої та оцінки (березень 2022р.). Український центр економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова. URL: https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/ukrainski-bizhentsi-nastroi-ta-otsinky.

[6] Біженці з України: хто вони, скільки їх та як їх повернути?: аналітична записка. Центр економічної стратегії. 2023. URL: https://ces.org.ua/who-are-ukrainian-refugee-research.

війни. Значну частину мігрантів становлять діти та молодь: приблизно кожен другий біженець прибув до Німеччини з хоча б однією неповнолітньою дитиною, причому половина цих дітей — віком до 10 років. Хоча їхній психологічний стан покращився, він залишається нижчим за середні показники для дітей і молоді, які проживають у Німеччині.

Освітня інтеграція також демонструє прогрес: майже всі діти шкільного віку з України відвідують загальноосвітні чи професійні школи, хоча лише 60% дітей віком 3–6 років мають доступ до дитячих садків. Загальний рівень життя українських біженців у Німеччині помітно зріс: більшість із них живуть у приватних квартирах або будинках, а чотири з п’яти відвідували або закінчили мовні чи інтеграційні курси. Частка працевлаштованих серед біженців також дещо зросла з кінця літа 2022 року до початку 2023 року. Серед непрацевлаштованих відзначається високий рівень зацікавленості у знаходженні роботи[7].

Підтверджується тенденція поступової адаптації українських мігрантів у нових країнах перебування, що значно знижує ймовірність їхнього повернення до України. Інтеграція на ринку праці, доступ до якісної освіти для дітей і покращення житлових умов створюють передумови для тривалого перебування українців за кордоном, що посилює демографічні та економічні втрати для України.

Прогрес українських мігрантів у вивченні німецької мови став одним із ключових факторів їхньої інтеграції в суспільства країн ЄС. Три чверті вимушених переселенців брали участь у мовних чи інтеграційних курсах, причому більшість з них відвідували саме інтеграційні програми. Частка тих, хто зовсім не володіє німецькою мовою, зменшилася більш ніж удвічі — до 18%[8].

[7] Geflüchtete aus der Ukraine: Knapp die Hälfte beabsichtigt längerfristig in Deutschland zu bleiben. Bundesinstitut für Bevölkerungsforschung. 2023. URL: https://www.bib.bund.de/DE/Presse/Mitteilungen/2023/2023-07-12-Gefluechtete-aus-der-Ukraine-Knapp-die-Haelfte-beabsichtigt-laengerfristig-in-Deutschland-zu-bleiben.html.

[8] Geflüchtete aus der Ukraine: Knapp die Hälfte beabsichtigt längerfristig in Deutschland zu bleiben. Bundesinstitut für Bevölkerungsforschung. 2023. URL: https://www.bib.bund.de/DE/Presse/Mitteilungen/2023/2023-07-12-Gefluechtete-aus-der-Ukraine-Knapp-die-Haelfte-beabsichtigt-laengerfristig-in-Deutschland-zu-bleiben.html.

Однак рівень зайнятості серед українців у працездатному віці залишився на рівні 18% станом на початок 2023 року, що лише незначно перевищує показник 17% кінця літа 2022 року. Ця стагнація пояснюється, зокрема, тим, що багато мігрантів зосереджуються на навчанні та інтеграційних курсах для покращення своїх майбутніх можливостей на ринку праці. Водночас певна частина залишається в тіньовій зайнятості або утримується від офіційної роботи через доступ до соціальних виплат, включаючи допомогу по безробіттю. Дві третини біженців, які не працювали на момент опитування, висловили бажання розпочати роботу найближчим часом, що має потенціал для підвищення їхніх доходів. На момент проведення дослідження середній дохід домогосподарств мігрантів складав 850 євро на місяць, без урахування субсидій та інших соціальних пільг[9].

Українські мігранти є значним трудовим ресурсом: 2,1 мільйона осіб працездатного віку мають високий рівень освіти та кваліфікації. З них 1,4 мільйона перебувають у країнах ЄС, а 0,7 мільйона — у Росії та Білорусі. Станом на кінець 2022 року 2,7 мільйона українців вирішили залишитися в країнах-реципієнтах. Високий рівень освіти, кваліфікації та мотивації сприяє швидкій адаптації українців до європейських ринків праці, особливо за умов надання статусу тимчасового захисту, що дозволяє одразу працювати[10].

Попри це, збереження значної частини мігрантів за кордоном є викликом для України. Успішна інтеграція українців у ЄС, разом із соціальними гарантіями, полегшує їхнє життя за кордоном і підвищує ризик, що багато з них не повернуться. Однак повернення мігрантів є критичним для відбудови економіки України. Для досягнення щорічного зростання ВВП на рівні 7% протягом наступних десяти років потрібно залучити додатково 3,1–4,5 мільйона осіб до робочої сили[11].

[9] Geflüchtete aus der Ukraine: Knapp die Hälfte beabsichtigt längerfristig in Deutschland zu bleiben. Bundesinstitut für Bevölkerungsforschung. 2023. URL: https://www.bib.bund.de/DE/Presse/Mitteilungen/2023/2023-07-12-Gefluechtete-aus-der-Ukraine-Knapp-die-Haelfte-beabsichtigt-laengerfristig-in-Deutschland-zu-bleiben.html.
[10] Проект з розвитку людського капіталу в Україні: Сприяння поверненню вимушених мігрантів. Easy Business. 2023. URL: https://drive.google.com/file/d/1RlXw50nG2qsDskRsqYzbdHhVSstouIoL/view.
[11] Проект з розвитку людського капіталу в Україні: Сприяння поверненню вимушених мігрантів. Easy Business. 2023. URL: https://drive.google.com/file/d/1RlXw50nG2qsDskRsqYzbdHhVSstouIoL/view.

Основною перешкодою для повернення є безпекова ситуація. Від початку активної фази російсько-української війни саме безпека залишається пріоритетним чинником у прийнятті рішень про повернення. Близько половини опитаних зазначають, що окупація їхніх регіонів і небезпечна ситуація стримують їх від повернення. Міграційні настрої більш виражені серед тих, хто раніше проживав у північних, східних, південних регіонах і Києві. Одним із ключових аспектів, які потребують уваги, є розмінування постраждалих територій, що також сприятиме створенню безпечних умов для повернення[12].

Отже, забезпечення безпеки, створення стимулів для повернення та реінтеграція мігрантів у соціально-економічне життя України мають стати ключовими завданнями державної політики

[12] Geflüchtete aus der Ukraine: Knapp die Hälfte beabsichtigt längerfristig in Deutschland zu bleiben. Bundesinstitut für Bevölkerungsforschung. 2023. URL: https://www.bib.bund.de/DE/Presse/Mitteilungen/2023/2023-07-12-Gefluechtete-aus-der-Ukraine-Knapp-die-Haelfte-beabsichtigt-laengerfristig-in-Deutschland-zu-bleiben.html.

Petryshyn Nataliia,
PhD in Economics, Associate Professor,
Lviv Polytechnic National University
Podra Olha,
PhD in Economics, Associate Professor,
Lviv Polytechnic National University

OPTIMIZATION OF KNOWLEDGE MANAGEMENT AT ENTERPRISES IN THE CONTEXT OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY

Today, an innovative approach to development is being actively implemented, based on the creation and use of knowledge. It is the ability to create, apply, and disseminate knowledge that is the main guarantee of competitiveness and a necessary condition for development in modern conditions.

It should be noted that the problem of knowledge management in the organizational environment is a subject of constant scientific interest and practical research. The fundamental aspects of knowledge management have been studied by domestic (N. Chornenka, M. Novikova, N. Sytnyk, V. Mikhalevskyi, V. Tomakh, O. Melnyk, M. Borovyk, Ya. Dobrovinska, V. Prymak) and foreign (G. Takeuchi, I. Nonaka, D. Sharma, E. Brooking) scientists. The issues of knowledge management formation have been reflected in the studies of M. Novikova, T. Gusakovska, I. Moiseenko, M. Borovyk, O. Reshetnyak, Ya. Dobrovinska, L. Pavlenko, N. Sytnyk, Yu. Shipulin.

Given the significant number of scientific works on knowledge management, it can be stated that the potential of this area has not yet been fully revealed. That is why the task of forming recommendations aimed at the development and further improvement of such management remains, especially at those Ukrainian enterprises that are involved in foreign economic activity.

Scientific sources contain different interpretations of the concept of "knowledge management". Thus, Tomakh V.V. considers knowledge management as a systematic management of knowledge that is important for the enterprise and is interconnected with the processes of organization, application, management in order to implement the relevant strategic goals[1].

Knowledge is the most important asset of an organization and significantly affects the formation of its value. Effective exchange and dissemination of knowledge within the organization contribute to the continuous process of generating new knowledge[2]/[3]/[4].

The goal of knowledge management is to increase or create value through the support of experience, practical skills and specialized knowledge[5]/[6]/[7]/[8]/[9].

According to the views of V. Bukovits and R. Williams, knowledge management is the process of accumulating organizational capital through the effective use of intellectual assets that have the nature of knowledge.

Thus, it can be stated that knowledge management is a multifaceted process that covers a wide range of activities that can be associated with both formalized information and tacit knowledge, experience and intellectual potential of employees. The organization of the knowledge management process is not unified and can take different forms, which is determined by the specifics of the available intellectual assets and the practice of their application in the activities of the enterprise. To better

[1] Томах, В. В. (2014). Сутність процесу управління знаннями підприємств промисловості. Проблеми економіки, (2), 161–166.
[2] Новікова, М. М., & Боровик, М. В. (2014). Організація системи управління знаннями в організаціях. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки, 7(3), 134–137.
[3] Чорненька, Н. В., & Мельник, О. В. (2018). Роль знань та управління ними в туристичному бізнесі в умовах глобалізації. Молодий вчений, 10(62), 894–898.
[4] Міхалевський, В. Ц., & Міхалевська-Жмуцька, В. В. (2013). Загальні завдання систем управління знаннями в організації. Збірник наукових праць Сумського державного університету. Серія: Актуальні проблеми підготовки спеціалістів ІКТ, (2), 9–15.
[5] Рак, Н. Є. (2009). Економіка знань: сутність та фактори управління знаннями. Регіональна економіка, (3), 224–232.
[6] Добровінська, Я. В., & Ситник, Н. І. (2020). Розроблення системи управління знаннями на підприємстві. У Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи (с. 166–167).
[7] Вавжиняк, Б. (2007). Управління знаннями – виклик майбутнього. Управління персоналом.URL: https://bit.ly/3aezYo8
[8] Поперечнюк, В. М. (2015). Визначення інформації та знань як категорії інтелектуалізації суспільства: теоретико-правовий аналіз. Інформація і право, 1(13), 27–37.
[9] Cruz, Y. R. (2015). Gestión de Información y del Conocimiento para la toma de decisiones. Bib.An.Invest, (11), 150–163.

understand this variability, we will consider several basic approaches to the formation of knowledge management systems.

According to I.P. Moiseenko, knowledge management at the strategic level involves the following actions: processing specific knowledge and intellectual resources, ensuring their preservation, eliminating irrelevant knowledge and generating new knowledge for their further use in organizing activities and managing them[10].

At the same time, there is a need for operational knowledge, which is a tool for daily activities and provides a flexible response to specific environmental conditions.

In modern knowledge management research, the central element is the system for implementing such management, which provides information on methods for creating new knowledge, its accumulation, as well as on ways to effectively manage it to increase productivity, achieve goals while simultaneously reducing or eliminating potential threats[11]/[12]/[13]/[14]. The main components of this system are objects and subjects, tasks, goals, functions, process and approaches, and principles of knowledge management.

To ensure competitive advantages, knowledge management should be based on the exchange of knowledge, an organized process of its acquisition, dissemination and continuous improvement, as well as on the application of modern information systems and management technologies. In this context, special attention is paid to the formation and distribution of knowledge in the enterprise among its employees, as well as the formation of such an organizational culture that is based on the values and strategic goals defined by management. In contrast, another approach, as emphasized by

[10] Мойсеєнко, І. П. (2004). Системи управління знаннями в умовах постіндустріальної економіки. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Проблеми економіки та управління, (507), 151–157.
[11] Мойсеєнко, І. П. (2004). Системи управління знаннями в умовах постіндустріальної економіки. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Проблеми економіки та управління, (507), 151–157.
[12] Приймак, В. М. (2019). Управління знаннями (240 с.). Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
[13] Sharma, D. (2021). Knowledge Management and Knowledge Management Systems: Conceptual Foundations. Journal of Contemporary Issues in Business and Government, 27(3), 918–924.
[14] Freshdesk. What is a knowledge management system. URL: https://bit.ly/3fB3pCc

scientists[15]/[16]/[17]/[18], focuses on the components of intellectual assets, the systematization of knowledge, its registration and protection, and the further productive use of such assets based on the growth of the value of knowledge.

The implementation of knowledge management faces significant difficulties, both objective and subjective, as confirmed by scientific research. Objective obstacles include the lack of a structured implementation plan, a shortage of competent personnel, a weak internal structure and the presence of competitive relations within the enterprise between structural units.

Subjective barriers, from the point of view of managers, manifest themselves in the form of fears about reducing their own influence, misunderstanding of the benefits of introducing such management, weak motivation for its implementation, as well as existing negative experience.

On the other hand, employees may resist due to lack of interest in knowledge exchange and transfer, inability to form new knowledge, inability to work with information, need to spend time and effort on learning, misunderstanding of their own significance in the knowledge management process.

It should be noted that at any enterprise, the process of knowledge management itself in the context of foreign economic activity is burdened not only by the already mentioned, but also by other significant problems that require careful analysis. These include: critical dependence on the existing volume of knowledge; shortcomings of the information infrastructure, in particular, complexity and its instability; insufficiently developed personnel training mechanisms; a significant amount of organizational changes; poor-quality procedures for the formation and exchange of knowledge; the presence of obstacles to the productive exchange of information; insufficient competence of personnel, which determines the need for their professional

[15] Томах, В. В. (2014). Сутність процесу управління знаннями підприємств промисловості. Проблеми економіки, (2), 161–166.
[16] Мойсеєнко, І. П. (2004). Системи управління знаннями в умовах постіндустріальної економіки. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Проблеми економіки та управління, (507), 151–157.
[17] Мартич, А. (2001). Ключова компетенція персоналу. Синергія, 1(2), 28–31.
[18] Корольков, В. В., Соріна, О. О., & Тельчаров, Е. А. (2021). Управління знаннями при реалізації стратегії інноваційного оновлення підприємства. Ефективна економіка, (11). URL:http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9529

development; lack of necessary tools for assessing knowledge; difficulty in establishing the needs of employees and the company for specific knowledge; difficulty in accessing and sources of obtaining specific knowledge; as well as the lack of a clear vision of ways to disseminate knowledge among personnel in order to achieve goals and develop competitive advantages in intellectual capital management.

From the above, we can conclude that knowledge management as a process in organizations is influenced by numerous factors, but the most significant among them are the lack of a formalized and defined management system and insufficient internal motivation of employees to accumulate and exchange their own intellectual resources and experience. The relevance of these problems determines the importance and applied value of their further study in order to formulate applied recommendations for optimizing knowledge management in organizations in the context of foreign economic activity.

At enterprises, knowledge management is a certain set of methods, technical means, methodologies, basic principles, modern technologies, qualified human capital, relevant information and the entire set of internal relationships. Thanks to this complex, management has the opportunity to develop and successfully implement an effective management strategy aimed at achieving the set goals and objectives of functioning.

The components of the knowledge management system include, first of all, employees, each of whom has unique knowledge and experience that can have significant practical value for the organization. The second important element is the various processes in the work of the enterprise, which create opportunities for the formation of new experience among employees, while also practically applying the acquired knowledge. The third key element is the technologies that provide processing of information data.

The knowledge management process is carried out in the appropriate stages (Fig. 1).

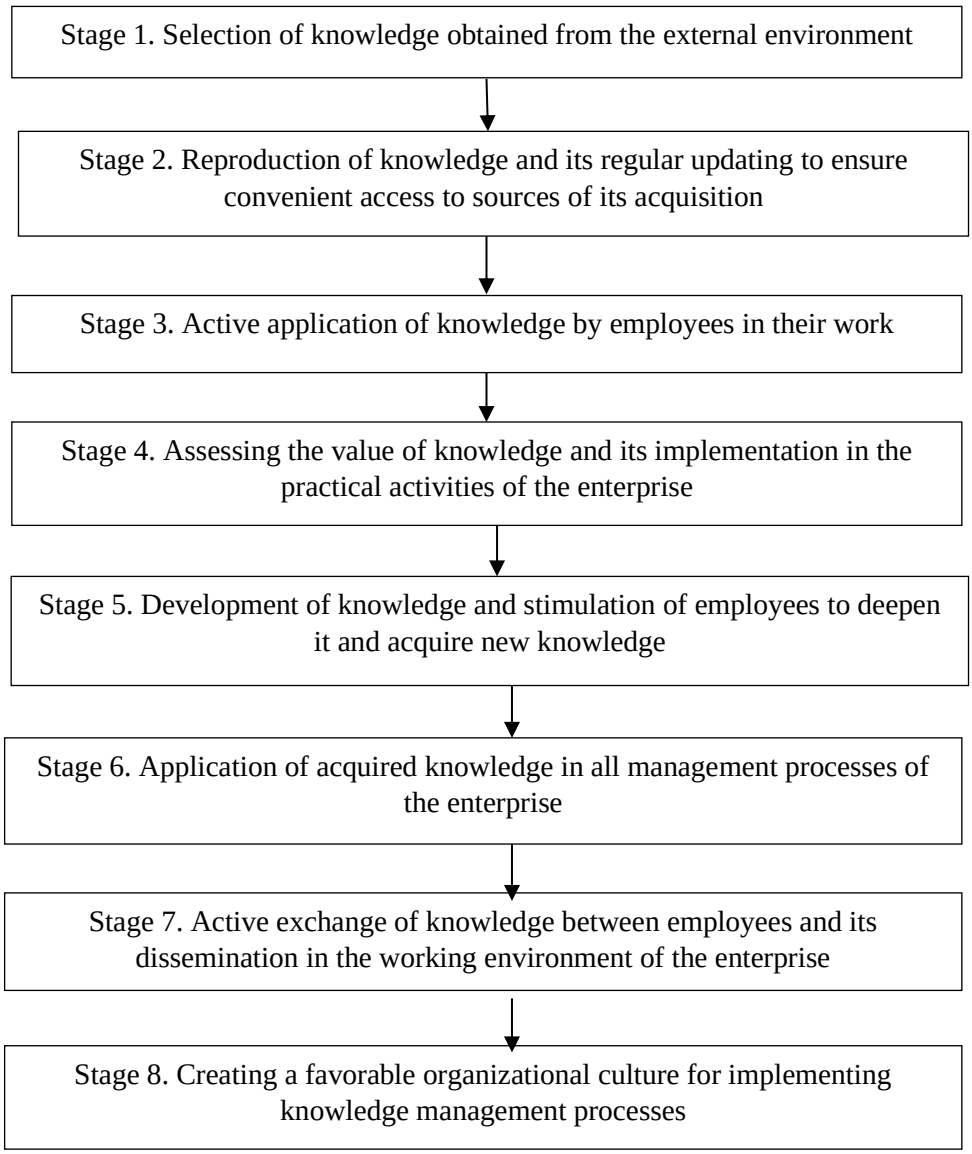

Fig. 1. Stages of knowledge management at enterprises

For effective knowledge management, the company simultaneously uses strategies of knowledge formation and selection, knowledge exchange and knowledge commercialization. The implementation of these strategies is carried out using various tools, in particular through investments in the professional development of employees and the implementation of modern information systems that ensure reliable storage, processing and prompt transfer of knowledge between performers.

Taking into account the small size of enterprises, the internal infrastructure necessary for effective knowledge management is underdeveloped. For its qualitative

development, it is necessary to study and analyze the experience of successful businesses that have significant achievements in the field of knowledge management. Applying the knowledge gained, it is advisable to implement modern management and technological solutions, such as knowledge bases, expert systems, information systems, etc.

Attention is paid to the accumulation and effective use of knowledge in the activities of the enterprise, however, the process of managing them faces certain difficulties. The key problem is the lack of a clearly regulated knowledge management system, which determines its non-systematic and ineffective nature. In order to overcome this problem, it is necessary to develop and implement a specific list of measures aimed at qualitatively improving the current state of the knowledge management system. To radically improve the situation, it is necessary to identify and implement specific steps aimed at improving management.

There are a whole range of other problems of the knowledge management system in the enterprise. Among them, it is worth highlighting: competition that arises between individual performers, lack of a clear understanding of the processes of creating and further effective application of knowledge and information, lack of established technologies for assessing the effectiveness of the implementation of knowledge management practices, an undeveloped personnel development strategy, an insufficiently effective mechanism for training employees, unreliability of the information received, and other obstacles.

In order to effectively overcome existing problems in knowledge management, the management of the enterprise needs a systematic approach. It is necessary to determine the existing needs for knowledge, establish potential sources of their receipt and assess their value, forecast future needs for knowledge, determine mechanisms, develop processes for creating new knowledge, develop procedures for knowledge transfer, identify optimal ways to use different types of knowledge. On this basis, managers will be able to develop and implement targeted and effective measures to optimize the knowledge management system.

The key to effective organizational knowledge management is the use of a balanced methodological approach to its creation, in which special attention should be paid to the implementation of progressive methods of analyzing existing intellectual and human capital, as well as their components. It is this assessment that will form the basis for the further formation of intellectual capital of the entire enterprise.

Unlike standard approaches to organizational knowledge management, an effective system at an enterprise necessarily includes such key elements as intellectual and human capital. The development of effective management measures and decisions regarding the formation and use of organizational knowledge in the internal environment of the organization should be based on a comprehensive assessment of these resources with the aim of their further implementation in the external environment, which is manifested in the formation of competitive advantages, etc.

The key goal of organizational knowledge management is to ensure and maintain a harmonious relationship between the areas of development of intellectual and human capital, personal growth of employees through acquired knowledge, social and market demands, competition, etc.

The priority tasks of organizational knowledge management include:

1. Systematic substantiation of the structural components of intellectual capital that determine its formation, based on the application of a systems approach.

2. Constant monitoring of innovations and intellectual resources in order to ensure the formation and further development of intellectual capital.

3. Systematic improvement and optimization of the elements of the organizational knowledge management system.

4. Structural modeling of organizational knowledge management at the enterprise level.

5. Methodological support for the assessment of intellectual and human capital, as well as their key components.

Organizational knowledge management is based on the following processes:

1) creation of a knowledge management system based on the developed methodology;

2) implementation of management procedures using appropriate management technologies;

3) systematic implementation of organizational knowledge management stages;

4) definition and analysis of the organizational knowledge management structure;

5) identification of management elements;

6) assessment of capital and its prospects;

7) development of intellectual and human assets;

8) creation and use of new knowledge;

9) assessment of the effectiveness of knowledge management.

The successful implementation of an organizational knowledge management system at an enterprise that actively carries out foreign economic activities directly depends on the availability of an effective management model. Only such a model is able to ensure the implementation of system elements, the fulfillment of defined tasks, and the achievement of expected results.

The proposed model reflects the elements of management and their dynamic implementation through a sequence of stages and procedures, demonstrates the interaction of the managing and managed subsystems.

The management system includes: director, chief accountant, deputy for com. issues and development of foreign economic activity, head of personnel work, head of the foreign economic activity department. The management system carries out: formation of strategic goals for the management of intellectual, human capital and organizational knowledge in the conditions of foreign economic activity; development of priority strategic directions for the management of organizational knowledge; creation of a favorable organizational culture for the implementation of organizational knowledge and motivation of the team.

The main elements of the managed system are direct executors who implement solutions in the field of knowledge management. Such executors are foreign economic activity managers, whose functions include diagnosing the current state and problems of human capital and organizational knowledge management, monitoring intellectual

assets and organizational knowledge of the enterprise, developing the enterprise's internal information infrastructure, developing a program of measures for the formation of organizational knowledge and management development, etc.

The optimal model of knowledge management in the context of the enterprise's foreign economic activity aims to:

– stimulate independent thinking among employees;

– deepen the professional skills of both personnel and management;

– involve employees in the processes of organizational knowledge management, including their acquisition, dissemination and application;

– maximize the use and further development of the company's intellectual and human potential;

– activate the exchange of accumulated knowledge within the enterprise;

– encourage each employee to enrich the general fund of knowledge;

– strengthen the culture of knowledge exchange in the organization;

– establish productive teamwork and effective interaction;

– develop partnership relations between employees.

The successful application of the proposed model of organizational knowledge management in an enterprise is determined by the following key aspects:

– the willingness of management to openly share its organizational knowledge with subordinates;

– a focus on the active involvement of employees in knowledge management;

– the availability of opportunities for training and development of personnel;

– establishing a system for training successors, their training and integration into management processes;

– ensuring free access of subordinates to internal and external information, etc.

Шевченко Сергій Олексійович
доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри АПДтПУ
Дніпровський державний університет внутрішніх справ
Попова Анастасія Володимирівна
здобувачка вищої освіти ННІ ПІО
Дніпровський державний університет внутрішніх справ
Брагіна Каріна Сергіївна
здобувачка вищої освіти ННІ ПІО
Дніпровський державний університет внутрішніх справ
Кондратова Ярина Максимівна
здобувачка вищої освіти ННІ ПІО
Дніпровський державний університет внутрішніх справ

УДОСКОНАЛЕННЯ ПІДХОДІВ ДО ФОРМУВАННЯ СПРОМОЖНОЇ ОСВІТНЬОЇ МЕРЕЖІ ЗЗСО ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ

У галузі освіти існує низка питань, що потребують вирішення, серед яких варто виокремити нерівномірний розподіл навантаження на школи та класи, проблеми з інфраструктурою навчальних закладів, що або мають надмірно великі території та розосереджені, або є переповненими; відсутність необхідної кваліфікації педагогічних працівників, зокрема у сільських районах; застарілість будівель шкіл та високі витрати на їх утримання; дефіцит якості позашкільної освіти та обмежений доступ до неї для всіх дітей, а також труднощі з доступом до дошкільної освіти, особливо у віддалених районах певної області. Вирішення таких проблем потребує створення спроможної мережі навчальних закладів, яка забезпечить реалізацію державних стандартів освіти на практиці, враховуючи всі

аспекти управлінської системи: інфраструктурні, організаційні, кадрові та фінансові.

З метою вирішення зазначених питань в даній науковій роботі були визначені основні характеристики ефективної мережі освітніх закладів, що стануть основою для її аналізу та подальшої оцінки, а також для коригування стратегії розвитку освіти з урахуванням таких факторів.

Демографічний аспект включає в себе специфічні характеристики територіальних громад або регіонів, що враховують прогнози попиту на освітні послуги на найближчі 5-6 років, беручи до уваги динаміку споживання за останні 3-5 років. Важливим є також визначення потреби в нових навчальних закладах, рівень зацікавленості в освітніх послугах, зокрема з огляду на різноманіття форм організації навчання та можливість задоволення індивідуальних запитів різних груп населення, зокрема з урахуванням гендерної різноманітності.

Економічний аспект стосується відповідності освітньої субвенції реальним потребам та можливостям місцевого бюджету. Це включає оцінку можливості фінансування заробітної плати непедагогічним працівникам, витрат на комунальні послуги, а також на утримання та модернізацію освітніх об'єктів. Важливим є також забезпечення ефективного використання фінансових та матеріально-технічних ресурсів на місцевому рівні, зокрема за рахунок залучення коштів з міжнародних програм технічної допомоги для підвищення якості освіти.

Інфраструктурний аспект передбачає наявність та розвиток необхідної інфраструктури, що включає стан будівель, потребу в їх удосконаленні або капітальному ремонті, а також наявність відповідних приміщень для організації навчального процесу. Важливим є також забезпечення класів сучасним навчальним обладнанням та створення освітнього простору, який відповідає вимогам стандартів, а також можливість організації підвезення учнів і вчителів за допомогою належної транспортної системи.

Організаційно-кадровий фактор стосується здатності місцевих органів влади ефективно управляти освітньою сферою, а також наявності достатнього

педагогічного потенціалу, який здатний забезпечити високу якість освітніх послуг, розробляти та реалізовувати стратегії на довгострокову перспективу. Важливою є також ефективна співпраця між органами влади та громадськістю на всіх рівнях для досягнення спільних цілей у сфері освіти.

Основними завданнями для формування та функціонування ефективної освітньої мережі є забезпечення рівного доступу до якісної освіти для всіх громадян, незалежно від їхніх особистих потреб або інших характеристик; раціональне використання всіх доступних ресурсів, таких як кадрові, інфраструктурні, фінансові, матеріально-технічні та інші, з метою оптимізації надання освітніх послуг; а також забезпечення безперервності та системності надання освітніх послуг у всіх навчальних закладах, незважаючи на їхнє географічне розташування або фінансові можливості.

Формування спроможної мережі закладів освіти, враховуючи зазначені критерії, буде сприяти не лише розвитку високоякісної освіти, але й ефективному розподілу фінансових ресурсів з огляду на потреби населення в довгостроковій перспективі.

Алгоритм реалізації цих рекомендацій, на нашу думку, виглядає наступним чином:

1. Проведення аналізу функціонування навчальних закладів щодо їх відповідності встановленим критеріям, а також виявлення причин потенційних невідповідностей.

2. Визначення закладів, що повинні формувати спроможну освітню мережу, і розробка операційного плану з чіткими кроками для його реалізації за участі всіх зацікавлених сторін.

3. Розробка стратегії розвитку освітньої сфери на основі результатів попереднього етапу.

4. Реалізація визначених заходів і кроків щодо створення спроможної мережі освітніх установ.

5. Проведення моніторингу досягнутих результатів, аналіз отриманих даних та внесення коригувань у план дій за необхідності.

На кожному з етапів формуванні спроможної освітньої мережі небхідно акцентувати увагу на доступності якісних освітніх послуг для кожного здобувача освіти, незалежно від місця їх проживання та інших чинників.

Варто зазначити, що головною тенденцією професіоналізації молоді стає підтримка індивідуальності людини, її волі до вибору шляхів самореалізації[1]/[2].

Забезпечення якості надання освітніх послуг досягається за рахунок ефективного використання механізмів публічного управління. Відповідно нами запропоновано перелік та опис відповідних критеріїі.

Критерій 1: Єдина стратегія розвитку освіти. Створення стратегії розвитку освіти є основою для формування ефективної освітньої мережі та повинно бути невід'ємною частиною загального стратегічного розвитку на рівні держави та місцевих громад. Стратегічний план має відображати основні цілі, стратегії та методи для досягнення цих цілей, враховуючи наявні ресурси як з внутрішніх, так і з зовнішніх джерел держави та громад (цей аспект розглянуто в підрозділі 3.1 роботи).

Критерій 2: Створення ефективної системи управління закладами освіти. В умовах децентралізації управління закладами освіти важливо розуміти, що зміни в підходах до управління потребують відмови від авторитарної моделі керівництва, яка була домінуючою в Україні. Необхідно впроваджувати демократичну модель з акцентом на співпрацю держави і громади. Органи управління освітою повинні надавати допомогу закладам освіти, підтримуючи їх та всіх учасників освітнього процесу, виступаючи в ролі партнерів, що сприяє успішному впровадженню реформи.

Критерій 3: Процедури у сфері освіти. Закон України «Про освіту» чітко окреслює права та обов'язки засновників закладів освіти та осіб, уповноважених ними. Для досягнення цього критерію необхідно мати затверджені документи,

[1] Kravchenko A., Kakadii V., Nechytailo J. Gender-sensitive approach as a basis for quality assurance of educational services for career guidance and professionalization of student youth in new socio-cultural conditions. Social work and social education. 2021. № 2(7). С. 88–117. URL: https://doi.org/10.31499/2618-0715.2(7).2021.244090 (дата звернення: 09.11.2025).

[2] Iliichuk L. V., Khyzhniak I. A. Strategic directions of compensation for educational losses under martial law through the prism of ensuring the quality of education. Problems of engineering pedagogic education. 2025. № 84. С. 19–35. URL: https://doi.org/10.26565/2074-8922-2025-84-02 (дата звернення: 09.11.2025).

що регламентують проведення конкурсів на посаду керівника закладу освіти, визначення опорних закладів, організацію підвезення учнів і вчителів, надання платних освітніх послуг, організацію харчування та інших важливих процесів, що регулюють діяльність на місцевому рівні.

Критерій 4: Державно-громадське партнерство в управлінні закладами освіти. Врахування інтересів учнів, батьків та педагогів є важливим аспектом у контексті державно-громадського управління закладами освіти. Це управління передбачає вплив через планування, організацію, контроль та координацію діяльності педагогів, батьків та громадськості, який має наукове обґрунтування і сприяє належному функціонуванню освітніх установ[3].

Критерій 5: Фінансова та організаційна спроможність закладів освіти. Норми, закріплені чинними нормативно-правовими актами, підкреслюють важливість ефективного використання державних фінансових ресурсів у сфері освіти. Оцінка фінансової спроможності закладів освіти включає порівняльний аналіз установ з метою визначення ефективності використання бюджетних коштів та встановлення пріоритетів фінансування в галузі освіти.

Критерій 6: Рівний доступ до якісної освіти. Наприклад, створення інклюзивно-ресурсних центрів є важливою складовою забезпечення рівних можливостей для дітей з особливими освітніми потребами. Забезпечується комплексна підтримка освітнього процесу (включаючи психологічну, медичну, логопедичну допомогу, а також організацію груп подовженого дня), що сприяє формуванню безпечного та комфортного освітнього середовища для учнів, яке сприяє розвитку їхнього інтелектуального та творчого потенціалу.

Критерій 7: Сучасний освітній простір. Успішна модернізація освітнього простору передбачає наявність енергоефективних технологій, сучасного обладнання, умов для інклюзивного навчання та доступу без бар'єрів. Це зумовлено необхідністю оновлення інфраструктури навчальних закладів, оскільки багато з них було побудовано ще в середині минулого століття і

[3] Грабовський В. А. Державно-громадське управління загальною середньою освітою на районному рівні: дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02. Київ, 2016. 233 с.

потребує значної модернізації для забезпечення сучасних освітніх вимог. Більшість будівель знаходяться в поганому технічному стані, з низьким рівнем естетичної привабливості.

В умовах воєнного часу є потреба додатково враховувати специфіку ситуації, яка ставить перед системою освіти нові виклики та вимоги. Тому до вже наданих критеріїв можна додати ще такі.

Критерій 8: Гнучкість і адаптивність освітньої мережі до змінних умов війни. В умовах нестабільної безпеки важливо створити таку освітню структуру, яка здатна оперативно реагувати на зміни в обстановці. Це може включати адаптацію до змін у форматах навчання (перехід на дистанційне навчання, мобільні освітні платформи, змішане навчання), розробку навчальних програм, що враховують специфіку війни, та можливість тимчасового переведення освітніх закладів в безпечніші райони. Гнучкість освітньої мережі повинна забезпечити безперервність навчального процесу навіть у разі припинення звичного формату навчання.

Критерій 9: Психологічна підтримка учасників освітнього процесу. Війна може залишити серйозні психологічні травми у дітей, педагогів та батьків, тому важливо створювати в закладах освіти умови для надання психологічної підтримки. Це може включати залучення психологів, соціальних працівників, організацію груп підтримки для дітей та їхніх сімей, а також реалізацію спеціальних програм з реабілітації та відновлення після стресових ситуацій. Освітня мережа має бути здатною не тільки надавати знання, а й підтримувати психоемоційне здоров'я учасників процесу.

Критерій 10: Ефективна інтеграція волонтерських та благодійних організацій у навчальний процес. Війна ставить перед суспільством необхідність швидкої мобілізації всіх ресурсів, включаючи волонтерів та благодійників, які готові підтримати навчальний процес. Освітні установи можуть співпрацювати з такими організаціями для надання необхідних матеріалів, організації додаткових освітніх заходів, а також підтримки вразливих категорій учнів, наприклад, надання стипендій, харчування, чи навіть облаштування тимчасових навчальних

класів у безпечних зонах. Така взаємодія між освітніми закладами та волонтерськими організаціями може значно посилити стійкість і ефективність освітньої мережі під час війни.

Ці три додаткові критерії забезпечують більшу стійкість освітньої мережі до зовнішніх потрясінь та допомагають зберегти доступ до якісної освіти, навіть у складних умовах воєнного часу.

Отже, публічне управління освітою не повинно бути застарілим та жорстким механізмом, в межах якого виконуються лише формальні вимоги. Потрібні компетенції для прогнозування змін і швидкої реакції на них, зокрема, щодо змін у законодавстві, технологіях та економічній ситуації. Найголовніше – це здатність враховувати громадські очікування. Тому удосконалення механізмів публічного управління освітою має бути постійним процесом, що включає використання новітнього досвіду та кращих практик.

Petryshyn Nataliia,
PhD in Economics, Associate Professor,
Lviv Polytechnic National University
Podra Olha,
PhD in Economics, Associate Professor,
Lviv Polytechnic National University

DEVELOPMENT OF AN INTEGRATED STRATEGY AS AN ELEMENT OF HUMAN CAPITAL AND KNOWLEDGE MANAGEMENT SYSTEM IN ENTERPRISES IN THE CONTEXT OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY

In the modern world, knowledge acquires the status of a key asset and a significant factor in creating organizational value. An important aspect is not so much the production of new knowledge as its effective and rational application. Systematic use and constant improvement of existing knowledge in the organization opens up opportunities for significant savings of resources, which is unattainable when using only traditional approaches to management. Therefore, to ensure competitiveness, enterprises need to develop competencies in the formation and effective application of organizational knowledge.

In the context of foreign economic activity, most Ukrainian enterprises underestimate the benefits of implementing knowledge management systems. As a result, knowledge management processes at these enterprises are inefficient, unsystematic, and accompanied by a number of problems. Among them, one can single out insufficient internal knowledge management infrastructure, lack of qualified specialists, low motivation of personnel for activities related to knowledge management, as well as difficulties with measuring and assessing knowledge.

The study of various sources allows us to conclude that there is no single definition of the term knowledge[1]/[2], which is explained by its extremely broad and complex nature. However, the fact that it is an integral part of human activity, which contributes to the organization of information about some phenomena or events, is undeniable. The methods of processing the received information and its subsequent transformation into certain knowledge vary according to the field of activity.

The implementation of knowledge management in organizations requires a mandatory awareness of the essence of its stages and the features of their practical implementation depending on specific conditions[3]. The issues of the evolution of knowledge management have been actively studied and analyzed by many scientists, including M.V. Borovyk, Y.S. Sytnyk, V.V. Tomakh, N.E. Rak, N.V. Chornenka, N.I. Sytnyk, I.O. Netreba, V.Ts. Mikhalevskiy, V.M. Poperechnyuk, I.V. Fedulova, Y.S. Shipulina, I.P. Moiseenko, V.M. Priymak, V.L. Pikalov, M.V. Rudenko, L.I. Pavlenko,

[1] Поперечнюк, В. М. (2015). Визначення інформації та знань як категорії інтелектуалізації суспільства: теоретико-правовий аналіз. Інформація і право, (1(13)), 27–37.
[2] Cruz, Y. R. (2015). Gestión de información y del conocimiento para la toma de decisiones. Bib.An.Invest., (11), 150–163.
[3] Томах, В. В. (2014). Сутність процесу управління знаннями підприємств промисловості. Проблеми економіки, (2), 161–166.

V.M. Geets, A.P. Nalyvaiko and others[4][5][6][7][8][9][10][11][12][13][14][15][16][17][18][19][20]. However, a single, generally accepted concept for determining the stages of this process has not yet been formed.

Unlike the traditional enterprise management system, where the key indicator of efficiency is the amount of profit received, the concept of forming a knowledge management system operates in other categories. The subject of management in it is the process of forming and effectively applying knowledge of varying complexity in practice, which requires the adaptation of strategic planning and internal organizational structure, as well as the development of a new corporate culture and personnel strategy[21][22][23][24][25].

[4] Поперечнюк, В. М. (2015). Визначення інформації та знань як категорії інтелектуалізації суспільства: теоретико-правовий аналіз. Інформація і право, (1(13)), 27–37.
[5] Cruz, Y. R. (2015). Gestión de información y del conocimiento para la toma de decisiones. Bib.An.Invest., (11), 150–163.
[6] Томах, В. В. (2014). Сутність процесу управління знаннями підприємств промисловості. Проблеми економіки, (2), 161–166.
[7] Федулова, І. В. (2008)/ Сутність концепції інноваційного менеджменту з позиції управління знаннями. URL: http://hghltd.yandex.net/yandbtm?fmode
[8] Dalkir, K. (2011). Knowledge management in theory and practice (2nd ed.). Massachusetts Institute of Technology.
[9] Skyrme, D. Information resources management. URL: http://www.skyrme.com/kmbasics/glossary.htm#KM
[10] Virtanen, P., & Helander, N. (2010). Knowledge management. InTech.
[11] Приймак, В. М. (2019). Управління знаннями. Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
[12] Sharma, D. (2021). Knowledge management and knowledge management systems: Conceptual foundations. Journal of Contemporary Issues in Business and Government, 27(3), 918–924.
[13] Freshdesk. (б. р.). What is a knowledge management system. URL: https://bit.ly/3fB3pCc
[14] Корольков, В. В., Соріна, О. О., & Тельчаров, Е. А. (2021). Управління знаннями при реалізації стратегії інноваційного оновлення підприємства. Ефективна економіка, (11). URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9529
[15] Дуб, С. І. (2025). Актуальна варіативність стратегічного розвитку підприємств України. Бізнес Інформ, (1), 324–331.
[16] Гусаковська, Т. О., & Святний, Л. О. (2025). Інтелектуальний капітал як економічна категорія. Бізнес Інформ, (1), 435–440.
[17] Ситник, Й. С. (2017). Управління знаннями як складова процесу інтелектуалізації систем менеджменту підприємств. Економіка та суспільство, 8, 354–360.
[18] Нетреба, І. О. (2021). Управління знаннями в системі організаційної культури підприємства. Ефективна економіка, (4). URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8782
[19] Павленко, Л. І. (б. р.). Проблеми управління знаннями в організації. Економіка підприємства. URL: https://bit.ly/3fGPHxN
[20] Нетреба, І. О. (2020). Стратегічні аспекти управління знаннями на підприємстві. Існуюча практика та новітні тенденції в управлінні суб'єктами господарювання різних організаційно-правових форм (с. 294–300). Пороги.
[21] Томах, В. В. (2014). Сутність процесу управління знаннями підприємств промисловості. Проблеми економіки, (2), 161–166.
[22] Федулова, І. В. (2008)/ Сутність концепції інноваційного менеджменту з позиції управління знаннями. URL: http://hghltd.yandex.net/yandbtm?fmode
[23] Dalkir, K. (2011). Knowledge management in theory and practice (2nd ed.). Massachusetts Institute of Technology.
[24] Skyrme, D. Information resources management. URL: http://www.skyrme.com/kmbasics/glossary.htm#KM
[25] Virtanen, P., & Helander, N. (2010). Knowledge management. InTech.

The main functions of knowledge management, which are highlighted by a significant number of scientists[26]/[27]/[28]/[29]/[30], include:

1) analytical function (aimed at searching for source data and selecting primary information, as well as accumulated knowledge in the information space, searching for optimal information resources, evaluating work methods and employee competence, generalizing and systematizing information);

2) distribution function (aimed at organizing and evaluating the experience and knowledge of employees, systematizing them according to certain parameters, and storing such information in the internal infrastructure of the organization);

3) integration function (aimed at extracting knowledge from the internal system by ensuring the exchange of knowledge between personnel of different structural units of the organization and management levels);

4) security function (designed to ensure the creation of obstacles to possible unauthorized disclosure of information related to management and operational processes, experience, customers, strategic goals, financial indicators, etc.).

5) function of creating new knowledge (provides for the formation of new knowledge based on the results of special research, analysis of customer behavior and needs, feedback results, etc.).

So, based on the analysis of scientific research, we can conclude that the implementation of a knowledge management system in the context of foreign economic activity is usually aimed at achieving the following strategic goals at the enterprise: revealing the potential of employees, exchanging experience, increasing labor productivity, ensuring competitiveness, optimizing activities, promoting

[26] Приймак, В. М. (2019). Управління знаннями. Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
[27] Sharma, D. (2021). Knowledge management and knowledge management systems: Conceptual foundations. Journal of Contemporary Issues in Business and Government, 27(3), 918–924.
[28] Freshdesk. (б. р.). What is a knowledge management system. URL: https://bit.ly/3fB3pCc
[29] Корольков, В. В., Соріна, О. О., & Тельчаров, Е. А. (2021). Управління знаннями при реалізації стратегії інноваційного оновлення підприємства. Ефективна економіка, (11). URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9529
[30] Дуб, С. І. (2025). Актуальна варіативність стратегічного розвитку підприємств України. Бізнес Інформ, (1), 324–331.

innovative development, etc[31]/[32]/[33]/[34]/[35]/[36]/[37]/[38]/[39]/[40]/[41]/[42]/[43]/[44]. Focusing on these goals, the enterprise considers knowledge management as an important strategic asset and stimulates the exchange of knowledge and experience. This, in turn, ensures the satisfaction of the needs of personnel in acquiring new competencies, which, in turn, become a resource for the organization itself.

In the field of knowledge management, there are many separate regulatory and legal acts that partially cover this issue. However, at the level of laws, there are no comprehensive solutions for knowledge management, as well as recommendations for their development and implementation at enterprises, especially in the context of foreign economic activity.

Despite the existence of separate regulatory and legal acts regulating knowledge management, there is an urgent need to develop comprehensive laws and practical recommendations for enterprises, especially those operating in foreign markets. This applies to both the creation and implementation of knowledge management systems and their further development.

In the context of active foreign economic activity, the enterprise uses knowledge management as an important tool for achieving strategic and tactical goals, as well as for optimizing the performance of key functions. The application of knowledge is

[31] Поперечнюк, В. М. (2015). Визначення інформації та знань як категорії інтелектуалізації суспільства: теоретико-правовий аналіз. Інформація і право, (1(13)), 27–37.
[32] Cruz, Y. R. (2015). Gestión de información y del conocimiento para la toma de decisiones. Bib.An.Invest., (11), 150–163.
[33] Томах, В. В. (2014). Сутність процесу управління знаннями підприємств промисловості. Проблеми економіки, (2), 161–166.
[34] Федулова, І. В. (2008)/ Сутність концепції інноваційного менеджменту з позиції управління знаннями. URL: http://hghltd.yandex.net/yandbtm?fmode
[35] Dalkir, K. (2011). Knowledge management in theory and practice (2nd ed.). Massachusetts Institute of Technology.
[36] Skyrme, D. Information resources management. URL: http://www.skyrme.com/kmbasics/glossary.htm#KM
[37] Virtanen, P., & Helander, N. (2010). Knowledge management. InTech.
[38] Приймак, В. М. (2019). Управління знаннями. Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
[39] Sharma, D. (2021). Knowledge management and knowledge management systems: Conceptual foundations. Journal of Contemporary Issues in Business and Government, 27(3), 918–924.
[40] Freshdesk. (б. р.). What is a knowledge management system. URL: https://bit.ly/3fB3pCc
[41] Корольков, В. В., Соріна, О. О., & Тельчаров, Е. А. (2021). Управління знаннями при реалізації стратегії інноваційного оновлення підприємства. Ефективна економіка, (11). URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9529
[42] Дуб, С. І. (2025). Актуальна варіативність стратегічного розвитку підприємств України. Бізнес Інформ, (1), 324–331.
[43] Гусаковська, Т. О., & Святний, Л. О. (2025). Інтелектуальний капітал як економічна категорія. Бізнес Інформ, (1), 435–440.
[44] Ситник, Й. С. (2017). Управління знаннями як складова процесу інтелектуалізації систем менеджменту підприємств. Економіка та суспільство, 8, 354–360.

necessary for the formation of a strategic vision and the main concept of development, the creation and improvement of production technologies, innovative products and the effective resolution of problems arising in the process of activity.

The knowledge management system acts as an important subsystem of general management, which provides conditions for the effective operation of other functional subsystems, including quality management, communication and information systems, and controlling. The knowledge management system plays a supporting role for human capital management systems, strategic and operational management, financial management, and logistics process management, contributing to their coordinated operation.

Knowledge management in an organization is aimed at solving the following tasks: identifying sources of knowledge; analyzing knowledge needs; identifying key knowledge; systematizing knowledge; assessing the level of employee competencies; distributing knowledge according to functional characteristics; ensuring access to the necessary information for the purpose of its application; developing knowledge; creating conditions for training for team development; developing training programs; motivating the team to obtain new knowledge and apply it; ensuring the commercialization of knowledge, etc.

A significant problem in the field of knowledge management is the lack of awareness among employees of the strategic importance and benefits of this process, which is the reason for their lack of motivation for learning, professional growth and exchange of experience. To overcome this problem, the primary task is to effectively communicate the strategic importance of knowledge management. Another incentive can be paid training for employees who achieve high results in their work.

Managers are faced with the problem of insufficient qualification of employees in the field of knowledge management. To solve this situation, staff training is proposed both internally and with the help of external providers of qualification development services. Possible training formats include mentoring, training, lectures and online training courses and professional training programs for specialists. In addition, it is important to encourage employees to self-study and develop. It is also

important to motivate self-study. The involvement of individual specialized specialists is not yet a priority, but the organization of training seminars for management on issues of professional development of personnel will have significant benefits.

The acute problem of using an ineffective mechanism for strategic knowledge management, which generates insufficient awareness of the strategic significance and benefits of human capital management in the context of foreign economic activity, will be solved by recommendations for developing an integrated strategy for managing human capital and knowledge at enterprises in the context of foreign economic activity.

An integrated strategy for managing human capital and knowledge should be aimed at creating added value, which is reflected in the enterprise's products, and is achieved through the acquisition and practical use of knowledge.

The recommended knowledge management strategy should be fully integrated with the main corporate strategy, meet its goals and be consistent with other functional strategies.

When developing an integrated human capital and knowledge management strategy focused on the foreign economic activity of the enterprise, the identification of strategically important resources, intellectual competencies, knowledge of employees and managers that determine competitive advantages is of particular importance.

The implementation of the proposed integrated strategy will have a positive impact on activities, in particular, it will contribute to:

– optimization of operational activities and minimizing losses by attracting intellectual resources;

– increasing the efficiency of resources;

– activating the innovation process and creating our own original developments;

– improving the quality of customer service.

Recommended stages of the strategic planning process in the context of knowledge management development:

1) defining strategic goals of knowledge management;

2) defining a strategic position and strategic vector in the context of knowledge management development using appropriate tools;

3) forming a strategic knowledge management policy adapted to the specifics of foreign economic activity;

4) developing alternatives in choosing knowledge management strategies.

To create competitive advantages, it is necessary to:

– actively research the market to understand the needs and preferences of customers;

– systematically analyze the activities and strategies of competitors;

– study in detail your own product and its market prospects;

– constantly improve internal business processes and management methods;

– create and maintain an effective corporate information system;

– invest in training personnel in modern approaches to working with customers.

Information obtained from customer surveys, as well as data from relevant databases on consumer demand and competition, can be used to implement an integrated strategy for human capital and knowledge management.

The knowledge obtained within the framework of the strategy should be aimed at improving products and services, which will significantly increase the competitiveness of the enterprise. The recommended integrated strategy will allow, based on customer data from information databases, to provide personalized service and inform them about important product characteristics.

The suggested steps for developing an integrated strategy are presented in Fig. 1.

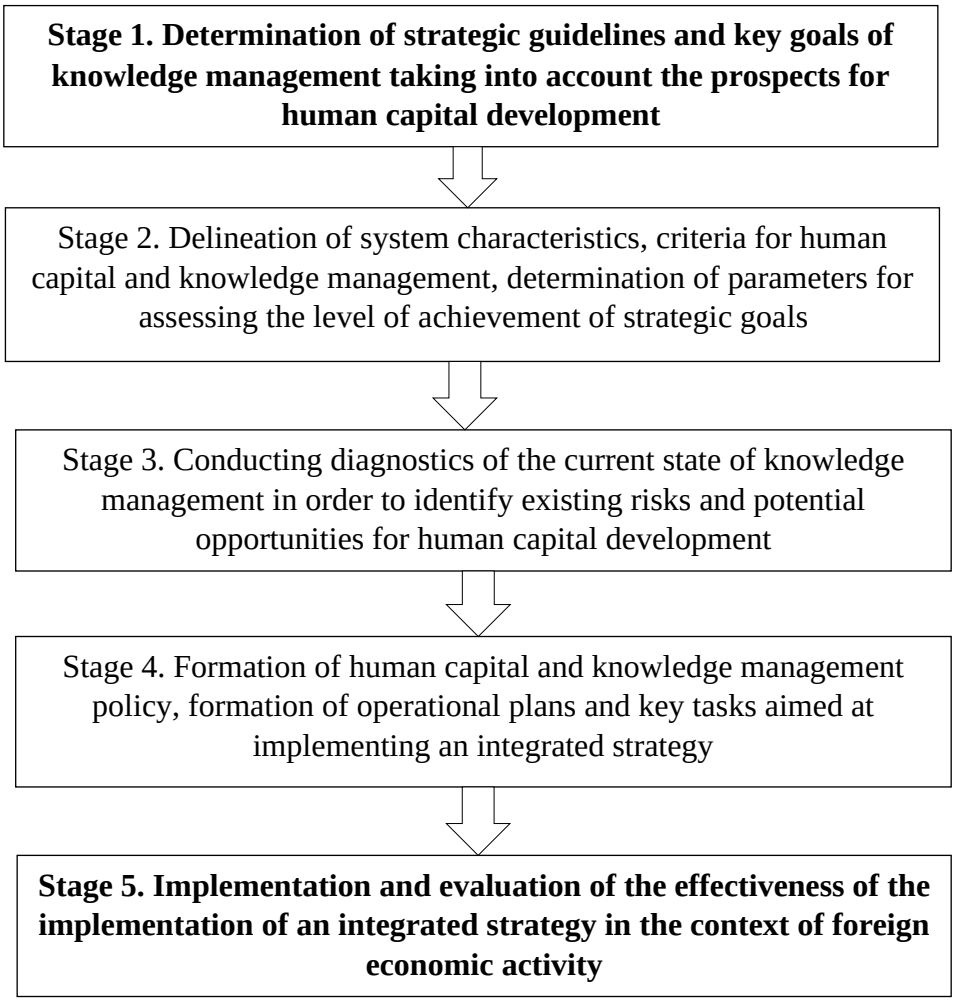

Fig. 1. Recommended stages of integrated human capital and knowledge management strategy at enterprises in the context of foreign economic activity

The proposed integrated human capital and knowledge management strategy will help the enterprise focus efforts on key components of intellectual capital and important aspects of knowledge management. Management should focus on initiating training programs, ensuring the intellectual development of employees, their acquisition of the necessary skills and abilities, as well as stimulating the processes of sharing knowledge and experience.

It is proposed to concentrate the company's efforts on the development and development of corporate human capital and knowledge management systems, which are based on the active use of information technologies to automate work processes and ensure their proper technical and software functioning.

It is considered promising to apply strategic approaches that focus on the intellectual property of the enterprise, which is ensured through proper management of intellectual assets (copyrights, trademarks, licenses, etc.).

In order to ensure effective knowledge management, which extends to the entire spectrum of the organization's intellectual capital, it is advisable to apply strategies that involve the use of an integrated approach. It should be noted that the inconsistency of the selected methods of accumulation and transfer of knowledge with the specifics of the activity and the general context of the enterprise's work can significantly complicate the successful implementation of the strategy.

In the context of foreign economic activity, effective management of organizational knowledge should be strategic in nature. This means that the goals of knowledge management are determined on the basis of the existing need for them and are aimed at creating new value through the acquisition of new knowledge. The need for knowledge itself arises from the key competencies and competitive advantages of the company, which necessitates the development and implementation of a knowledge management strategy. The strategy will ensure the targeted transfer of knowledge necessary to achieve strategic goals to direct performers through internal and external communication.

The recommended integrated human capital and knowledge management strategy will enable the enterprise to fully utilize the knowledge of managers and employees, taking into account the peculiarities of their formation, exchange and use, to achieve competitive advantages in foreign economic activity, maintain competitiveness and develop key competencies in the international arena.

Recommended stages of implementing an integrated human capital and knowledge management strategy at an enterprise in the context of foreign economic activity: determining strategic guidelines and key goals of knowledge management taking into account the prospects for human capital development; outlining the characteristics of the system, criteria for human capital and knowledge management, determining parameters for assessing the level of achievement of strategic goals; conducting diagnostics of the current state of knowledge management in order to

identify existing risks and potential opportunities for human capital development; forming a human capital and knowledge management policy, forming operational plans and key tasks aimed at implementing an integrated strategy; implementing and evaluating the effectiveness of implementing an integrated strategy in the context of foreign economic activity.

The measures proposed in the work to solve the problems of developing the knowledge management system in the context of foreign economic activity are aimed at ensuring the growth of economic indicators.

Шевченко Сергій Олексійович
доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри АПДтПУ
Дніпровський державний університет внутрішніх справ
Наумик Антон Сергійович
здобувач вищої освіти ННІ ПІО
Дніпровський державний університет внутрішніх справ
Корх Анна Олександрівна
здобувачка вищої освіти ННІ ПІО
Дніпровський державний університет внутрішніх справ
Червякова Катерина Денисівна
здобувачка вищої освіти ННІ ПІО
Дніпровський державний університет внутрішніх справ

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ОГЛЯД ЗАСАД СТИМУЛЮВАННЯ ПОВЕРНЕННЯ МІГРАНТІВ В УКРАЇНУ В УМОВАХ ВІЙНИ

В історії зафіксовано багато випадків, коли масове повернення вимушених мігрантів здійснювалося під примусом, тим не менш аналогічний сценарій репатріації громадян України виглядає малоймовірним через негативне ставлення до таких методів з боку УВКБ ООН. Проте забезпечення України необхідними трудовими ресурсами для не лише післявоєнного відновлення, але й утримання поточного рівня ВВП, соціального добробуту та податкових надходжень для фінансування базових публічних послуг, вже зараз вимагає створення нової архітектури державної міграційної політики, спрямованої на добровільне повернення мігрантів.

Зважаючи на стратегічну мету держави – повернення всіх громадян, які залишили країну через війну, на нашу думку, політичне керівництво України має встановити сталий діалог із державами-реципієнтами, доносити свої пріоритети до міжнародної спільноти та спільно розробляти механізми, які сприятимуть

реалізації такої мети. Для ефективної розбудови нової міграційної політики слід забезпечити збирання та аналіз достовірних даних щодо демографічних та соціальних характеристик мігрантів, а також їхніх потреб та інтересів. З цією метою важливо організувати систематичний збір актуальної інформації від органів державного управління країн-реципієнтів, проводити регулярні опитування мігрантів і репатріантів, а також залучати альтернативні джерела даних, як-от аналіз інформації від мобільних операторів.

Досягнення вищезазначених цілей потребує створення спеціалізованого державного органу, що координуватиме діяльність усіх стейкхолдерів – як на рівні центральної виконавчої влади, так і органів місцевого самоврядування. Такий орган має стати ключовим інструментом у подоланні нинішньої розбалансованості повноважень, функцій і потоків інформації в сфері вимушеної міграції.

У контексті швидкого відновлення України забезпечення базових потреб репатріантів передбачає, насамперед, створення умов для стійкого економічного зростання, орієнтованого на інтереси мігрантів. Це включає стабільну роботу ринку праці, стимулювання підприємницької активності у регіонах, що зазнали значного відтоку населення, відновлення соціальної, транспортної та комунальної інфраструктури, а також реконструкцію житлового фонду.

Сприяння поверненню мігрантів необхідно розробити систему заохочувальних заходів, зокрема програм реінтеграційної підтримки. Така підтримка може включати фінансування транспортних витрат, надання одноразових чи щомісячних виплат, забезпечення тимчасового житла або субсидій на його оренду, пільгових умов іпотечного кредитування, допомогу в працевлаштуванні, стимулювання підприємництва через гранти й кредити, а також спрощення процедур визнання закордонної освіти. Слід також передбачити пільгове кредитування для перенавчання та здобуття вищої освіти, податкові канікули на закордонні доходи тощо.

Варто зазначити, що повернення мігрантів є критичним для відбудови економіки України. Для досягнення щорічного зростання ВВП на рівні 7%

протягом наступних десяти років потрібно залучити додатково 3,1–4,5 мільйона осіб до робочої сили[1].

Без формування нової архітектури державної міграційної політики Україна ризикує зіткнутися з посиленням тенденцій зростання тіньового сектору економіки. Ситуація ускладнюється тим, що поточна практика покриття дефіциту державного бюджету через фінансову допомогу коаліції країн-партнерів буде припинена після деескалації військових дій, оскільки економіки країн-донорів також зіштовхнуться з власними викликами. У такому разі єдиним інструментом реагування стане посилення фіскальної політики в Україні, що спричинить подальше уповільнення економічного розвитку, створить бар'єри для підприємницької активності та ускладнить залучення інвестицій. Особливо це стосуватиметься акценту на оподаткуванні середнього та великого бізнесу в межах популістських підходів до податкової політики.

Займаючись розробкою та впровадженням програм репатріації українців, слід враховувати, що їх добровільному поверненню під час і навіть після війни перешкоджатимуть численні зовнішні і внутрішні чинники, а також особисті інтереси і наміри переміщених українців[2].

Альтернативний шлях полягає у зниженні залежності від зовнішньої фінансової допомоги через легалізацію доходів громадян і бізнесу. Це передбачає скасування податкових пільг, у тому числі спрощеної системи оподаткування, яка часто використовується не для стимулювання стартапів чи інноваційних проєктів, а для уникнення оподаткування. Важливим також є розширення бази оподаткування.

Враховуючи результати проведеного дослідження, нова архітектура державної міграційної політики має базуватися на концепції решорингу

[1] Проект з розвитку людського капіталу в Україні: Сприяння поверненню вимушених мігрантів. Easy Business. 2023. URL: https://drive.google.com/file/d/1RlXw50nG2qsDskRsqYzbdHhVSstouIoL/view.

[2] Ромащенко Т. І., Ромащенко К. М. Концептуальні засади повернення вимушених мігрантів в україну: інвестиційний підхід. Investytsiyi: praktyka ta dosvid. 2024. № 16. С. 136–144. URL: https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.16.136 (дата звернення: 07.09.2025).

людського капіталу[3]. До ключових складових такої політики слід віднести: дипломатичну співпрацю з країнами-реципієнтами, аналітичну роботу для ідентифікації потреб і настроїв вимушених мігрантів, розробку стимулів для їх повернення (як базових, так і додаткових), а також реалізацію інформаційно-комунікаційних кампаній.

Відтак, стимулювання повернення українських мігрантів з-за кордону в умовах сучасних викликів, зокрема війни, вимагає інтегрованого підходу, що враховує економічні, соціокультурні та психологічні аспекти. Важливим кроком є створення унікального національного середовища, яке може конкурувати з умовами життя у країнах, що приймають мігрантів, не лише економічно, а й через зміцнення ідентичності та почуття приналежності.

Україна повинна стати платформою для інновацій, де мігранти отримуватимуть переваги не лише як громадяни, але й як активні учасники відбудови країни. Пропонується впровадити програму так званого «національного перезавантаження», яка включатиме індивідуалізовану підтримку для кожного громадянина, що повертається. Йдеться про створення «адаптаційних центрів» у регіонах, які надаватимуть послуги з юридичної, психологічної та економічної інтеграції. Відновлення після війни потребує не лише фізичної реконструкції, а й соціального згуртування, яке буде можливе лише за умов повернення критичної маси громадян, здатних ділитися досвідом, отриманим за кордоном.

Для забезпечення економічних перспектив необхідно створити особливі умови для малого та середнього бізнесу мігрантів. Запровадження грантових програм, які покриватимуть стартовий капітал, і надання податкових канікул дозволять стимулювати підприємницьку діяльність. З іншого боку, державі варто розробити механізми залучення мігрантів до роботи у стратегічних галузях, зокрема у сфері оборонної промисловості, де їхній досвід може бути вирішальним.

[3] Sustainable development of territories: challenges and opportunities: monograph / Bobrovska O. Yu., Krushelnytska T. A, Prokopenko L. L. [etc.]; ed. by O. Yu. Bobrovska. International Center for Research, Education and Training. MTÜ. Tallinn, Estonia, 2021. C. 97 – 106.

Не менш важливим є визнання культурного капіталу мігрантів. Державна політика повинна сприяти створенню платформ для інтеграції закордонного досвіду у національний контекст. Зокрема, це можуть бути міжнародні форуми, спільні проєкти з мігрантськими спільнотами за кордоном, що одночасно сприятиме поверненню та популяризації української культури на глобальному рівні.

Особливу увагу варто приділити дітям і молоді. Освітні програми, які визнаватимуть здобуту за кордоном освіту і створюватимуть можливості для подальшого розвитку в Україні, стануть ключовим інструментом у боротьбі за наступне покоління. Спеціальні освітні ініціативи, такі як двомовні школи або інноваційні університетські програми, створять умови для повернення сімей, які розглядають питання освіти своїх дітей як пріоритет.

На нашу думку, унікальною рисою нової міграційної політики може стати створення екосистеми, де мігранти відчують не лише перспективи повернення, але й активну роль у творенні нового соціального порядку. Залучення до стратегічного планування відбудови країни, участь у процесах децентралізації та розвиток комунікації між регіонами дозволить врахувати всі аспекти їхнього потенціалу. Таким чином, процес повернення стане не тільки елементом індивідуального вибору, а й частиною національної місії.

Т. І. НОВОСАД
викладач вищої категорії, викладач-методист
Відокремленого структурного підрозділу
«Фахового коледжу технологій, бізнесу та права
Волинського національного університет
імені Лесі Українки»

АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ ІНДУСТРІЇ ГОСТИННОСТІ В УМОВАХ НОВОГО ОСВІТНОГО ТА ПРОФЕСІЙНОГО КОНТЕНТУ

Управління сталим розвитком підприємства має ґрунтуватися на принципах, що забезпечують ефективне використання його потенціалу. Досягається це завдяки поєднанню фінансових, маркетингових, екологічних, управлінських, технологічних і соціальних ресурсів, що дозволяє визначити найкращий шлях для досягнення цілей. Ключовими принципами стратегії сталого розвитку є: економічна, управлінська, екологічна та соціальна стабільність. Стратегія виступає складовою синергетики як методу забезпечення сталого розвитку, аналізуючи зростання доходів, продуктивність праці та ефективність управління[1]. Концептуальні положення стратегії сталого розвитку базуються на принципах економічної, управлінської, соціальної та екологічної стабільності, що сприяють інтеграції всіх аспектів діяльності для забезпечення довгострокової стійкості підприємства. Основний концептуальний принцип управління підприємством полягає в ефективності, яка оцінюється не тільки прибутком, а й зростанням його цінності. Головною метою є забезпечення стабільності підприємства та збільшення його вартості для власників. Використання системного підходу важливо для врахування взаємозв'язків між різними факторами. Досягнення високого рівня стабільності можливе при

[1] Малюта Л. Я., Шерстюк Р. П., Островська Г. Й. Event-менеджмент в індустрії туризму. Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки. Вип. 6 (39). Кропивницький: ЦНТУ, 2021. С. 220-230. DOI: https://doi.org/10.32515/2663- 1636.2021.6(39).220-230

своєчасному забезпеченні виробничого процесу необхідними ресурсами, кваліфікованими кадрами, сучасним обладнанням і релевантною інформацією. Ефективність ресурсів повинна бути адаптована не лише до змін зовнішнього середовища, але й до формування сприятливих умов взаємодії зовнішніх і внутрішніх чинників. Вплив на окремі внутрішні фактори не завжди забезпечує бажаний результат, оскільки синергетичний ефект може суттєво змінювати прогнозовані результати[2]. На рівні функціональних стратегій можна виділити маркетингову, фінансову, управлінську, соціальну, екологічну та технологічну стратегії. Фінансова стратегія передбачає управління формуванням і використанням фінансових ресурсів, необхідних для реалізації загальної корпоративної стратегії. Вона дозволяє економічним підрозділам підприємства ефективно створювати, коригувати та оптимально розподіляти фінансові ресурси для досягнення завдань сталого розвитку. Важливість цієї стратегії полягає в тому, що фінанси відображають усі види діяльності підприємства через систему економічних показників, забезпечуючи баланс між функціональними завданнями. Управлінська стратегія — це комплекс заходів, спрямованих на задоволення потреб і досягнення цілей підприємства. Вона включає розробку систематизованих посадових інструкцій, регламентів для структурних підрозділів, оптимізацію бізнес-процесів і впровадження адаптивних управлінських структур. Систематизовані інструкції та регламенти створюють основу для гнучкої управлінської структури підприємства, охоплюючи обов’язки як окремих працівників, так і підрозділів. Це значно впливає на здатність підприємства забезпечувати стабільний розвиток у сучасних економічних умовах[3].

Соціальна стратегія включає заходи з оцінки, підбору, розподілу та розвитку кадрів, а також створення корпоративної культури. Вибір і розподіл персоналу є ключовими управлінськими функціями, які керівництво здійснює в

[2] Островська Г. Й. Особливості розвитку готельно-ресторанної справи: кухні народів світу. Навч. посіб. Тернопіль : Підручники і посібники, 2018. 256 с.
[3] Ostrovska H. Yo., Sherstiuk R. P., Tsikh H. V., Demianyshyn V. H., DanyliukChernykh I. M. Conceptual Principles of Learning Organization Building. Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu, 2021. № 3. С. 167-172. Doi: https://doi.org/10.33271/nvngu/2021-3/167.

організації. У процесі підбору важливо враховувати професійні характеристики та особистісні якості працівників. Грамотний підбір і розміщення кадрів значно впливають на ефективність роботи підприємства. Оцінка персоналу є важливим інструментом управління, спрямованим на досягнення стратегічних і тактичних цілей організації та підвищення ефективності управлінських функцій. Вона повинна враховувати взаємозв'язані цілі, надавати чітке уявлення про надійність працівників і їхню професійну кваліфікацію. Основний принцип соціальної стратегії полягає в тому, що працівники є основою економічного прогресу, найціннішим ресурсом підприємства, який потребує постійного вдосконалення через підбір, навчання та оцінювання[4].

Технологічна стратегія реалізується шляхом впровадження заходів, спрямованих на забезпечення працівників сучасними технологіями, включаючи інноваційні інформаційні системи, передові виробничі процеси та актуальне технічне оснащення. Технологічні нововведення дозволяють більш раціонально використовувати капіталовкладення і здійснюються через реконструкцію та оновлення обладнання. Основною метою таких інновацій є досягнення лідерства завдяки зниженню витрат, а ключовим стимулом для інвестування є можливість успішної цінової конкуренції.

Готельно-ресторанне підприємство розглядається як єдина система з взаємопов'язаними елементами. Управлінська система включає принципи та цілі управління, ресурси, організаційну структуру, правові основи, економічні методи, інформаційні потоки та технічні засоби для їх обробки. У процесі функціонування структура системи адаптується до змін у її складових. Відставання управлінської системи від вимог зовнішнього середовища може знизити її стабільність. Важливими для забезпечення стабільності організації є не лише зовнішні, а й внутрішні механізми. Принцип функціонування системи базується на аналізі діяльності підприємства в контексті взаємодії з зовнішнім

[4] Ostrovska H. Y., Maliuta L. Ya., Sherstiuk R. P., Lutsykiv I. V., Yasinetska I. A. Development of intellectual potential at systematic paradigm of knowledge management. Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu, 2020. № 4. C. 171-178. https://doi.org/10.33271/nvngu/2020-4/171.

середовищем[5]. З огляду на різноманітність діяльності підприємства, важливою є наявність комплексу взаємопов'язаних стратегій, що формують «стратегічний набір». Цей набір відображає багаторівневий характер стратегії, враховуючи специфіку функціонування та амбіції підприємства щодо його місця та ролі у зовнішньому середовищі. Оцінка ефективності ґрунтується на взаємозв'язку між цілями та кінцевими результатами діяльності. Підприємства, які застосовують сучасну маркетингову концепцію, обирають одну ціль, що найкраще відповідає принципам ефективності. Множинність цілей може мати багатокомпонентну структуру. Важливим аспектом оцінки ефективності є можливість застосування кількох критеріїв оптимальності. Процес встановлення цілей відбувається в рамках розробки стратегії маркетингу, формування та розвитку стійкої системи, орієнтованої на досягнення мети. Відмінною рисою стратегії є наявність чітко визначеної мети, з якими можуть бути як кількісні, так і якісні цілі, залежно від обраної стратегії та зовнішніх умов. В умовах стратегічної стабільності підприємства отримують додаткові можливості для підвищення прибутковості та ефективності. Важливо зосередитися на цілях, що підтримують стабільність системи управління. Ретельне планування допомагає компанії передбачати зміни в зовнішньому середовищі та швидко реагувати на них, а також створювати моделі поведінки для непередбачених обставин. Стратегічне планування є основою для інших видів планування підприємства, визначаючи напрямки розвитку та глобальні цілі. Для ресторанних підприємств також важливо мати стратегічний план, що встановлює місію та цілі компанії. кожному підрозділі допомагає досягати цих стратегічних цілей. Для ефективної реалізації стратегічного плану необхідні заходи з аналізу, планування, реалізації та контролю, що дозволяють адаптуватися до змін на ринку.

Імператив інноваційного розвитку України в числі ключових ставить завдання модернізації освіти, саме освіта, як система формування інтелектуального капіталу нації і як одна з головних сфер генерації інновацій,

[5] Малюта Л. Я., Шерстюк Р. П., Островська Г. Й. Event-менеджмент в індустрії туризму. Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки. Вип. 6 (39). Кропивницький: ЦНТУ, 2021. С. 220-230. DOI: https://doi.org/10.32515/2663- 1636.2021.6(39).220-230

створює базові умови для швидкого зростання ринку на основі оновлення технологій і продуктів. Вона виступає першою ланкою в інноваційній ланцюжку «освіта − дослідження − венчурні проєкти − масове освоєння інновацій»[6]. Про необхідність кардинальних змін у стратегії розвитку освіти особливо говорити не доводиться: сьогодні про це пишуть багато. Правда, «кардинальність» найчастіше обмежується пропозицією «модернізації». Швидкоплинна ситуація в глобальному світі пред'являє до інституту освіти нові вимоги, пов'язані з необхідністю забезпечити інноваційно-випереджаючий характер підготовки фахівців, зокрема, у сфері гостинності, в плані задоволення потреб як суспільства (в тому числі і стратегічних), так і самої освіти. У цих умовах невідворотним є перехід від політики модернізації освіти до політики, яка буде виходити з уявлення про неминучість її випереджаючого розвитку[7]. Спеціаліст починається там, де доводиться змінювати й застосовувати нові комбінації знань, де починається елемент творчості[8], або, за термінологією В. Вернадського, де стикається з проблемою побудови цілісної картини з фрагментів, одержуваних різними науками або різними підходами в межах однієї і тієї ж науки. Підготовка кадрів повинна бути заснована на інноваційних принципах розвитку міжнародної професійної освіти, які передбачають: створення сучасної ефективної системи освіти, що відповідає вимогам глобального інноваційного суспільства й дає змогу кожному повноцінно брати участь у ній; заохочення політики та інвестицій у сферу освіти, що сприяють розвитку ефективних навчальних закладів, що забезпечують високоякісну освіту; розширення мережі наукових досліджень для накопичення знань, стимулювання інновацій і забезпечення швидкого просування нових технологій на ринок; розширення обмінів в науково-технічній та інших областях на всіх рівнях професійної освіти,

[6] Малюта Л. Я., Шерстюк Р. П., Островська Г. Й. Event-менеджмент в індустрії туризму. Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки. Вип. 6 (39). Кропивницький: ЦНТУ, 2021. С. 220-230. DOI: https://doi.org/10.32515/2663- 1636.2021.6(39).220-230

[7] Ostrovska H. Y., Maliuta L. Ya., Sherstiuk R. P., Lutsykiv I. V., Yasinetska I. A. Development of intellectual potential at systematic paradigm of knowledge management. Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu, 2020. № 4. С. 171-178. https://doi.org/10.33271/nvngu/2020-4/171.

[8] Островська Г. Й. Особливості розвитку готельно-ресторанної справи: кухні народів світу. Навч. посіб. Тернопіль : Підручники і посібники, 2018. 256 с.

залучення висококваліфікованих викладачів і організації мобільності студентів. Вітчизняна практика свідчить, що в процесі підготовки кадрів доцільним є використання технологій створення освітніх кластерів, під якими розуміємо системноорганізовану єдність різнорівневих професійних навчальних закладів, розташованих в графічній близькості. Зазначимо, що специфікою освіти є її багатогранність. Роль освіти полягає у підготовці кадрів за різними спеціальностями та напрямами технічного, технологічного, економічного, управлінського, наукового та інших профілів. В результаті освіта становить складний механізм, що постійно удосконалюється та дає змогу активно впроваджувати інноваційні програми для підготовки кадрів, використовуючи при цьому закордонний досвід. Узагальнення концептуальних ідей і передового досвіду в сфері освіти сприятиме виявленню проблем і суперечностей у різних ланках системи неперервної професійної освіти, дослідження механізмів її «вбудови» загалом і окремих ланок в соціокультурну сферу суспільства, що, безперечно, забезпечить формування парадигми неперервної професійної освіти, створення відповідних моделей її реалізації в Україні.

Завдання навчальних закладів у сучасних умовах полягає в тому, щоб сформувати у молоді ставлення до освіти як ресурсу, що формується протягом усього життя завдяки освоєнню нових спеціальностей та кваліфікації. У цьому контексті досягнення професіоналізму людиною в будь-якій конкретній трудовій діяльності стає лише одним із етапів її кар'єри. Сучасні умови функціонування та розвитку індустрії гостинності актуалізують потребу формування системи неперервної освіти та професійної перепідготовки працівників цієї сфери. Їх неперервна освіта має орієнтуватися на індивідуалізацію освіти, самостійний вибір ними освітніх траєкторій, відповідність освітніх процесів сучасним умовам функціонування сфери послуг. Фахівці сфери гостинності можуть реалізувати ідею неперервної освіти за двома основними напрямами: професійне навчання (рух від середньої спеціальної до вищої професійної освіти) та додаткова професійна освіта (перепідготовка, корпоративне підвищення кваліфікації).

Також можлива й самоосвіта, яка присутня протягом усього життя фахівця[9]. В умовах повномасштабної війни російської федерації проти України підприємницькі навички набувають нової актуальності, адже багатьом підприємствам індустрії гостинності доводиться кардинально змінювати діяльність, трансформувати процеси з урахуванням безпекових, кадрових, логістичних, фінансових викликів, шукаючи нових клієнтів і створюючи новий продукт. Подеколи це вимагає нових бізнес-компетенцій. Під час війни цей попит може бути задоволений швидкими програмами неформальної освіти та фінансовою допомогою готельно-ресторанному бізнесу для трансформації роботи й релокації. Щодо формальної освіти, пріоритетом на цьому етапі є безпека студентів і викладачів, а також забезпечення доступу до регулярного освітнього процесу. На етапі подальшого відновлення пропонуються програми підтримки підприємств індустрії гостинності, які відновлюють роботу після війни, та інституційні зміни, зокрема запуск Національного офісу розвитку креативних індустрій для подальшої реалізації системних заходів розвитку підприємницької освіти. Відбудова закладів освіти і визнання освітніх результатів українських студентів з тимчасово окупованих територій та студентів, які під час війни навчалися за кордоном, покликані стимулювати процес повернення до України фахівців у сфері креативних індустрій. Під час воєнного та післявоєнного періоду навчання підприємства сфери індустрії гостинності мають відповідати на такі виклики: потреба в нових компетентностях для роботи в кризових умовах війни й на нових ринках; виховання нових талантів у сфері індустрії гостинності для періоду післявоєнного відновлення; забезпечення зв’язку між освітою та реальним сектором для якісного та інтенсивного зростання креативної економіки після війни; інтеграція українських фахівців у міжнародний контекст розвитку креативних індустрій. У довгостроковому періоді після завершення повномасштабної війни необхідні системні зміни, що передбачають

[9] Ostrovska H. Yo., Sherstiuk R. P., Tsikh H. V., Demianyshyn V. H., DanyliukChernykh I. M. Conceptual Principles of Learning Organization Building. Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu, 2021. № 3. С. 167-172. Doi: https://doi.org/10.33271/nvngu/2021-3/167.

калібрування формули фінансування закладів вищої освіти з огляду на професійні результати випускників; закладання в ключові показники ефективності керівництва закладів вищої освіти співпраці з приватним сектором; грантові програми для розробки професійних стандартів і пропозицій щодо змін освітніх стандартів, а також для поступового активного залучення бізнесу до освітнього процесу через гостьових лекторів, стимулювання виробничих практик, партнерські обміни з іноземними університетами тощо[10]. Ці заходи мають запроваджуватися на тлі розширення доступу підприємств індустрії гостинності до фінансів у формі регіональних фінансових програм, підтримки експортоорієнтованих моделей.

[10] Підприємницька освіта в креативних індустріях в Україні. Аналітичний звіт. 2022. 79 с. URL: creative_education_in_creative_industries_ukraine_ukr.pdf

Popova Anastasiia Volodymyrivna
Higher Education Student
Dnipro State University of Internal Affairs, Ukraine
Kondratova Yaryna Maksymivna
Higher Education Student
Dnipro State University of Internal Affairs, Ukraine
Brahina Karyna Serhiivna
Higher Education Student
Dnipro State University of Internal Affairs, Ukraine
Scientific supervisor: Shevchenko Serhii Oleksiiovych
Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Administrative and Legal Disciplines and Public Administration, Honored Worker of Education
Dnipro State University of Internal Affairs, Ukraine

DEVELOPMENT OF MEDIATION IN UKRAINE: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

Throughout the existence of the world, from ancient times to the present day, disputes may arise between different subjects of any legal relationship. These disputes are related to various aspects of the interaction between the parties, and the causes of these disputes may also vary.

Today, Ukraine, which is on the path to implementing European principles of governance and significantly deepening democratic methods of state administration, has committed itself to reforming various areas of socio-political, economic, and legal activity. including the need to reform the judiciary and bring it into line with modern European principles and requirements.

The relevance of the topic of mediation in Ukraine is increasing every year due to the significant increase in the complexity of concluding and executing certain legal transactions, significant changes in legislation, and the political and legal situation in

society. The issue of mediation and its impact on the social sphere of society has been studied by a large number of leading Ukrainian scholars, including L. Nalyvaiko, S. Shevchenko, V. Komarov, M. Dyakovich, A. Fomenko, O. Muza, V. Balukh, A. Lysko, and other scholars, confirming the relevance of the chosen topic.

In contemporary scientific and legal discourse, the term "mediation" refers to an alternative method of resolving a particular dispute or conflict situation, which takes place and reflects its essence in informal out-of-court measures and procedures, largely through the mediation of a third party (mediator). In addition, the characteristic features of mediation are as follows:

1. Focus on effective dispute resolution
2. The mediator has no right of coercion or administrative pressure
3. No involvement of state structures in assessing a particular situation
4. The mediator is independent of the parties to the dispute.

According to the Law of Ukraine "On Mediation," a mediator is a specially trained neutral, independent, impartial individual who conducts mediation[1], which confirms the accuracy of the above information. Given this understanding of mediation, the following characteristics can be identified: voluntariness, extrajudiciality, confidentiality, procedurality[2].

A significant advantage of mediation over the traditional court system is that the parties to a dispute have the opportunity to find a mutually beneficial solution and continue their statutory activities in accordance with it. However, this advantage also has a disadvantage, which is that if one party does not wish to comply with the decision, the other party to the dispute has no way of enforcing the agreement due to a lack of authority and appropriate leverage.

[1] Pro mediatsiiu. Ofitsiinyi vebportal parlamentu Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-IX#Text (data zvernennia: 23.11.2025).
[2] Lytvynenko V. M. Mediatsiia v ukraini: poniattia ta perspektyvy rozvytku. Aktualni pytannia teorii ta praktyky v haluzi prava, osvity, sotsialno-humanitarnykh ta povedinkovykh nauk v umovakh voiennoho stanu : Materialy mizhnar. naukovo-prakt. konf., m. Chernihiv, 25–26 kvit. 2023 r. S. 187–190.

Most researchers and practitioners agree that mediation as an alternative dispute resolution mechanism allows the parties to the dispute to independently reach a mutually beneficial decision, avoiding delays and escalation of the conflict, etc[3].

The realities of contemporary socio-political, economic, and social problems determine the need for a European vector of development for the country and the introduction of the latest methods and approaches to project management in the system of state bodies of Ukraine[4], which confirms the need to implement effective mechanisms for mediation at the pre-trial stage of dispute resolution.

When analyzing the problems associated with the introduction of mediation technologies into the modern political and legal space of Ukraine, one can conclude that there is a significant need to implement the following measures:

1. Deepening the legal culture of the Ukrainian population,
2. Increasing the level of trust of citizens in state structures and non-profit public organizations that carry out mediation processes,
3. Increasing public awareness of the possibilities of mediation,
4. Legislative introduction of mediation at the pre-trial stage of dispute resolution,
5. Expanding the capabilities of Ukraine's international partners involved in the implementation of mediation,
6. Disseminating mediation technologies among lawyers and increasing their competence in this area,
7. Establish a network of centers engaged in the training of qualified mediators, develop appropriate educational and professional programs, qualifications, and degrees, and introduce them into the existing system of legal training at all educational and professional levels of legal education.

When discussing the issue of mediators' professional competence, the main focus is traditionally placed on professional knowledge, skills, and abilities that are directly

[3] Karmaza O. Mediatsiia ta perehovory yak alternatyvni sposoby vyrishennia sporiv. Entrepreneurship, economy and law. 2020. № 5. S. 13–18. URL: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.5.02 (data zvernennia: 23.11.2025).

[4] Naumyk A. S., Sydorenko N. S. Deiaki aspekty proiektnoho upravlinnia v orhanakh derzhavnoi vlady. Tekhnolohii, instrumenty ta stratehii realizatsii naukovykh doslidzhen : materialy V mizhnar. nauk. konf., m. Kyiv, 24 liut. 2023 r. S. 88–89.

related to the internal motivation for their manifestation. Nevertheless, it is also advisable to discuss and enshrine in legislation the moral and ethical aspects of mediators' work in Ukraine.

Important social components of the existence of civil society in Ukraine and the world are the desire of citizens to influence the political and administrative processes taking place in the state; to create independent professional unions and associations; to activate public initiatives; to influence individual movements that express the interests of certain social groups or strata of the population[5], which is significantly influenced by mediation.

Thus, mediation is an important method of resolving conflicts and disputes in the extrajudicial (pre-trial) process and plays an important social role in contemporary political and legal relations between various subjects of Ukrainian law. In addition, due to the insufficient number of scientific studies in the field of mediation, it is necessary to significantly intensify them.

[5] Sydorenko N. S., Korkh A. O., Naumyk A. S. Suchasni pidkhody do vyznachennia ta osnovni teoretyko-metodolohichni skladovi publichnoi polityky Ukrainy. Distance learning in modern conditions and new technologies : Proceedings of the I International Scientific and Practical Conference, m. Stockholm, 19–22 veres. 2023 r. S. 205–209.

Byba Nazar Yevhenovych
Higher education student
Dnipro State University of Internal Affairs
Popova Anastasiia Volodymyrivna
Higher education student
Dnipro State University of Internal Affairs
Scientific supervisor: Sydorenko Nataliia Serhiivna
Doctor of Law, Professor of the Department of Administrative and Legal Disciplines and Public Administration, Professor
Dnipro State University of Internal Affairs

PROFESSIONAL CULTURE OF CIVIL SERVANTS AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF THE CIVIL SERVICE SYSTEM IN UKRAINE

Active processes of digital transformation, globalization, and the need for sustainable development of the state, the state management system, and state management activities determine a new vector for the development and improvement of the professional culture of civil servants, as it is this culture that shapes the opportunities for the development of certain territorial communities and the civil service system in particular. The relevance of this topic is also determined by new approaches to the development of the local self-government system in Ukraine, the processes of decentralization of state powers, public management, and administration.

Contemporary reforms in public administration are aimed at creating a new breed of civil servants, because democracy, as a system of government and a political regime, is impossible and unattainable without public service[1].

[1] Sydorenko N. S. Osoblyvosti hromadskoho kontroliu u sferi publichnoi sluzhby v umovakh yii reformuvannia v Ukraini. Efektyvnist derzhavnoho upravlinnia, 2016. URL:https://doi.org/10.33990/2070-4011.49.2016.175736

At a time when the issue of ethical competence among civil servants is becoming particularly relevant, given that throughout Ukraine's entire period of independence, its public service has undergone significant changes[2].

The digitization of public administration is not only about transferring certain public services to the Internet, but also about changing the mindset and the very idea of interaction between officials and individual citizens or society as a whole. The complexity of this process is also determined by the need for Ukraine to follow a European development path, harmonize its current regulatory framework, and address many other important issues.

The current challenges of innovation in management activities determine the importance of changing the professional culture of civil servants, as digitalization processes are constantly being implemented in the lives of every member of society. Therefore, civil servants must also adapt to these changes.

It is interesting to note that the loss of the state's monopoly and functional position is gradually leading to the introduction of a "service state" system[3], which also affects the professional culture of civil servants.

Important documents regulating the professional culture of civil servants are the Strategy for Reforming Public Administration in Ukraine for 2022-2025 and the Action Plan for Implementing the Strategy for Reforming Public Administration in Ukraine for 2022-2025, which were approved by the Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated July 21, 2021. No. 831-r[4]. These documents regulate the establishment of an effective and service-oriented state that will be able to adequately protect the fundamental rights and interests of citizens based on the experience of leading European countries.

Nevertheless, the issue of professional culture among civil servants in Ukraine has not been sufficiently researched, and the fragmentary nature of the definition of

[2] Sydorenko, N. S. Interpretatsiia poniattia publichna sluzhba z urakhuvanniam zarubizhnoho dosvidu. Aspekty publichnoho upravlinnia. 2016. № 35-36. S. 71-77. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aplup_2016_35-36_10

[3] Naumyk A. S., Yadlovska O. S. Deiaki aspekty profesiinoi kultury derzhavnoho sluzhbovtsia v konteksti funktsionuvannia kontseptu «servisnoi derzhavy». «Aktualni pytannia ekonomiky, finansiv, obliku ta prava: teoriia ta praktyka» : Zb. tez dop. Mizhnar. naukovo-prakt. konf., m. Kremenchuk, 8 liut. 2023 r. S. 49–50.

[4] Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21 lypnia 2021 r. № 831-r. «Deiaki pytannia reformuvannia derzhavnoho upravlinnia Ukrainy». https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-%D1%80#Text

professional and qualification requirements for the professional culture of civil servants in the regulatory and legal framework of the civil service of Ukraine has led to the requirements for professional culture being presented in a rather generalized manner, without taking into account its scientifically substantiated content[5].

The effectiveness of public administration is always measured by the ability to organize a certain type of socially useful human activity, which results in the creation and emergence of managerial relationships[6], which are also inextricably linked to the professional culture of civil servants.

Another important aspect of this issue is that, in fact, when performing managerial (public administration) activities, civil servants must socialize in the environment and master various types of culture: market, legal, social, and political, which is also quite problematic because they relate to different strata: material, spiritual, etc.

Ethical standards in force in different countries, such as standards of conduct for civil servants, standards for handling citizens' appeals, standards for identifying civil servants who fail to fulfill their duties, and standards for voluntary resignation from public service, depend on various factors[7], which also points to the importance of the issue of professional culture among civil servants in Ukraine.

It is also important that professional values, reflected in the minds of civil servants in the course of their professional activities, become regulators of behavior, prompting them to choose a certain form of action or behavior in various work situations[8]. In addition, an important feature of a professional is the ability to use and apply their own knowledge, skills, and abilities and to generalize them, i.e., to be professionally competent and to have not only analytical but also intellectual abilities.

[5] Sydorenko N. S. Tekhnolohiia formuvannia profesiinoi kultury derzhavnykh sluzhbovtsiv [Elektronnyi resurs] / N. S. Sydorenko // Publichne administruvannia: Teoriia ta praktyka. – 2010. – Vyp. 2 (4). – Rezhym dostupu: http://www.dbuapa.dp.ua/zbirnik/2010-02/10snskds.pdf.

[6] Naumyk A. Pobudova efektyvnoi struktury derzhavnoho upravlinnia. Rozvytok suspilstva ta nauky v umovakh tsyfrovoi transformatsii : materialy III mizhnar. student. nauk. konf., m. Lutsk, 16 hrud. 2022 r. S. 66–67.

[7] Naumyk A. S., Sydorenko N. S. Etychna skladova u roboti osib, upovnovazhenykh na vykonannia funktsii derzhavy. Current issues of science, prospects and challenges : IV International Scientific and Theoretical Conference, m. Sydney, 5 trav. 2023 r. S. 42–44.

[8] Sydorenko N. S. Strukturni komponenty profesiinoi kultury derzhavnykh sluzhbovtsiv. Aspekty publichnoho upravlinnia. 2013. T. 1, № 1. S. 84–90. URL: https://aspects.org.ua/index.php/journal/issue/download/2/sert#page=84

Thus, improving the professional culture of civil servants is only possible through comprehensive and long-term cooperation between all civil society institutions, state authorities, and local self-government bodies, and through the development and amendment of existing regulatory and legal acts governing such activities.

АРХІТЕКТУРНІ НАУКИ

Dmytro Hladyshev
PhD in Engineering, Associate professor
Department of architectural design and engineering,
Lviv Polytechnic National University
Uliana Ivanochko
PhD in Architecture, Associate professor
Department of architectural design and engineering,
Lviv Polytechnic National University
Larysa Lisnykh
Assistant Lecturer
Department of architectural design and engineering,
Lviv Polytechnic National University

RECONSTRUCTION OF A BUILDING WITH A CHANGE OF FUNCTIONAL PURPOSE

In many cities and towns across Ukraine, a significant number of old buildings remain, the majority of which are both physically and morally obsolete. The modernization of such historic developments provides an opportunity, through extension or additional storeys, to carry out their reconstruction – a task which has become one of the most important today due to the considerable ageing of building stock.

According to Ukrainian regulations[1], reconstruction refers to the redevelopment of a building already commissioned for use, involving alterations to its geometric parameters and/or functional purpose, with the aim of improving its operational performance. As a rule, reconstruction is accompanied by the strengthening of the

[1] ДБН А.2.2-3-2014. Склад та зміст проектної документації на будівництво. Зі Змінами № 1, № 2. – Київ, Міністерство розвитку громад та територій України. 2022.

building's structural elements[2/3].

Prior to commencing reconstruction works, it is essential to carry out a thorough inspection of the building's technical condition. This is achieved through the implementation of a structural assessment system, conducted in accordance with Ukrainian standards[4], to evaluate the condition of the building's load-bearing and enclosing structures. Based on the results of this technical assessment, decisions are made regarding the dismantling, strengthening, or repair of the building's structural elements during the reconstruction process.

This study examines a building that formerly housed a boiler house in the village of Muzhylovychi, Yavoriv District, Lviv Region. The facility has ceased operation and remained unused and unmaintained for approximately ten years. The existing building is single-storey, measuring 21.0 m×9.0 m along its grid lines. The height of the boiler hall is 5.1 m, while the adjoining rooms are 3.2 m high. The structural system is cross-wall, featuring both longitudinal and transverse load-bearing brick walls. The walls are constructed of brickwork 380 mm and 510 mm thick, supported on prefabricated concrete foundations. Within the boiler hall, a precast RC beam with a 9.0 m span serves as the main load-bearing element of the roof structure, resting on brick pilasters integrated into the walls. The roof is composed of precast RC ribbed slabs, each 300 mm thick. The building has a flat roof finished with roofing felt. At the time of the survey, the building was disconnected from all utility networks and lacked windows, doors, and floor finishes.

With the participation of the authors, a technical inspection of the former boiler house building was carried out. Based on the survey results, the main defects and damages to its structural elements were identified (Figures 1 and 2). The most significant deterioration was observed in the brick masonry, which, over the years, had been subjected to moisture penetration, freeze-thaw cycles, and weathering, leading to

[2] Базюк Д.Б., Баб'як В.І., Вознюк Л.І. Реконструкція недіючих промислових об'єктів та зміна їхнього функціонального призначення // Науковий огляд . – 2020. – Вип. 3(66). – С. 37-47.
[3] Prospective directions of scientific research in engineering and agriculture: collective monograph / Hladyshev D., Hnat H. – etc. – International Science Group – Boston : Primedia eLaunch, 2023. 464 p. DOI: 10.46299/ISG.2023.MONO.TECH.1.
[4] ДСТУ 9273:2024. Настанова щодо обстеження будівель і споруд для визначення та оцінювання їхнього технічного стану. Механічний опір та стійкість. – Київ, ДП „УкрНДНЦ". 2024.

progressive material degradation. Verification calculations of the structures were performed to assess both the existing loads and the new design loads, taking into account the intended modernization of the building. For the principal structural components, their technical condition categories were determined as follows:

– foundations – category II (satisfactory);
– external and internal walls – category III (unsatisfactory);
– brick piers and pilasters – category IV (critical);
– roof beam and roof slabs – category II (satisfactory);
– roof covering – category III (unsatisfactory).

Figure 1. General view of the building's external condition

Figure 2. General view of the building's internal condition

The purpose of the boiler house reconstruction is to convert the building's functional use into a Community Centre («Narodnyi Dim»), which is of significant importance to the local rural community. At the client's request, and based on the findings of the structural assessment, it was decided to retain the overall dimensions of the existing building during reconstruction and, where feasible, to reuse the existing structural elements. However, given the presence of structurally critical elements, it was first necessary to develop strengthening and repair solutions. Accordingly, structural reinforcement measures were designed for the brick piers and pilasters supporting the roof beam, which were executed as priority works (Figure 3).

Figure 3. During the strengthening works of structurally critical elements

With consideration of the building's new functional purpose, a revised floor plan

was developed (Figure 4). The proposed layout includes the following premises:

– a multi-purpose hall with a total area of 104.65 m²;
– two administrative rooms with areas of 9.41 m² and 9.05 m² respectively;
– a vestibule of 17.34 m²;
– sanitary facilities and a boiler room with a combined area of 11.91 m².

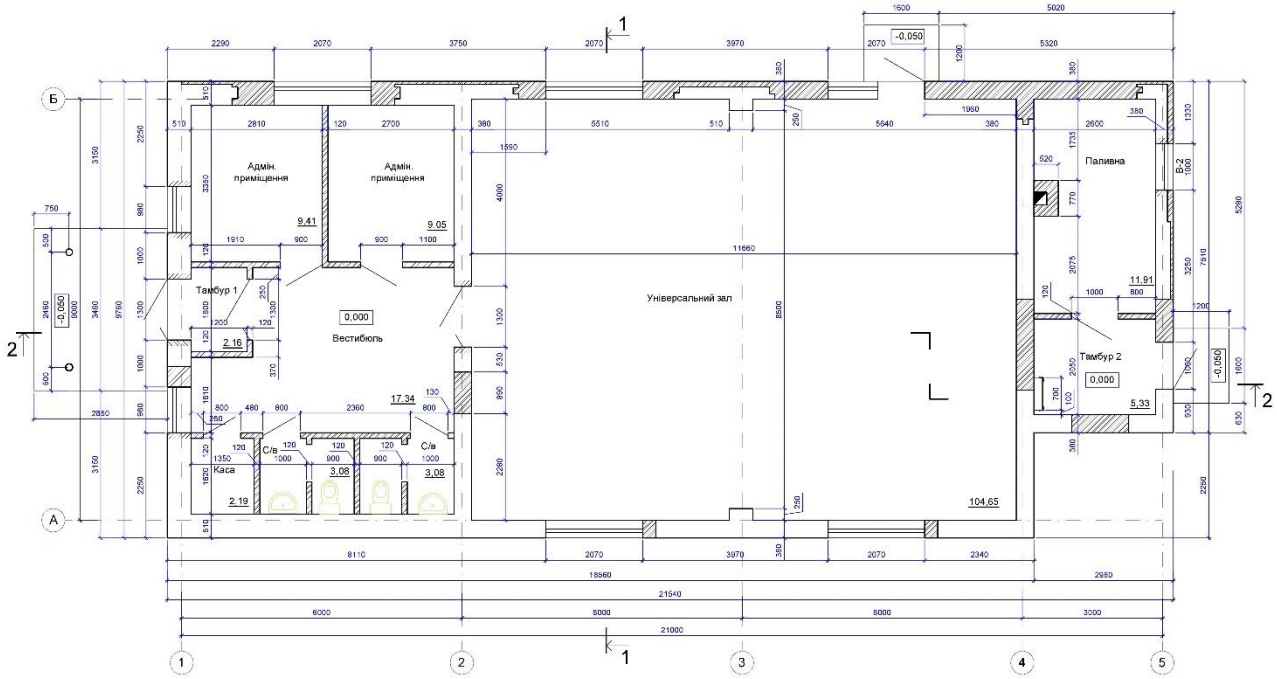

Figure 4. New floor plan

The boiler room is located at the end bay of the building and has a separate entrance with a small vestibule. The multi-purpose hall is equipped with an emergency exit for evacuation. Additionally, the roof configuration was modified from a flat roof to a pitched roof, thereby forming an attic space. Access to the attic is provided through the vestibule of the boiler room.

The masonry of the external and internal walls was either restored or repaired. Along the top of all walls, a monolithic RC ring beam with a cross-section of 250×200 mm was provided. The external walls were insulated with an efficient thermal insulation material. The internal partitions are made of brickwork 120 mm thick. The existing precast RC lintels above the original openings were retained. For the restored wall sections, new monolithic RC lintels were designed above the openings. In

locations where new openings were introduced, metal lintels made of paired steel channels #14 were designed. To form the pitched roof in axes «2-4/А-Б», triangular steel trusses with a 9.0 m span were designed. Each truss consists of two rolled steel channels #10 forming the upper chord and one channel #8 forming the lower chord. In axes «1-2» and «4-5», the pitched roof is formed by timber rafters with a cross-section of 80×150 mm.

Figures 5 and 6 illustrate the cross-section and longitudinal section of the reconstructed building.

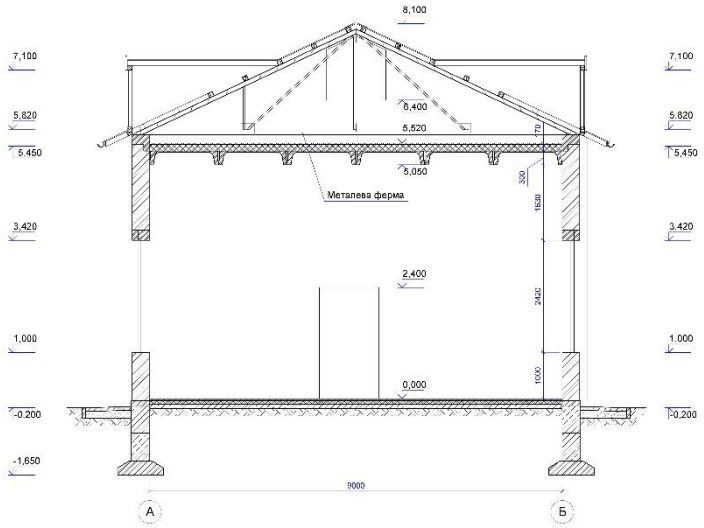

Figure 5. Cross-section

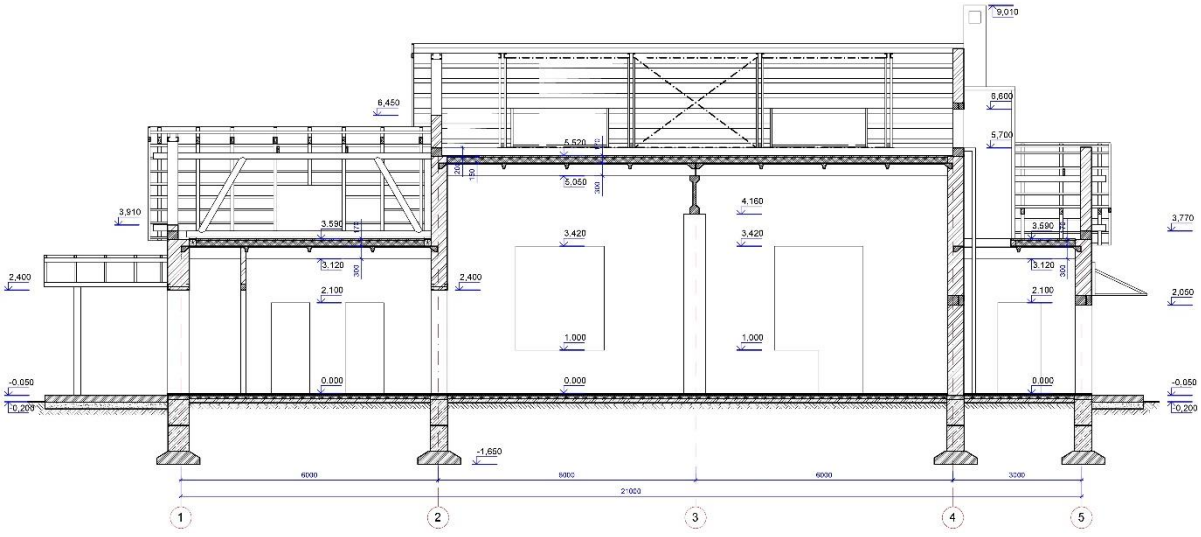

Figure 6. Longitudinal section

The facade colour scheme (Figures 7 and 8) and the selected finishing materials have been designed to harmoniously integrate with the surrounding environment.

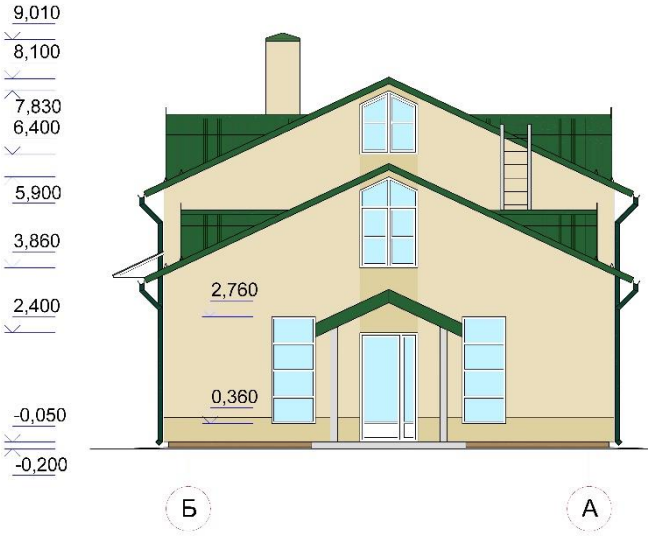

Figure 7. Elevation «Б-А» along axis «1»

Figure 8. Elevation «1-5» along axis «А»

The proposed reconstruction scheme, incorporating structural strengthening and repair measures, successfully addresses all the project objectives and demonstrates the feasibility of carrying out a reconstruction involving a change of functional use.

Leonid Vozniuk
PhD in Engineering, Associate professor
Department of architectural design and engineering,
Lviv Polytechnic National University
Babyak Volodymyr
PhD in Engineering, Associate professor
Department of architectural design and engineering,
Lviv Polytechnic National University
Yelyzaveta Merezhko
Student,
Lviv Polytechnic National University
Olha Hryb
Student,
Lviv Polytechnic National University
Petryshyn Roxolana
Student,
Lviv Polytechnic National University
Danylo Serban
Student,
Lviv Polytechnic National University

STRENGTHENING OF THE LOAD-BEARING STRUCTURES OF AN EXISTING BUILDING FOR THE POSSIBILITY OF ITS ADAPTATION TO THE CIVIL DEFENSE SHELTER

Today, Ukraine is in a state of full-scale war, under which the issue of safety has become critically important. Mass shelling of populated areas led to the need to create a system of civil protection shelters. The construction of new protective structures requires significant resources, so one of the most effective directions is the adaptation of existing buildings and structures to shelter functions. Most of the existing buildings

erected in the pre-war period were not designed according to special construction standards[1]. As of today, there are many examples of successful reconstruction of existing buildings and structures[2]. But before carrying out such work, it is necessary to carry out a detailed technical inspection of the existing structure and obtain recommendations for strengthening the supporting structures[3/4].

This publication describes the reinforcement of the existing structure. The surveyed administrative building is C-shaped in plan. (Figure 1)

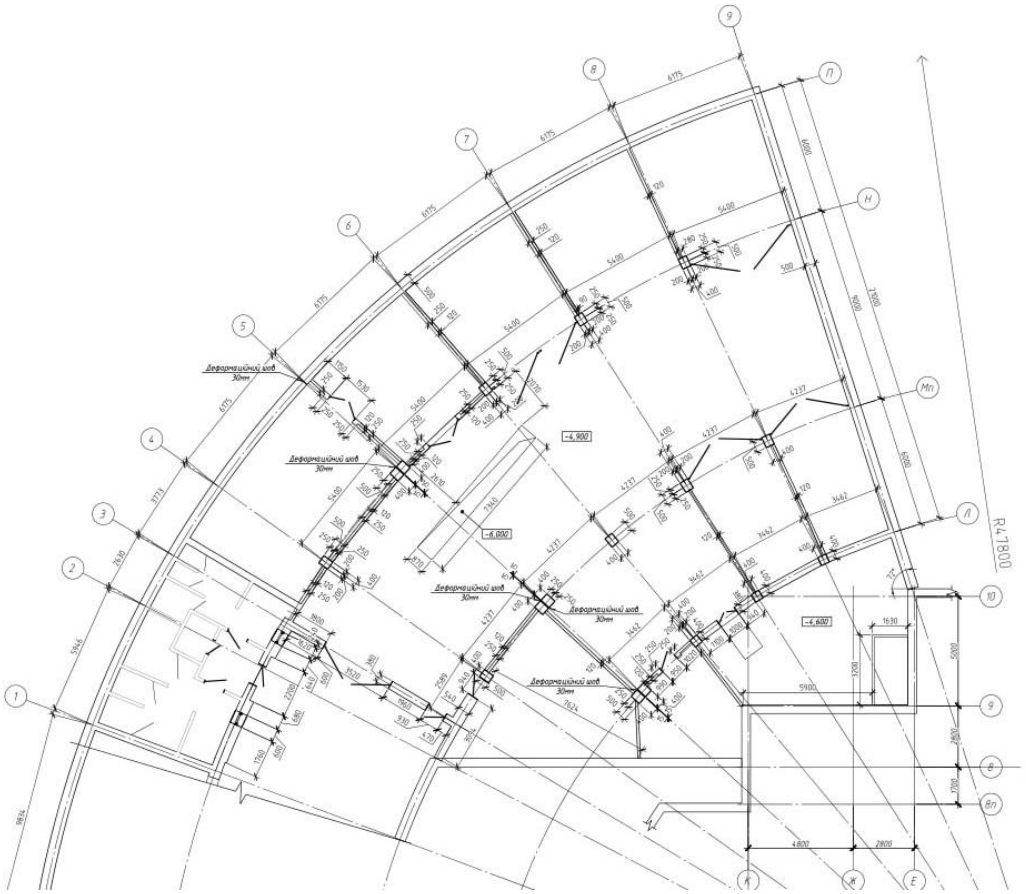

Figure 1. Plan of a covered C-shaped administrative building

[1] DBN V.2.2-5:2023 "Protective structures of civil protection".
[2] Bazyuk D.B., Babiak V.I., Vozniuk L.I. Rehabilitation of defunct industrial sites and modification of their functional purpose //Scientific review . – 2020. – Vol. 3(66). – S. 37-47.
[3] Prospective directions of scientific research in engineering and agriculture: collective monograph / Hladyshev D., Hnat H. – etc. – International Science Group – Boston : Primedia eLaunch, 2023. 464 p. DOI: 10.46299/ISG.2023.MONO.TECH.
[4] DSTU 9273:2024. Guidance on the inspection of buildings and structures to determine and assess their technical condition. Mechanical resistance and stability. – Kyiv, SE „UkrNDNC". 2024.

The rigidity of the building is provided by load-bearing reinforced concrete walls, columns and a horizontal covering disk (Figure 2).

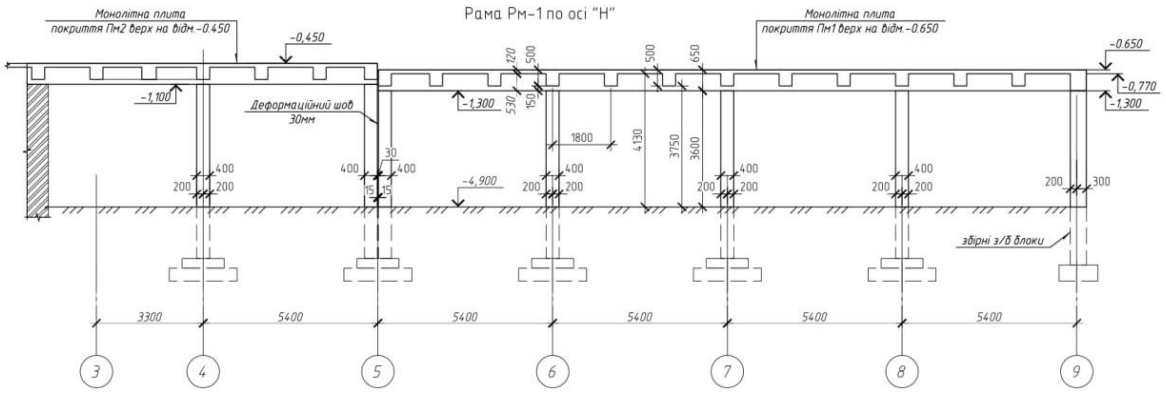

Figure 2. Longitudinal section of the building

As a result of the inspection of the building, the following was established:

- foundations – strip monolithic under walls, columnar under columns;
- external walls – reinforced concrete;
- columns, main beams, secondary beams – monolithic reinforced concrete;
- coating – monolithic plate.

In general, the following main defects were recorded in the building in the internal and external volume:

- soaking of foundations on walls, absence of horizontal waterproofing;
- absence of vertical waterproofing of basement walls; moisture penetration, efflorescence, fungal contamination. Damage to the finishing layer.
- inward displacement of the load-bearing wall by 3 degrees. Absence of vertical waterproofing of the walls.
- exposed vertical reinforcement of the monolithic column, no protective layer of concrete;
- damaged protective concrete cover of the monolithic column and a crack caused by the passage of engineering utilities.

To determine the need to strengthen the load-bearing structures, a calculation was made (Figure 3), a diagram of the deflections of the coating from design loads

that may occur during wartime is depicted.

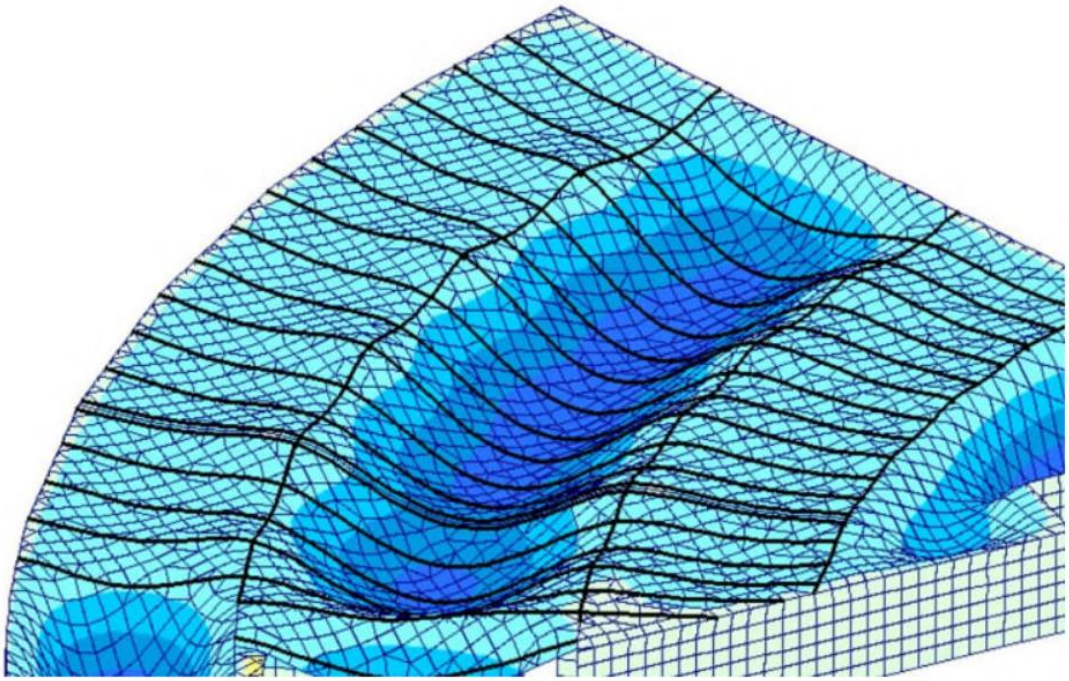

Figure 3. Design-deformed scheme of roof structure deflections.

Recommendations for strengthening the building

For the possibility of further safe operation of the building, with existing design loads, it is necessary to eliminate building defects.

In order to be able to adapt the existing structure to a dual-purpose shelter, which requires ensuring the bearing capacity of building structures under the action of an additional calculated load P = 100 kPa, according to DBN B.2.2-5:2023 “Protective structures of civil protection”, calculations of the existing structural scheme and individual building structures were performed and the following were established:

- the sole area of existing foundations is insufficient and requires the development of design solutions to strengthen these foundations;

- the load-bearing capacity of existing columns is inadequate and requires the development of design solutions to strengthen the columns;

- the load-bearing capacity and crack resistance of the existing main beams is insufficient and requires the development of design solutions to strengthen the main beams with a change in the structural scheme of the building;

- the load-bearing capacity and crack resistance of existing secondary beams is insufficient and requires the development of design solutions to strengthen secondary beams with a change in the structural scheme of the building;

- the bearing capacity of the beamless monolithic ceiling from the L axis in the direction of the E axis is insufficient and needs strengthening with a change in the structural scheme of the building with the installation of additional beams and columns.

For the construction of a dual-purpose shelter in a public center, it is necessary to develop a project to strengthen existing building structures with a change in the structural scheme of the parking lot building, in which to provide:

- changing the structural scheme of the building, arranging additional columns on new foundations to a depth of 2.5 m and additional beams and braces, according to the recommendations of the technical report (Figure 4)

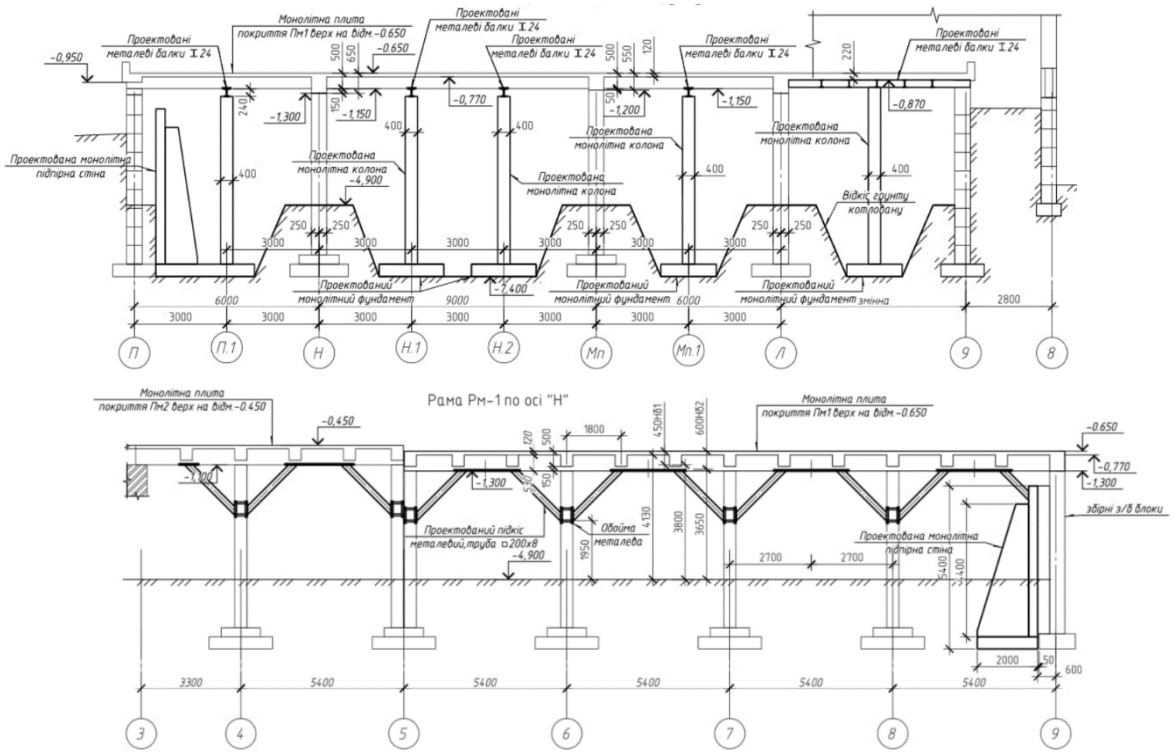

Figure 4. Sections with specified reinforcement elements of existing structures

- carry out a project to strengthen existing columnar foundations for columns;

- perform reinforcement of the existing main beams along normal sections with an increase in longitudinal reinforcement (Figure 5).

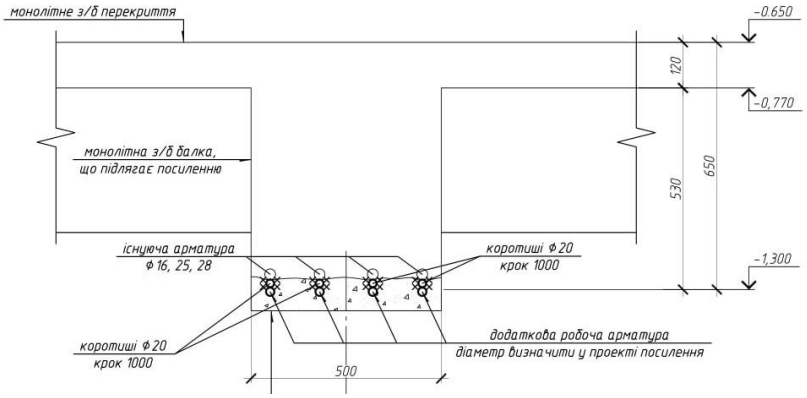

Figure. 5. Reinforcement scheme of existing main beams

- strengthen the existing external walls of the building with the installation of a protective duplicate reinforced concrete wall with pilasters on separate foundations, according to the recommendations of the technical report.

The technical inspection and calculation analysis carried out showed that the existing structure in its original condition does not provide the necessary level of reliability for use as a civil protection shelter. The identified defects and insufficient bearing capacity of the main elements of the structural system — of foundations, columns, beams and ceilings — require the implementation of a set of measures to strengthen and partially change the structural scheme of the building.

The developed design solutions for the installation of additional columns, beams, braces and duplicate walls ensure the redistribution of loads, an increase in spatial rigidity and an increase in the crack resistance of structures. The application of these measures will make it possible to bring the building into compliance with the requirements of DBN B.2.2-5:2023 “Protective structures of civil protection” and ensure its safe operation as a dual-purpose shelter.

Thus, the strengthening of load-bearing structures with a partial change in the structural scheme is an effective way of adapting existing buildings to wartime conditions, which makes it possible to quickly create reliable shelters for the protection of the civilian population.

ІНШІ НАУКИ

Федотова Оксана Олегівна,
докторка історичних наук, старший науковий співробітник,
професорка кафедри інформаційної діяльності,
Маріупольський державний університет
Улановська Анна Віталіївна,
студентка 2 курсу,
другий (магістерський) рівень вищої освіти,
освітня програма «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа»,
Маріупольський державний університет

ЕЛЕКТРОННИЙ ДОКУМЕНТООБІГ: СУТНІСТЬ, ВИДИ, ФУНКЦІЇ

У контексті діяльності сучасних організацій електронний документообіг стає фактором ефективного управління інформаційними потоками. Він являє собою комплексну систему, яка здійснює операції зі створення, підписання, пересилання, зберігання, застосування, контролю та знищення документів, що виконуються із проведенням перевірки їх цілісності та, за потреби, із засвідченням факту отримання такого роду документів[1].

Процес електронного документування передбачає уточнення терміна «електронний документ» як базового поняття. Визначення його знаходимо у Законі України «Про електронні документи та електронний документообіг». Під ним мається на увазі документ, інформаційне наповнення якого закріплене у формі електронних данних, разом із обов'язковими реквізитами[2].

Електронний документ під час його створення, отримання, обробки, передачі, зберігання і перетворення за допомогою електронних пристроїв та

[1] Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003 р. № 851-IV URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text
[2] Там само.

систем, здатен дещо змінюватися. Тобто, він може бути представлений наочно. Йдеться про презентацію даних, що містяться в паперовій версії, у формі, яка найбільш зручна для сприйняття змісту документа індивідом або цифровими засобами[3].

Слід зазначити, що до електронного документа висувається низка вимог, оскільки він має:

– готуватися, зберігатися, передаватися і прийматися за допомогою комплексу технічних пристроїв та апаратно-програмних засобів;

– включати необхідні для документа електронного типу обов'язкові реквізити, які засвідчують його цілісність та якісність;

– відображатися у формі, максимально прийнятній для сприйняття користувачем[4].

Загалом електронний документ доцільно розглядати як різновид технотронного документа[5], специфікою якого є те, що він готується в двійковому вигляді, діє впродовж усього життєвого циклу, та обробляється відповідними технічними засобами. В електронному форматі можуть фіксуватися будь-які види інформації (текстові, аудіальні тощо). Таким чином, усі електронні документи, не дивлячись на особливості знакової системи, завдяки якій вони відтворюються, мають однозначну матричну основу.

Впровадження електронного документообігу неможливе без його належного технологічного забезпечення, що зумовлює автоматизацію цілої низки процедур. Такий підхід істотно трансформує традиційні підходи до обігу документів, замінюючи паперові технології більш оперативними та безпечними цифровими рішеннями[6].

[3] Цивін М. Н. Термінологічні проблеми вивчення дисципліни «Електронний документообіг». Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. 2010. №1. С. 7–11.
[4] Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003 р. № 851-IV URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text
[5] Палеха Ю. І., Леміш Н. О. Загальне документознавство: навч. посібник. Київ: Ліра-К, 2009. 434 с.
[6] Кукарін О. Б. Електронний документообіг та захист інформації: навч. посіб. / За заг. ред. д.держ. упр., професора Н. Грицяк. Київ: НАДУ, 2015. 84 с.

На думку Г. Охріменко, електронний документообіг варто розглядати як цілісну систему технологій, що не лише суттєво оптимізують, але й кардинально змінюють функціонування будь-якого підприємства[7].

Як потужний комплекс програмних, технічних, інформаційних інструментів, орієнтованих на підконтрольну підготовку й управління документами в організації згідно з правилами їх оброблення, що спричинені бізнесовими операціями підприємства, трактують електронний документообіг учені І. Ситник та А. Мельниченко[8].

Використання електронного документообігу сприяє оптимізації управлінських процесів, підвищує ефективність діяльності та скорочує витрати часу на обробку інформації. Важливою його перевагою можна вважати забезпечення конфіденційності та цілісності даних завдяки застосуванню засобів криптографічного захисту та електронного підпису. Крім того, електронний документообіг відкриває швидкий і зручний доступ до необхідних даних незалежно від місця знаходження користувача, що відповідає сучасним вимогам мобільності та цифровізації управління.

У широкому сенсі процес електронного документообігу виступає:

1) технологічною модернізацією традиційних адміністративних процедур;

2) важливим інструментом оптимізації управлінської діяльності;

3) засобом скорочення численних бюрократичних операцій;

4) способом підвищення прозорості та ефективності комунікації в межах організацій та між ними.

Характерним є те, що головною ознакою електронного документування виступає не просто заміна паперових, традиційних носіїв цифровими, але й глибока інтеграція процедур документообігу у внутрішні та зовнішні інформаційні системи управління.

[7] Охріменко Г. В. Основні принципи та проблеми впровадження електронного документообігу в організації. Наукові записки. Серія «Культура та соціальні комунікації». Острог: Видавництво національного університету «Острозька академія», 2009. Вип. 1. С. 300–307.

[8] Ситник І. П., Мельниченко А. І. Системи електронного документообігу в електронному бізнесі. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2015. Вип. 4. С. 174–178.

Сучасні системи передбачають організацію автоматизованого руху документів між структурними підрозділами підприємства або між підприємствами в електронному вигляді, використовуючи інструменти захисту даних, цифрового підпису, шифрування, резервного копіювання та архівування. Завдяки цьому електронний документообіг забезпечує безперервність управлінських процесів, особливо в умовах віддаленої роботи, змішаних форматів зайнятості, або взаємодії між органами публічної влади та громадянами.

Отже, сутність електронного документування полягає в повному циклі роботи з документацією у цифровому форматі, що включає підготовку, оброблення, узгодження, підписання та зберігання документів на основі використання спеціалізованого програмного забезпечення. Порівняно з класичним паперовим, електронний документообіг дозволяє максимально прискорити бізнес-операції, скоротити фінансові витрати, підвищити безпеку відомостей та гарантувати оперативний доступ до даних, тим самим роблячи організацію документів набагато зручнішою[9].

Безпосередніми учасниками процесу обміну електронними документами виступають суб’єкти фізичної та юридичної діяльності, органи державної влади та місцевого самоврядування.

На сучасному етапі стан організації електронного документообігу у державних установах дозволяє застосовувати новітні технологічні рішення відповідно до вимог цифровізації суспільства. Внаслідок того суттєво розширюється спектр можливостей щодо роботи з документами в органах державної влади. Так, скажімо, на рівні органу виконавчої влади це знаходить прояв у процедурах:

– введення безконтактного документообігу в ході обслуговування громадян;

[9] Електронний документообіг: сутність, функції та впровадження в Україні URL: https://sys2biz.com.ua/news/elektronnyj-dokumentoobig-sutnist-funktsiyi-ta-vprovadzhennya-v-ukrayini/

– впровадження інформаційних систем автоматизованого типу з метою оброблення звернень;

– формування, ведення та обслуговування персоналізованих реєстрів заявників та баз даних;

– використання блокчейн-технологій задля оформлення рішень, протоколів та інших офіційних документів;

– об'єднання з різними державними електронними сервісами, що застосовуються представниками місцевої громади[10].

Для підвищення ефективності праці, економії ресурсів та безпеки процесів доцільно ураховувати принципи електронного документування. Вони сприяють оптимізації бізнес-процедур, підвищенню швидкості та зручності доступу до інформації. Кінцева мета електронного документообігу полягає в автоматизації руху документів, їх реєстрації, зберіганні, пошуку та надійному захисту від втрати чи несанкціонованого доступу.

До головних принципів організації електронного документування можна віднести:

1) єдиноразовість фіксації документа у реєстрі, що дає змогу його розпізнавання під час встановлення у системі;

2) здатність одночасного здійснення різних робочих процедур;

3) безперервний характер циркулювання документа;

4) унеможливлення дублювання матеріалів у межах сформованої єдиної бази документної інформації;

5) якісність створеної системи пошуку документів;

6) налаштовану систему звітності з урахуванням різних параметрів, зокрема статусів і атрибутивних ознак документів[11].

[10] Мельничук Л. І., Головченко М. М. Питання впровадження електронного документообігу в органах державної влади. Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. 2019. № 1. С. 154–159.

[11] Клюцевський В. І. Електронний документообіг як вагома складова прозорості діяльності місцевих органів державної влади. Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. 2018. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2018_2_17

Варто зазначити, що існують різні підходи до класифікації електронного документообігу. Відповідно до напрямку взаємодії його прийнято поділяти на внутрішній (корпоративний) та зовнішній види.

Внутрішній (корпоративний) документообіг допомагає налагодити циркулювання документів усередині організації (наприклад, службових записок, наказів, розпоряджень, звітів, пояснювальних записок та ін.).

Порівняно із попереднім, зовнішній документообіг віддзеркалює рух документів поза межами підприємства, оскільки охоплює взаємодію та обмін документацією з іншими суб'єктами – державними органами, партнерами, контрагентами, громадянами (скажімо, зверненнями, запитами, договорами тощо)[12].

У рамках внутрішнього ЕДО доцільно надати класифікацію документообігу за сферами використання, а саме:

1) юридичний (охопдює внутрішні договори, протоколи, правові висновки);

2) управлінський (представлений електронними наказами, інструктивними матеріалами, службовими записками та різноманітними управлінськими документами);

3) технічний та інформаційно-технологічний (вміщує технічні завдання, певні інструкції з обслуговування, тестову звітність);

4) фінансово-економічний (включає акти приймання виконаних робіт чи наданих послуг, кошторисні рахунки, накладні, фінансово-звітні матеріали тощо);

5) кадровий (орієнтований на трудові договори, документацію про відрядження, накази щодо прийняття/звільнення, оформлення відпусток та ін.);

6) бухгалтерський (спрямований на обмін актовими документами, накладними, фінансовими документами);

[12] Електронний документообіг: типи, плюси і проблеми URL: https://techexpert.ua/digital-docu-flow/

7) складський (репрезентований квитанціями, свідоцтвами та документацією з питань облікової діяльності);

8) інші різновиди документообігу [13].

З урахуванням наведеної вище класифікації щодо внутрішнього та зовнішнього документування можна виділити базовий функціонал електронного документообігу. Так, до головних функцій першого І. Назарова пропонує зараховувати:

– самостійне створення документів чи за допомогою відповідних шаблонів, завантаження актуальних форматів, підготовлених на підставі застосування інших інформаційних систем та технічних засобів;

– розробку однотипних документів на базі інших шляхом автоматичного копіювання інформаційних даних;

– перевірку сформованих або завантажених матеріалів та їх підписання із застосуванням накладеного кваліфікованого електронного підпису чи будь-іншого засобу внутрішнього розпізнавання й ідентифікації;

– надання документів з метою внутрішнього ознайомлення чи погодження керівництвом у межах організації на підставі затвердженої послідовності осіб маршрутизації та їхніх повноважень у бізнес-діяльності;

– організацію контролю впродовж процедури погодження й підписання документів згідно з індикатором перегляду матеріалів співробітниками, що дозволяє щойно одержувати дані про зміну статусу певного документа після провадження відповідних процедур виконавцями та про завершення маршрутизації на етапі погодження;

– збереження документів в електронному вигляді, що набагато прискорює їх пошук, можливість перегляду та застосування в подальшій перспективі;

– забезпечення збереженості документів, розташованих на внутрішніх чи зовнішніх серверах, за рахунок чого можна заощадити ті ресурси, що мали б бути витрачені на друк, обслуговування архіву;

[13] Що таке електронний документообіг URL: https://dubidoc.com.ua/blog/what-is-electronic-document-management/

– підготовку у дистанційному режимі та використання матеріалів, що розташовуються в інших місцях, в цілодобовому форматі з будь-якої точки земної кулі завдяки сучасним технологіям[14].

Відповідно до другого, зовнішнього виду електронного документообігу, доцільно виокремити функції, спрямовані на автоматизацію процесів роботи з документами, оптимізацію управління ними та захищеність безпеки даних, як от:

– забезпечення можливості обміну документами із замовниками, постачальними, покупцями та іншими суб'єктами дистанційно;

– підготовка, перевірка та підписання документації (дана функція притаманна і внутрішньому документуванню);

– допомога щодо завантаження готової електронної документації, створеної у наявних внутрішніх базах даних організації[15].

Як бачимо, застосування електронного документообігу допомагає на практиці суттєво вдосконалити технічні операції, автоматизуючи процеси підготовки, узгодження, підписання та зберігання документів. Це дозволяє скоротити витрати, підвищити швидкість та мінімізувати помилки, пов'язані з людським фактором у роботі з документами. Сутнісний аспект електронного документообігу заключається в організації повного циклу роботи з документами у цифровому форматі на базі відповідного програмного забезпечення.

Проаналізовані варіанти класифікації електронного документування дають можливість систематизувати та оптимізувати процеси роботи з документацією. Використання внутрішнього і зовнішнього видів електронного документування варто розглядати як можливість поліпшення інформаційної підтримки управлінських процесів. Обидва вони мають різне функціональне призначення, проте найбільш ефективні у ході взаємопов'язаного, комплексного застосування.

[14] Назарова І. Я. Можливості та функції електронного документообігу. Економічний простір. №159. С. 166-170. URL: https://doi.org/10.32782/2224-6282/159-34
[15] Там само.

Новикова Валерія Іванівна,
кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри туризму та економіки
Криворізький державний педагогічний університет

ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ ЯК АКТУАЛЬНА ФОРМА ОТРИМАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Навчання є двостороннім (двополюсним) процесом, під час якого, з одного боку, надавачі освітніх послуг (педагоги: вчителі, вихователі, викладачі; тренери, інструктори, тьюори, фасилітатори, репетитори, консультанти та ін.) передають свої знання, досвід і формують певні уміння та навички у здобувачів освіти (учнів, студентів, слухачів та ін.), що, в свою чергу, з іншого боку, через учіння отримують, опановують і засвоюють ці знання, набувають відповідні навички й уміння.

Освіта, на нашу думку, є результатом процесу навчання та згідно Закону України «Про освіту» має такі рівні Національної рамки кваліфікацій (НРК)[1] (рис. 1).

[1] Національна рамка кваліфікацій України. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Рівні_освіти_в_Україні#/media/Файл:National_Qualifications_Framework_of_Ukraine.jpg.; Національна система освіти України. 2.3 Організація системи освіти та її структура. Міністерство освіти та науки України : офіційний сайт. URL: https://eurydice.iea.gov.ua/національна-система-освіти-україни/2-організація-та-управління/2-3-організація-системи-освіти-та-її-стр/#:~:text=На%20цій%20сторінці:%20*%20Дошкільна%20освіта%20*,*%20Освіта%20осіб%20з%20особливими%20освітніми%20потребами; Рівні освіти в Україні. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Рівні_освіти_в_Україні.

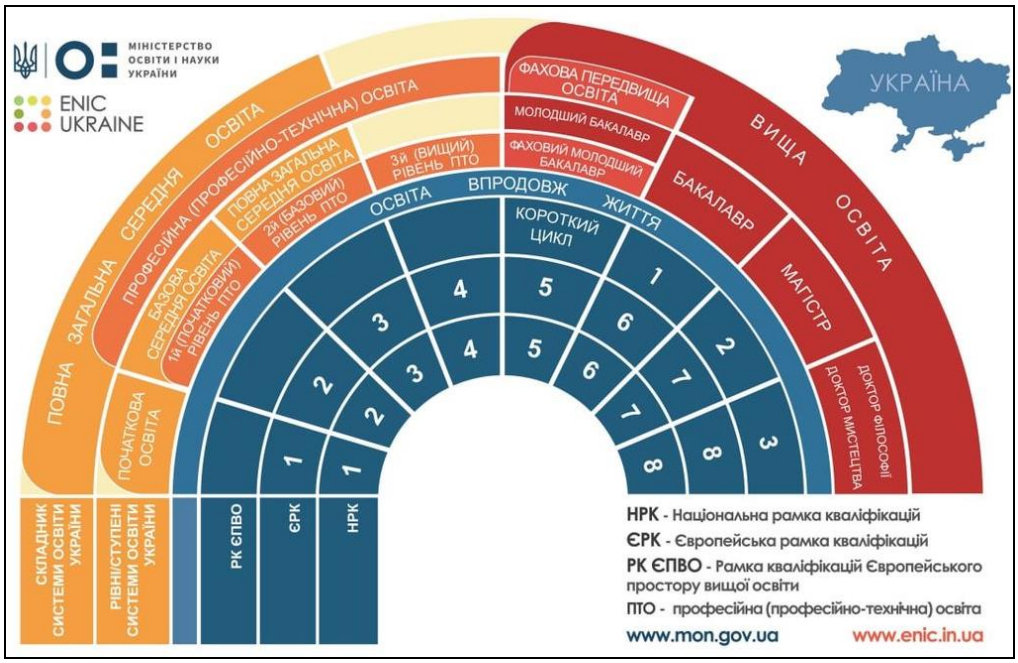

Рис. 1. Національна рамка кваліфікацій України (https://uk.wikipedia.org/wiki/Рівні_освіти_в_Україні#/media/Файл:National_Qualifications_Framework_of_Ukraine.jpg)

У межах цього дослідження зосередимося тільки на вищій освіті (що здобувається на базі повної загальної середньої освіти), зокрема на шостому рівні НРК (першому (бакалаврському) рівні вищої освіти) та сьомому рівні НРК (другому (магістерському) рівні вищої освіти).

В Україні виокремлюють такі три основні форми здобуття освіти, у тому числі і вищої[2]:

1) ***інституційна***:

1а) очна (денна, вечірня) – безпосередня участь здобувачів освіти в освітньому процесі, що відбувається під керівництвом надавачів освітніх послуг; обов'язкова присутність в одному просторі (аудиторія, класна кімната, лабораторія тощо) під час навчальної діяльності як викладачів, так і здобувачів;

[2] Національна система освіти України. 2.3 Організація системи освіти та її структура. Міністерство освіти та науки України : офіційний сайт. URL: https://eurydice.iea.gov.ua/національна-система-освіти-україни/2-організація-та-управління/2-3-організація-системи-освіти-та-її-стр/#:~:text=На%20цій%20сторінці:%20*%20Дошкільна%20освіта%20*,*%20Освіта%20осіб%20з%20особливими%20освітніми%20потребами.

1б) заочна – переважання самостійного опрацювання матеріалів за відповідною освітньою програмою, що поєднується з очною формою навчання під час короткочасних сесій;

1в) дистанційна – опосередкована взаємодія віддалених один від одного учасників освітнього процесу (викладачів і здобувачів) у середовищі, що функціонує на базі сучасних інформаційно-комунікаційних технологій;

1г) мережева – оволодіння конкретною освітньою програмою відбувається на договірних засадах між здобувачами та різними суб'єктам освітньої діяльності;

2) ***індивідуальна***:

2а) екстернатна – освітня програма засвоюється здобувачем повністю самостійно, але оцінювання результатів навчання та присудження освітньої кваліфікації здійснюється відповідно до законодавства;

2б) сімейна (домашня) – організацію освітнього процесу для здобуття дітьми формальної (дошкільної, повної загальної середньої) та/або неформальної освіти здійснюють самостійно їхні батьки, а оцінювання результатів навчання та присудження освітньої кваліфікації здійснюється відповідно до законодавства;

2в) педагогічний патронаж – організація освітнього процесу педагогічними працівниками для забезпечення засвоєння освітньої програми здобувачем, який за психофізичним станом або з інших причин потребує такої форми;

2г) на робочому місці (на виробництві) – організація навчання здобувачів, завдяки якому оволодіння освітньою програмою відбувається на підприємстві шляхом практичного навчання, участі у виконанні конкретних завдань і трудових обов'язків, під керівництвом залучених до освітнього процесу фахівців-практиків;

3) ***дуальна*** – поєднання навчання у закладах освіти з освітньою діяльністю для набуття певної кваліфікації в інших установах, організаціях, на підприємствах.

У контексті цього дослідження розглядаємо лише ***інституційну дистанційну форму навчання***, що згідно із відповідною Концепцією[3] визначається рівноцінною очній (денній або вечірній), заочній та екстернатній формам і характеризується як «можливість реалізовувати навчальний процес без необхідності відвідування закладу освіти»[4]. Цей процес відбувається в основному за опосередкованої взаємодії/спілкуванні віддалених один від одного учасників (викладачів і студентів) у спеціалізованому (віртуальному) середовищі, що функціонує на базі сучасних *психолого-педагогічних* (індивідуальне самостійне опрацювання здобувачами представленого викладачем в електронному вигляді структурованого навчального матеріалу) та *інформаційно-комунікаційних* (створення, передача, збереження навчальних матеріалів, організація та супровід процесу навчання) технологій.

Характерними рисами дистанційної освіти є[5]:

– гнучкість: можливості використання індивідуального у часовому вимірі темпу та зручного місця навчання, вдосконалення освітньої моделі з урахуванням тих умов, в яких вона реалізується;
– модульність: кожний окремий курс, створений з набору незалежних модулів, дозволяє сформувати таку програму, що чітко визначає межі навчального матеріалу та відповідає індивідуальним або груповим потребам;
– паралельність: навчання може здійснюватися за кількома напрямками освіти або одночасно з професійною діяльністю, тобто без відриву від виробництва;
– економічність: ефективне використання навчальних приміщень і технічних засобів, тобто фактичне їхнє незалучення до освітнього процесу через концентроване й уніфіковане представлення інформації, використання і розвиток комп'ютерного моделювання, що дають змогу не змінювати місце власної дислокації та призводить до зниження витрат на підготовку фахівців;

[3] Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні : затверджено Міністром освіти та науки України В.Г. Кременем 20.12.2000. URL: https://vnmu.edu.ua/downloads/other/konc_rov_dystan_osv.pdf.
[4] Дмитрієнко О., Маятіна Н., Лисенко Т. Сучасні моделі дистанційного навчання. Український педагогічний журнал. 2021. № 2. С. 84–95.
[5] Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні : затверджено Міністром освіти та науки України В.Г. Кременем 20.12.2000. URL: https://vnmu.edu.ua/downloads/other/konc_rov_dystan_osv.pdf.

– технологічність: використання в навчальному процесі досягнень інформаційних технологій як для встановлення інтерактивного комунікаційного зв'язку, так і для освоєння навчального матеріалу;
– соціальна рівноправність: рівні можливості набуття знань незалежно від місця перебування, територіальної віддаленості від закладу освіти, стану здоров'я, соціального статусу, рівня матеріальної забезпеченості та ін.;
– інтернаціональність: доступ до знань незалежно від національної приналежності здобувача; можливість одержати освіту у навчальних закладах іноземних держав, не виїжджаючи із своєї країни, та надавати освітні послуги іноземцям і співвітчизникам, які проживають за кордоном;
– нова роль викладача: він, постійно удосконалюючи та коригуючи навчальні курси, що викладає, стає наставником-консультантом і координатором пізнавального процесу, підвищує рівень творчої активності здобувачів та спонукає їх до саморозвитку;
– позитивний вплив на здобувача освіти: підвищення його творчого й інтелектуального потенціалу за рахунок прагнення до знань, самоорганізації, використання сучасних інформаційно-телекомунікаційних технологій, вміння самостійно приймати відповідальні рішення;
– нерегламентованість: за рахунок відкритого доступу до навчального матеріалу кількість виділеного для освоєння навчального матеріалу часу є абсолютно індивідуальною, не обмеженою часовими рамками;
– всеосяжність: можливість одночасного відкритого доступу до великої кількості інформаційних джерел;
– універсальність: можливість використання освітньої моделі у будь-якому закладі освіти;

З масовим застосуванням телекомунікаційного зв'язку, у тому числі електронного через Інтернет, у вищій школі була започаткована практика дистанційної форми здобуття освіти, що останніми роками дуже актуалізувалась: спочатку (2019–2021 рр.) у зв'язку з поширенням вірусу Covid-19, потім (з 24 лютого 2022 р.) – через невмотивовану російську військову агресію до

Української держави, коли деякі заклади вищої освіти (ЗВО) опинилися у прифронтовій зоні.

На сучасному етапі в освітній системі України під час організації дистанційного навчання використовуються дві основні форми[6]: 1) синхронна або онлайн (англ. «Online», від англ. «on line» – «на лінії», «на зв'язку», «у мережі»); 2) асинхронна або офлайн (англ. «Offline», від англ. «off line» – «не на зв'язку», «поза мережею», «неактивний»).

1. *Синхронне (онлайн) навчання* передбачає одночасне залучення до освітнього процесу викладачів і здобувачів освіти, коли вони, використовуючи відповідні засоби/ґаджети і технічні рішення зв'язку, перебувають у мережі Інтернет і працюють, хоч і віддалено, але разом наживо, тобто в реальному часі («тут і зараз»), дотримуючись встановленого закладом освіти розкладу занять.

2. Під час *асинхронного (офлайн) навчання* здобувачі освіти мають можливість самостійно (без участі педагога) опрацьовувати в довільному порядку навчальний матеріал із певного курсу в зручний для себе час, у власному темпі, адже такий процес не вимагає від сторін одночасної участі в навчальних заходах.

Найбільш поширеними електронними Системами Управління Навчанням (СУН; англ. LMS – Learning Management Systems) є такі платформи (сервіси), як «***Google Classroom***» і «***Moodle***», що дозволяють ефективно організувати навчальний процес дистанційно у вищій і середній школі, із розміщенням потрібних матеріалів у різних форматах (текст, презентація, відеоматеріал, аудіозапис, веб-сторінка та ін.) і забезпеченням зворотного зв'язку, здійсненням моніторингу результатів навчання (у тому числі опитування, тестування, анкетування)[7].

[6] Дмитрієнко О., Маятіна Н., Лисенко Т. Сучасні моделі дистанційного навчання. Український педагогічний журнал. 2021. № 2. С. 84–95; Ефективні форми та методи дистанційного навчання. Донецький обласний палац дитячої та юнацької творчості. URL: https://donopdut.org.ua/wp-content/uploads/2022/09/FORMI-I-METODI-ROBOTI-PI-CHAS-DIST-NAVCH.pdf.

[7] Дмитрієнко О., Маятіна Н., Лисенко Т. Сучасні моделі дистанційного навчання. Український педагогічний журнал. 2021. № 2. С. 84–95; Форми та методи організації дистанційного навчання. На урок: освітній проект. URL: https://naurok.com.ua/formi-ta-metodi-organizaci-distanciynogo-navchannya-168137.html.

Основним елементом сервісу «Google Classroom» є групи, а його головна мета – полегшити створення, поширення та групування завдань, прискорити процес обміну файлами між педагогами та здобувачами освіти. Він характеризується простотою використання й інтуїтивно зрозумілим інтерфейсом.

На платформі «Moodle» застосовується широкий набір інструментів для освітньої взаємодії викладачів, здобувачів та адміністрації закладу освіти. Серед пропонованих тут видів діяльності: «Анкета», «База даних», «Вибір», «Відвідування», «Вікі», «Глосарій», «Завдання», «Зворотний зв'язок», «Семінар», «Тест», «Урок», «Форум», «Чат», «H5P», «Poodll ReadAloud», «SCORM пакет», «Virtual programming lab», «Zoom зустріч». Ресурсами є «Книга», «Область тексту та медіа», «Сторінка», «Тека», «Файл», «IMS контент пакет», «URL (веб-посилання)».

Сервіс «Google Classroom» більше використовується у середній освіті (при дистанційному спілкуванні вчителів та учнів у школах), а «Moodle» – у вищій освіті (при дистанційному спілкуванні викладачів і студентів у ЗВО).

Зважаючи на означену проблематику (дистанційне навчання у вищій школі), детальніше зупинимося на його організації на платформі «Moodle» (Modular Object Oriented Distance Learning Environment – Модульне об'єктно-орієнтоване середовище дистанційного навчання), що представляє собою систему програмних продуктів «CLMS» (Content Learning Management System), дистрибутив якої вільно розповсюджується за принципами ліцензії «Open Source». Доступ до ресурсів системи дистанційного навчання тут персоніфікований: логін і пароль для входу в систему викладачі та здобувачі вищої освіти отримують після реєстрації у «Moodle» та несуть персональну відповідальність за конфіденційність їх зберігання; кожний має доступ лише до тих електронних навчальних курсів, на які зареєстрований для участі у навчальному процесі.

Для організації дистанційного синхронного навчання зазвичай використовують одну з таких безкоштовних віртуальних платформ:

– «Google Meet», де відеозустрічі інтегровані з іншими онлайн-інструментами сервісів «Google»;
– «Zoom», коли підключення до відеоконференцій здійснюється за відповідним посиланням або ідентифікатором онлайн-зустрічі;
– «Loom» для відео- та аудіо-конференцій, взаємодії, підтримки чатів і проведення вебінарів.

Зазвичай навчальні онлайн-зустрічі за розкладом у ЗВО відбуваються на платформі «Zoom». У ряді освітніх компонентів (навчальних дисциплін), синхронне навчання проводиться у вигляді лекцій, семінарських і практичних занять.

Під час лекцій, що можуть проходити у формі розповіді, бесіди, дискусії, обговорення, тренінгу, вебінару та ін., залучаються різноманітні демонстраційні матеріали: схеми, таблиці, відеороліки, картографічні моделі тощо. Для більш детального подальшого самостійного опрацювання здобувачами лекційні матеріали (часто у скороченому вигляді) виставляються у відповідному курсі на Moodle-платформі. До них можуть додаватися посилання на наукові статті певної тематики, веб-сайти.

Перед проведенням семінарів студенти отримують питання, відповіді на які знаходять за різними джерелами інформації. Групове обговорення кожного з них відбувається у дискусіях. Максимальна оцінка за семінарське заняття виставляється не лише за розкриття якогось питання, а за активну участь у навчальній діяльності: вміння влучно доповнити суттєвою інформацією основного доповідача, правильно задати запитання по тематиці, обов’язково знаючи відповідь на нього.

Практичні заняття у переважній більшості в онлайн-форматі представляють собою пояснення (інструктаж) викладача стосовно того, як завдання потрібно виконувати, що використовувати та ін. А саме заняття

зараховується й оцінюється вже після прикріплення на Moodle-платформі відповідного файлу з виконаним завданням (вже в асинхронному режимі).

Переважно в офлайн-форматі здобувачі вищої освіти готують виконання самостійних робіт до кожної теми певної дисципліни. Алгоритм, приклади, пояснення для цього прикріпляються викладачем на Moodle-платформі. Те саме стосується й індивідуальних робіт, які складаються з кількох розділів і здаються наприкінці вивчення курсу.